

KULTURA GRADIŠĆANSKIH HRVATA

Irvin Lukežić

1.1. Uvod

Književnost kao oblik komunikacije unutar neke društvene zajednice ili grupe podrazumijeva zajedništvo konvencije a zajednica u okvirima koje ona nastaje istovremeno predstavlja društveni i moralni kontekst. Književno se stvaralaštvo uvijek nadograđuje na temelje tradicijske duhovne kulture društvene skupine kojoj pripada, u njemu se ogledaju nazori i svijest pojedine zajednice. U jednom ogledu Ivan Slamnig ustvrđuje da "svaka grupa posjeduje zajedničku svijest, a svaka zajednička svijest nosi u sebi svoju poeziju, svoju umjetnost, onako kao što ima svoj govor (...) Mislim da je pravi put u nastojanju da se definira pjesma (odnosno umjetnost uopće) odrediti njen odnos prema svijesti zajednice, njen položaj u svijesti zajednice."¹ Drugim riječima, bez poznavanja tradicijske duhovne kulture zajednice, odnosno, njezina društvenog i moralnog konteksta nije moguće razumjeti književne pojave niti pružiti njihovo valjano tumačenje.

Ovo naročito vrijedi za one društvene skupine koje se usljed stanovitih povijesnih okolnosti odvajaju od matičnoga naroda i postaju etničkom enklavom u dijaspori. Društvene i psihičke strukture takvih zajednica imaju sasvim osebujan razvoj koji uvjetuje specifične oblike ponašanja, oblikuje poseban običajni, moralni i vrijednosni kodeks, osobitu svijest o vlastitom kulturnom identitetu. U skladu s time valja promatrati i razvitak književnoga stvaralaštva u okviru lokalnoga kolektiviteta.

Gradišćanski su Hrvati ogledan primjer etničke enklave u dijaspori. Ova nacionalna manjina raspršena danas u Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj ostatak je hrvatske dijaspore nastale tijekom šesnaestoga stoljeća. Područje na kome žive Hrvati možemo označiti kao povijesnu zonu jezika u kontaktu, gdje je hrvatski jezik trajno prisutan već nekoliko stotina godina. Od trenutka doseljenja u novu postojbinu pojavljuje se i ono što prepoznajemo kao kulturni identitet gradišćanskohrvatske zajednice. Njegovi su korijeni usko povezani s pojmom etničkoga identiteta.²

¹ D. Zečević, Književnost na svakom koraku, Izdavački centar Revija, Osijek 1986, 11.

² "Pojam etničkoga identiteta suvremena antropologija tumači kao povijesni proizvod specifičnih društvenih interakcija, osjećaj pripadnosti skupini i subjektivni čin razgraničenja prema drugim društvenim skupinama. Taj proizvoljni čin odabiranja određenih kulturnih oznaka pomoću kojih neka ljudska skupina deklarira svoje zajedništvo i utvrđuje granice prema drugim ljudskim skupinama, neprestano proističe iz tekućih odnosa. U objektivnom se smislu može razmatrati i kao mnogodimenzionalna struktura koja

Odlučujuću ulogu među distinktivnim obilježjima etničkog i kulturnog identiteta ima jezik. On nije samo dio društvene zbilje kao sredstvo svakodnevne komunikacije već posjeduje i izrazito manifestativnu funkciju budući da je čimbenik etničke, klasne i druge identifikacije. Naime, "jezična autentičnost doživljavana je kroz povijest kao dio etničke autentičnosti, pa u tome smislu veza između jezika i etnosa ima dugu tradiciju. Pripadnost skupini ne manifestira se samo objektivnim etničkim, povijesnim i društveno-političkim činjenicama nego i subjektivnim osjećanjima i simboličkim vrijednostima koje za pripadnike imaju vlastiti kolektiv i njegove posebnosti (...) Upravo na toj razini uspostavlja se veza s jezikom, koji dakle postaje i sredstvo i simbol zajedništva."³ Jezik je, konačno, i medij književne komunikacije među pripadnicima manjinske zajednice.

Poznato je da svaka društvena skupina ima svoje običaje i vrednote kojima se razlikuje od pripadnika drugih zajednica. Živeći u jednom višenacionalnom i višejezičnom društvu, na granici gdje se prožimaju slavenska, germanska i ugrofinska kultura, gradišćanski su Hrvati s vremenom uspjeli razviti vlastite društvene obrasce.⁴ Riječ je o sustavu kolektivnih simbola koje valja protumačiti kako bi se doprlo do temeljnog problema: kulturnog identiteta zajednice. Na stranicama što slijede pokušat ćemo razmotriti tradicijsku gradišćanskohrvatsku kulturnu paradigmu.

1.2. Pokušaj definicije gradišćanskohrvatske kulture

Polazeći od pretpostavke da sve društvene pojave treba promatrati u njihovoj mnogodimenzionalnosti, ne ispuštajući iz vida njihovu slojevitost i mnogostruku uvjetovanost, možemo utvrditi da još ne postoji neka sveobuhvatna definicija kulture niti njezinih pojedinačnih segmenata. Kultura pripada onim pojmovima koji se često koriste, ali čiji smisao zapravo ne razumijemo. Unatoč tome, prihvaćamo ga da bismo njime predočili neki totalitet odnosa i pojava, nešto što nije jednostavno razložiti, ali se ipak može podvesti pod zajednički nazivnik. U nedostatku preciznijih termina prihvatit ćemo ga kao neku vrstu nužnosti, ostavljajući po strani sva moguća druga određenja.

Na temelju uvida u dosadašnju bibliografiju i literaturu posvećenu gradišćanskim Hrvatima možemo zaključiti da postoji priličan broj rasprava što se bave društveno-povijesnom ili etnografskom tematikom ali da, na žalost, nema nečega što bi nalikovalo sustavnom pregledu cjelokupnog gradišćanskohrvatskog kulturnog nasljeđa.⁵ Najpotpunije starije djelo posvećeno gradišćanskim Hrvatima je danas već klasična etnografska

---

se sastoji od različitih elemenata i kao individualni izraz obrazaca jedne društvene skupine, a u subjektivnom smislu kao svijest i osjećaj pripadnosti jednoj etničkoj skupini i kao značaj što ga ta pripadnost ima u vrijednosnoj strukturi pojedinca." J. Grbić, Interakcija jezika i društvenoga života. Manjinski jezik i većinsko okruženje na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, Etnološka tribina 14/1991. 116.

³ Isto.

⁴ Društveni obrasci (kolektivni znakovi, znamenja i društvena pravila) standardizirane su slike - paradigme i pravila kojima se rukovode i upravljaju ne samo kolektivni i individualni postupci nego i društvene uloge, stavovi, pa čak i duhovni život. Društveni su obrasci raznovrsni: nacionalna i regionalna jela, odjeća, industrijske i poljoprivredne tehnike, "manire" itd. Obrasci igraju važnu ulogu u nacionalnim i lokalnim blagdanima, odgoju, političkom, pravnom pa i religioznom životu i moralu određenog društva ili posebnih grupa. Usp. G. Gurvitch, Sociologija, Prvi svezak, Naprijed, Zagreb 1966, 172.

⁵ N. Benčić, Stvaranje i gajenje kulture Gradišćanskih Hrvata: polaritet samostalnosti i integracije. U knjizi: Symposium Croaticum - Gradišćanski Hrvati / Die Burgenlaendischen Kroaten, Hrvatski Akademski Klub / Franz Palkovits (Hrsg.), Braumüller, Beč - Wien 1974, 53.

studija Johanna von Csaplovicsa, objavljena u Požunu 1828. godine.⁶ Poslije više od jednoga stoljeća Mate Ujević, vrstan poznavalac gradišćanskohrvatske kulture, izdaje prvu malu monografiju koja ostaje skromni ali i jedini sintetski pokušaj interpretacije ove problematike.⁷ U isto vrijeme javljaju se i prva kulturološka promišljanja među domaćim intelektualcima.⁸

Prema Nikoli Benčiću riječ je o "jednostavnoj kulturi rustikalnoga karaktera" što se ogleda u oblicima narodnoga života, običajima, narodnom pjesništvu, muzici, jeziku i književnosti.⁹ "Gradišćansko-hrvatska kultura je oduvijek bila bliža seoskim, rustikalnim kulturnim krugom, obilježenom jednostavnošću, ali istovremeno iskrenošću jednostavnoga srca i duha, rustikalni duh sa tromim i polaganim shvaćanjem te žilavim čuvanjem tradicije i ustrajnim držanjem uobičajenih kulturnih pojava, što sve rezultira donekle iz društvene i povijesne strukture ovoga naroda."¹⁰

Da bismo protumačili ovu činjenicu moramo to tradicionalno ruralno društvo, odnosno, njegovu društvenu i povijesnu raslojenost upoznati u jednom širem kontekstu.

1.3. Prostorno određenje

Etnička, vjerska i kulturna šarolikost koja postoji na tlu današnje austrijske pokrajine Gradišće (Burgenland) mnogo je veća negoli u drugim dijelovima ove podunavske zemlje. U tom dijelu Srednje Europe već stoljećima žive ljudi koji govore njemački, hrvatski, mađarski i ciganski; katolici, židovi, luteranci i kalvinisti. Zbir lokalnih i grupnih identiteta stvara kulturni pluralitet tradicija koje se međusobno ukrštaju u jedinstven društveno-povijesni amalgam.¹¹ Gradišćanski Hrvati sa svojim grupnim identitetom i vlastitom samosviješću sastavni su dio tog živahnog narodnosnog, jezičnog i kulturnog mozaika.

Smješteno na uskom graničnom pojasu, u zoni dodira alpskoga i panonskoga kulturnoga kruga, između europskoga Zapada i Istoka, Gradišće je od ranog srednjeg vijeka imalo veliko strateško značenje i nalazilo se u interesnoj sferi austro-njemačke i ugarske feudalne države. Nakon doseljenja Mađara, učvršćenja njihove zapadne granice i podizanja niza utvrđenja u blizini Leithe i Lafnitz "contra Teutonicos", ova pokrajina

⁶ J. von Csaplovics, Croaten und Wenden in Ungarn, Pressburg, gedruckt bei S. Ludwig Werber, 1828.

⁷ M. Ujević, Gradišćanski Hrvati, Jeronimska knjižnica knj. 426, Zagreb 1934.

⁸ I. Horvat, Imamo li mi samosvojnu kulturu?, Kalendar Naša Domovina 1940, 44-46.

⁹ "Baza hrvatske kulture u Gradišću je bila seljačka zajednica, selo, općina, družina, obitelj kao cjelina, prožeta djelatnošću duhovnikov i učiteljev ki, nisu izvana onoga ča su dobili u rodnom selu od svoje obitelji, imali nikakove sistematske naobrazbe ih bilo kakove hrvatske kulturne grane. Prema tomu ne bi bilo pravično, ako primjenjivamo iste mjere, kako je to upotribljavala tzv. puna kultura, kultura ka se je razvijala bez ikakovih poteškoć. Gradišćansko-hrvatski kulturni krug je od početka imao poteškoć s kimi se puno razvijanje kulture nikada nisu susrećivale. Gradišćansko-hrvatska kulturna sredina je oduvijek peljala borbu za opstanak i prema tomu ležu ovdje problemi na drugoj razini, ki nam se moru pričinjavati prosti, mali sekundarni, ali za opstanak jedne tako male kulturne grupe bitni i sudbonosni: zato se moru mjere veličanstvene i svemoguće kritike ovdje samo vrlo oprezno i ograničeno upotribiti, ar ovdje se minja tablica vridnosti, ar se je ogromni dio kulturne moći izgubio, potrošio u stalnoj borbi za opstanak." Benčić, nav. dj., 56.

¹⁰ Isto, str. 53.

¹¹ G. Baumgartner/ E. Müllner/ R. Münz, Identität und Lebenswelt. Etnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland, Prugg Verlag, Eisenstadt 1989, 1.

postaje sastavnim dijelom Zapadne Ugarske (Nyugatmagyarország), u čijem će sastavu ostati sve do početka našega stoljeća.¹² Zbog nedostatka razvijenih urbanih središta i izrazito agrarne prirode panonskoga prostora, život na selu ovdje od najstarijih vremena predstavlja osnovnu socio-ekonomsku strukturu. Stvarna vlast nad zemljom i feudalnim gospoštijama bila je stoljećima utemeljena na starougarskom magnatskom sustavu, u kome su dominantnu ulogu imali pripadnici visokoga mađarskoga plemstva (Nádasy, Erdödy, Batthyány, Esterházy i dr.), čija se gospodarska moć temeljila na razvijenoj latifundiji panonskoga tipa. Bogati su ugarski veleposjednici - premda malobrojni - zahvaljujući tome generacijama zauzimali vodeću poziciju na dvoru, u najvišim crkvenim krugovima i uopće u društvu.¹³ Upravo su magnati, želeći potaknuti daljnji napredak svojih opustošenih gospoštija i rukovodeći se prvenstveno gospodarskim interesom, tijekom šesnaestoga stoljeća pokrenuli naseljavanje gradišćanskih Hrvata na velikom području tadašnje Zapadne Ugarske.

1.3.1. Naseljavanje

Općenito je poznato da zajednica gradišćanskih Hrvata nastaje u vrijeme velikih migracijskih valova uzrokovanih turskim osvajanjima koja su imala katastrofalne posljedice za tadašnju Hrvatsku. Početkom šesnaestoga stoljeća Hrvati su u manjim grupama počeli bježati prema sjeveru, tražeći sigurnost i utočište pred Turcima koji su predstavljali trajnu pogibelj, harajući i uništavajući sve do čega su mogli doprijeti u svojim silovitim naletima. U potresnom zapisu popa Martinca iz 1493. godine piše da Turci "nalegoše na jazik hrvatski" i pritom "robljahu vse zemlje hrvatske i slovinske od Save i Drave daže do Gore Zaprte, vse že dečzele kranjske daže do mora robeče i harajuće i domi božje paleče ognjem i oltari gospodnje razdružujuće, prestarih že izbijajuće uružijem, junoti že, devi i vdovi, daže i kvekajućija čeda, plk božji peljajuće v tuze usilija svezani sući železom na prodajući je na tržiščih svojih jakože skotu običaj jest."¹⁴ Prirodno je da su stanovnici ratom zahvaćenih područja morali u velikom broju napuštati svoja ognjišta i bježati prema sjeveru.

¹² A. Ernst, *Geschichte des Burgenlandes*, Verlag fuer Geschichte und Politik, Wien 1987. 30. Ovo se područje zvalo i Transdanubija. Prije dolaska Rimljana na ovome prostoru žive keltska plemena i Panonci. Godine 10. n. e. Rimljani osnivaju svoju provinciju Panoniju i povlače granicu do Dunava, gdje podižu svoje utvrde (logor Carnuntum kod današnjega Petronella) i gradove (Scarabantia-Ödenburg-Sopron, Savaria-Steinamanger-Sombathely), na poljima gospodarske majure, villae rusticae i naselja veterana. Stanovnici su u prvom redu rimski vojnici i službenici, kolonisti i građani. Polja su obrađivali robovi i slobodnjaci. Godine 166. germanska plemena Kvada i Markomana provaljuju preko dunavske međe prodirući duboko prema jugu. Tijekom seobe naroda ovuda prolaze Goti, Sarmati, Alani, Huni, Vandali, Langobardi, Avari, Slaveni, Franci (za Karolinga započinje franačko-bavorska kolonizacija današnjega Gradišća) i konačno Mađari. Oni pak nakon doseljenja učvršćuju svoju granicu prema zapadu (tzv. Gyepű, ničija zemlja, međuprostor) obrambenim prstenom utvrda oko šuma i močvara, te ovdje provode kolonizaciju stranih naroda (Pečenezzi kod Lajte) koji postaju graničarima (Grenzwächter, speculatores). Usp. Hornstein 1271-1971. Ein Gangdurch die Geschichte, Hornstein 1971. (monografija o naselju) str. 15-16. Od 1921. Gradišće službeno pripada Republici Austriji.

¹³ A History of Hungary (grupa autora), Corvina Press, Budapest 1973, 360; F. Plasil, Socio-ekonomski environment gradišćanskoga človeka, Symposium Croaticon, nav. dj., 67.

¹⁴ Hrvatska književnost srednjeg vijeka, Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 1; Zora/Matica hrvatska, Zagreb 1969, 82-84.

Pretpostavlja se da je tijekom tih velikih seoba preko Drave i Mure s hrvatskoga područja prebjegla trećina cjelokupne narodne populacije.¹⁵ Mađarski su veleposjednici, uvidjevši višestruku korist preseljavanja novopridošlih stanovnika kao feudalnih podanika na svoje posjede, započeli ubrzo s organiziranjem velikih grupa koje su kasnije raseljene i raspršene na širem podunavskom prostoru, od Gradišća i Donje Austrije, preko Moravske i Slovačke, do Zapadne Mađarske.¹⁶ Prve veće skupine Hrvata doselile su se u Gradišće tridesetih godina šesnaestoga stoljeća na području gospoštije Novi Grad (Güssing), a nakon toga uslijedit će kolonizacija ostalih krajeva.¹⁷ Na žalost, o zemljopisnom podrijetlu gradišćanskih Hrvata znade se još uvijek malo, iako na temelju nekih jezičnih osobina možemo postaviti općenitu hipotezu o njihovu prvotnom zavičaju u staroj domovini.

Najveći dio naseljenika pripadao je poljodjelskom staležu tako da seljačko stanovništvo postaje dominantnim društvenim slojem, dok niže plemstvo predstavlja sasvim malobrojnu skupinu unutar cjelokupne zajednice. U južnome Gradišću nekada su posebnu grupu sačinjavali takozvani *Vlahi*, koji su pripadali slobodnjacima (libertini) i nisu bili smatrani kmetovima na gospoštijskoj zemlji.¹⁸

1.3.2. Unutarnja podjela

Gradišćanski su Hrvati u okviru Zapadne Ugarske nekada obitavali u tri oblasti ili županije: šopronskoj, mošonskoj i železanskoj. Nazivi spomenutih županija dolaze od imena njihovih upravnih središta Šopron (Sopron, Ödenburg), Ugarski Stari Grad (Mo-

¹⁵ A. Soritsch, Heirat und Migration bei burgenländischen Kroaten. Littera Universitätsverlag, Wien 1987, 254-255. Prema nekim procjenama bilo je tu između 100 000 do 150 000 ljudi.

¹⁶ Klasična studija o naseljavanju Hrvata u današnjem Gradišću je knjiga Josefa Breua, Die Kroatien-siedlung in Burgenland und den ausgeschlossenen Gebieten, Verlag Franz Deuticke, Wien 1970. Glavni su organizatori preseljavanja bile velikaške obitelji koje su tijekom turskih ratova stekle veliku vlast i ugled (Bathhány, Erdödy, Nádasdy, Niezky, Kanizsai i Zrinski). Većina njihovih posjeda prelazi kasnije u ruke obitelji Esterházy. Usp. F. Tobler, Primarni izvori za povijest Gradišćanskih Hrvata u austrijskim arhivima, bibliotekama i muzejima, Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata, Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1977, 51-52.

¹⁷ "Potpuno je očividno da prvo veliko naseljavanje gospodarstva u zapadnoj Ugarskoj pada zaista u vrime tridesetih ljet 16. stoljeća, a ne stopr posle sredine i u zadnjim desetljećima toga stoljeća. Očividno je da je glavni kraj iseljavanja do polovice 16. stoljeća bio prostor Slavonije, a u Hrvatskoj kraj Frankopanskih imanja u Liki, kraj od Modruše do Kupe, dokle su od sredine 16. stoljeća, osebujno posle preloma granice na rijeci Uni padom najjačega potpora grada Kostajnice ljeta 1556, glavni prostori iseljavanja hrvatskoga stanovništva bili krajevi između Une, Save i Kupe. S tim se točno poklapa vrime konačnog zauzimanja onih krajeva od Turkov." Usp. Stinjaki - povijest i jebinstvo / Stinac, Geschichte und Erbe, Hsg. Franz Grandits, Stinatz 1990. 26; R. Hajszan, Die Kroaten der Herrschaft Güssing. Ansiedlung - Herkunft - Sprache. Litteras-Verlag Wien. Güttenbach/Pinkovac 1991. i dr.

¹⁸ B. Schreiner, Das Schicksal der Burgenländischen Kroaten durch 450 Jahre / Sudbina Gradišćanskih Hrvatov kroz 450 ljet, Željezo 1984, 258; M. Ujević, nav. dj., 26; M. Meršić ml. Naši hrvatski plemići, Kalendar Gradišće 1977, 43-50; H. Prielker, Gradišćanski Vlahi i njihove privilegije, Kalendar Gradišće 1985, 70-75; S. Tornow, Die Herkunft der kroatischen Vlahen des südlichen Burgenlands, Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der freien Universität Berlin, Bd. 39, Berlin 1971, 11-21, 26-27, 269-274; F. Tobler, Načeli gospodarstvenoga i socijalnoga razvitka južnogradišćanskih Hrvatov (1550.-1850.), Bauerntum und Kirche bei den südburgenländischen Kroaten / Seljačtvo i crkva kod južnogradišćanskih Hrvatov, Littera Universitäts-Verlag, Güttenbach/Pinkovac 1990, 103-107.

sonmagyaróvár, Wieselburg) i Željezni Grad (Vasvár, Eisenburg). Svaka oblast dijelila se na kotareve kao manja upravna područja, u sastavu kojih su opet bili gradovi, trgovišta, sela i zaseoci. U crkvenom pogledu Hrvati su prvotno pripadali jurskoj biskupiji (Győr) koja se nakon osnutka sambotelske biskupije (Szombathely) za vrijeme carice Marije Terezije (1777.) dijeli u dvije samostalne cjeline.¹⁹ U zemljopisnom smislu pokrajinu obično dijele na gornje i donje, odnosno, sjeverno, srednje i južno Gradišće.

U skladu sa zemljopisnom podjelom koja se temelji na reljefnim osobinama, postupno se uvriježila i lokalna razlikovna struktura stanovništva koja proizlazi iz osebnih povijesnih okolnosti. Tako Csaplovics u svojoj etnografskoj raspravi iz 1828. spominje izraze *Wasser-Kroaten (Kroboten)*, *Ober-Croaten (Wlachi)* i *Unter-Croaten*.²⁰ Csaplovics zapravo razlikuje dvije zasebne skupine: Gornje Hrvate (*Ober Croaten*), što žive između Kisega i Bratislave a naziva ih Vlahima (*Wlachi*), te Donje Hrvate (*Unter Croaten*) nastanjene na području od Kisega do rijeke Mure. Sličnu podjelu možemo zapaziti sredinom devetnaestoga stoljeća kod Frana Kurelca koji gradišćanske Hrvate dijeli na *gornjake* i *dolnjake*²¹, što kasnije prihvaća i Franjo Kuhač.²² Prema Milčetiću "ti nazivi doista postoje u ondješnjem narodu, a označuju i neku razliku u govoru."²³

Jezični je kriterij izuzetno važan čimbenik u određivanju lokalnog identiteta među gradišćanskim Hrvatima. Najprošireniji dijalekat među hrvatskim doseljenicima bio je čakavski. Njime su govorili svi Hrvati nastanjeni u Donjoj Austriji, Moravskoj i Slovačkoj, Hrvati na *Hati*, *Poljanci* i *Dolinji* ili *Prekoni*, te stanovnici sela na austrijsko-mađarskoj granici sve do Kisega.

Hati (Haci) i Poljanci naselili su se u sjevernome, a Dolinji (Dolinci) u području srednjega Gradišća. Hati obitavaju na ravničarskome platou sjeverno od Niužalškoga jezera, u Pandrofu (Parndorf), Novom Selu (Neudorf bei Parndorf), Gijeci (Kitsee) i Bijelom Selu (Pama).²⁴ Poljancima, koji žive raštrkani duž Železanskoga polja, zatvara-

¹⁹ Ernst, nav. dj., 169.

²⁰ von Csaplovics, nav. dj., 7. i 11. "Nijemci su Hrvate nazivali ispravno Kroaten ili podrugljivo Wasser-kroaten, Hrvati uz vodu ili vodeni Hrvati, jer su nekada stanovali uz vodu ili još stanuju uz Nežidersko jezero; naziv je podrugljiv i omalovažava Hrvate, koji su svoj jezik razvodnili njemačkim i mađarskim riječima. No, nazivali su ih i Bosner Kroaten (bosanski Hrvati) ili Weisse Kroaten - Bijeli Hrvati (Beli Chrobati)." N. Benčić, Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra, Gradišćanski Hrvati (ur. Zvane Črnja, Mirko Valentić, Nikola Benčić), Čakavski sabor, Zagreb 1973, 41.

²¹ F. Kurelac, Jačke ili narodne pèsme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šopronskoj, mošonskoj i željeznoj na Ugrih. Iz mojega života i putovanja po Ugarskih Hrvatih. Slov. Dragutina Albrechta, Zagreb 1871, str. XVII.

²² F. Kuhač, Među ugarskimi Hrvat. Putopisna crta. U: Gradišćanski Hrvati, nav. dj., 243. Prenta Kuhaču Dolnjaci su Hrvati donje strane šopronske županije.

²³ I. Milčetić, Među Hrvatima Donje Austrije i Zapadne Ugarske. U knjizi: Gradišćanski Hrvati, nav. dj., 293.

²⁴ "Hat sa svojim širokim poljem oblikuje krajinu oko Novog Sela. Na zapadu sela vidimo plave brige Lajta-gore, na sjeveroistoku Hundsheimsko brigovlje. U sunčane dane vidimo požonski grad i požonsku katedralu, čiji vrh krasí koruna sv. Štefana: ona je bila jednoč simbol jedinstva ovoga kraja - Nímac, Ugrov, Slovakov i Hrvatov. Ča do konca prvoga svítskoga boja bio je Požon kulturna i ekonomska sredina ove krajine." P. H u s z a, 900 Jahre /Jet Neudorf /Újfalú/Novo Selo, Neudorf 1974, 11. Ovoj se gradišćansko-

jući prsten hrvatskih naselja oko Željeznog (Eisenstadt), pripadaju sela Vorištan (Hornstein), Štikapron (Steinbrunn), Celindof (Zillingtal), Cikleš (Sigleß), Otava (Antau), Rasporak (Draßburg), Pajngrt (Baumgarten), Cogrštof (Zagersdorf), Klimpuh (Klingensbach), Cindrof (Siegendorf), Vulkaproderštof (Wulkaprodersdorf), Trajštof (Trausdorf an der Wulka) i Uzlop (Oslip).²⁵ Poljanci se međusobno razlikuju po lokalnim nadimcima, primjerice, susjedna sela zovu Vulkaproderštofci Takičari ili Tumari, Cindrofce Britve, Trajštofci Mrkvari, Vorištance Srnci, Klimpušce Blatnjaki ili Loznjaki itd.

U Dolinje ili Prekone, čakavce što nastavaju pojas srednjega dijela pokrajine, spadaju hrvatska sela Veliki Borištof (Großwarasdorf), Mali Borištof (Kleinwarasdorf), Filež (Ni-kitsch), Šuševo (Nebersdorf), Mjenovo (Kroatisch Minihof), Kalištof (Kaisersdorf), Bajngrob (Weingraben), Dolnja Pulja (Unterpullendorf), Longitolj (Langental), Gerištof (Kroatisch Geresdorf), Pervane (Kleinmutschen), Mučindrof (Großmutschen) i Frakanava (Frankenau).²⁶ Među Dolinjima postoji također razlikovanje među stanovnicima pojedinih mjesta tako da Velikoborištofci susjedi nazivaju Varuošćani, Puljance Hajdenjaki, Gerištofci Zelenjaki, Frakanavce Tukavci i sl.

U južnom dijelu Gradišća postoji razlika između *Vlaha* i *Štoja*.²⁷ Zasebnoj skupini južnih čakavaca pripadaju Stinjaki (Stinatz), Stinjački vrh (Hackerberg), Santalek (Stegersbach), Žarnovica (Hengraben), Jezerjani, Prašćevo, Nova Gora (Neuberg im Burgenland), Žamar (Reinersdorf), Pinkovac (Güttenbach), Čenča (Kroatisch Tschantschendorf) i Začje Selo.²⁸ Među gradišćanskohrvatskim govorima iznimku čine sela Vedešin (Hideség) i Umok (Homok) u Mađarskoj koja su kajkavska.

Opozicija između gradišćanskoga sjevera i juga, odnosno, između čakavske većine i štokavsko-kajkavske manjine naročito je jasno izražena od sredine prošloga stoljeća, kada započinje polemika oko stvaranja jedinstvenoga gradišćanskohrvatskog književno-jezičnog standarda. Krajnji rezultat ove polarizacije je postupno prevladavanje većinske, sjevernočakavske opcije koja postaje temeljem buduće norme.

Gradišćanski Hrvati danas se osjećaju kao jedinstvena narodnost i možemo ih smatrati cjelovitom grupom. Etnici Poljanci, Haci, Gornji i Donji Hrvati, kojima se

---

-hrvatskoj skupini pribrajaju i sela u susjednoj Slovačkoj: Hrvatski Jandrof (Jarovce), Rusovce (Rosvar) i Čunovo (Čunovo). U Mađarskoj bliska su im hrvatska sela Bizonja (Bezenye) i Hrvatska Kemlja (Horvátkimle).

²⁵ U Mađarskoj im se pribraja i selo Koljnof (Kophaza) u neposrednoj blizini Šoprona. Prema istraživanjima uglednog austrijskog jezikoslovca Gerharda Neweklowskog (Die kroatische Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebieten, Wien 1978.), Haci i Dolinci podrijetlom su iz pokupskoga područja, dok Poljanci dolaze iz kraja između rijeke Kupe i Une (Kordun i Banija). Nasuprot tome, kako bilježi Kuhač, "narod oko Željeznoga misli da je došao iz primorske Hrvatske, a narod oko Mošonja, dakle onkraj jezera, da potiče iz Ruske", nav. dj., 242.

²⁶ Na mađarskoj im strani pripadaju Unda (Und), Prisika (Peresznye), Plajgor (Olmöd), Židan (Horvatzsidany) i Temerje (Tomord).

²⁷ O Vlasima v. bilj. 18. Naziv *štoji* označava one Hrvate koji govore štokavskim dijalektom u naseljima Milištof, Sabara (Zuberbach), Vincjet (Dürnbach in Burgenland), Čemba (Schandorf); mađarskim selima Narda, Čatar (Csatar), Šice (Horvátlovő), Petrovo Selo (Szentpeterfa), Hrvatski Hašaš, Vardeš, Sv. Katalena i vlaškim naseobinama Cikljin (Spitzzicken), Širokani (Allersgraben), Ključarevac (Allersdorf), Marof (Monchmeierhof), Raurigljn (Rauhriegel), Rupišće (Rumpersdorf), Podgorje (Oberpodgoria), Bandol (Weiden bei Rechnitz), Poljanci (Podler), Parapatičbrig (Parapatitschberg), Bošnjakbrig (Unterpodgoria) i Stari Hodas. Prema Neweklowskome *Štoji* i *Vlahi* potječu iz Posavine i Pounja.

²⁸ Neweklowski tvrdi da južni čakavci dolaze iz gornjega Pounja (Bihacka krajina).

baratalo u Csaplovicsevo vrijeme, danas su se sasvim izobičajili. Prošlosti pripadaju i etnici Wasserkroaten ili Kroboten, kojima je većinska grupa označavala manjinu.²⁹

1.4. Društvena struktura

U sociološkom su pogledu Hrvati Zapadne Ugarske tvorili relativno homogenu cjelinu - u prvom redu bijahu to seljaci i težaci, zatim obrtnici, vozari i sitni trgovci. Usljed osebnih društveno-povijesnih okolnosti nikada nisu uspjeli razviti samostalni građanski sloj. U agrarnom i poznofeudalnom okruženju kakav bijaše Zapadna Ugarska mogućnosti uspona na socijalnoj ljestvici bile su za pretežni dio stanovništva vrlo sužene a ukoliko bi se neki pojedinac školovanjem uspio izdvojiti iz svog prvotnog okruženja, u pravilu bi to značilo gubitak vlastitog nacionalnog identiteta.

Gradska su središta, za razliku od hrvatskoga seljačkoga okruženja, pretežnim dijelom bila nastanjena Nijemcima koji su se uglavnom bavili trgovanjem, veleobrtom ili pripadahu činovničkim slojevima; Mađari su redovito sačinjavali klasu plemića, veleposjednika ili inteligencije, dok je preostali dio građanstva tvorio mješavinu njemačkog, ugarskog i hrvatskog etnikuma. Budući da su hrvatske naseobine uglavnom predstavljale mnoštvo raštrkanih i zatvorenih seljačkih zajednica, nalik otočju u prostranom panonskom moru, njihova ruralna društvena i gospodarska struktura stoljećima bijaše statična, hijerarhijski konzervirana i autarhična.³⁰

Početak prošloga stoljeća Csaplovics veli za gradišćanske Hrvate: "Sie sind mit Ausnahme einiger Geistlichen und Beamten, alle Bauern."³¹ Od doseljenja u novu postojbinu Hrvati su, osim malih i neznatnih iznimaka, ratari i težaci, a ostali su to pretežito i do današnjih dana. Uobičajeno je bilo da duhovništvo, činovništvo i ostala inteligencija također potječe iz redova domaćega seljaštva, pa tako s pravom možemo govoriti o zajednici koja nosi jasna obilježja *ruralnoga društva*³². Staro ruralno društvo sa svojom specifičnom slojevitošću tvorilo je nekada zatvorenu cjelinu. Iznenađna pojava tržišne ekonomije i urbanizacija razorila je ruralno društvo, rastvorivši njegov autonomni socijalni sustav. No, njegovi oblici, "crte te organske seljačke kulture, preostale su u danjašnjoj i budućoj poljodjelskoj profesiji tek kao kolektivna uspomena, pergamentna *in memoriam* ugrađena u temelje jednoga zdanja"³³.

1.4.1. Seljaci

Tradicionalna struktura gradišćanskohrvatskoga sela izgrađena je na temeljima feudalnoga sustava koji razlikuje klasu zemaljskih gospodara, obično ugarskih velikaša, i

---

²⁹ N. Ritig-Beljak, Trajanje usmene književnosti u gradišćanskih Hrvata, u knjizi: Gradišćanski Hrvati 1533-1983. (zbornik), Zagreb 1984, 169.

³⁰ H. Sturm, Die Lebensgeschichte einer Arbeiterin Vom Burgenland nach Ravensbruck. Verlag für Gesellschaftskritik, 2. Aufl., Wien 1982. Usp. predgovor izdavača i urednika G. Fischera str. XVII.-XVIII.

³¹ von Csaplovics, nav. dj., 10.

³² "Ruralno društvo je sastavljeno od seoskih zajednica, a svaka seoska zajednica sastoji se od više kolektiva. Između seljaka i globalnog društva, ili seoske zajednice kao globalnog društva postoje manje ili više složene grupe i institucije." C. Kostić, Seljakova ličnost, Sociologija sela, VI, 21/1968, 10.

³³ C. Barberis, Društvo i ruralna sociologija, Sociologija sela, VII, 26/1969, 52-53.

podanika ili kmetova kamo su mahom pripadali Hrvati. U panonskome prostoru osobito je značajan agrarni karakter gospodarstvenih odnosa koji uvjetuju i pojavu osčubnog društvenog uređenja. Iz prirode naseljavanja Gradišća slijedi da je najbrojniji stalež među doseljenima bio kmetski. Poznato je da hrvatski doseljenici nisu imali isti položaj prema svojim zemaljskim gospodarima.³⁴ Dok su jedni od svojih gospodara dobili više zemljišta, pa prema tome i veće dužnosti, drugi su raspolagali s manje posjeda tako da se njihov društveni status razlikovao od onih seljaka s prostranim imanjem. Stoga su se gradišćanskohrvatski seljaci od najstarijih vremena dijelili u nekoliko imovinskih (urbarijalnih) kategorija, od kojih su najčešće tri osnovne vrste: *paori*, *željari* i *hižičari*.³⁵ Vlastelin je bio gospodar čitave zemlje a seljak u neku ruku zakupnik što živi u urbarijalnome udruženju. Pravni odnos prema zemljoposjedniku bio je točno određen prema dužnostima (rabota, desetina) i poreznom sustavu (štibri). U gospodarskom prema pogledu Hrvati vrlo brzo postigli ravnopravnost s mađarskim i njemačkim kmetovima. Ovakvo je stanje potrajalo do oslobođenja od kmetskih obveza sredinom devetnaestoga stoljeća.

Najimućniji seoski sloj bili su *paori* (od njem. Bauer) koji predstavljahu neku vrstu društvene elite. U pravilu se radilo o malobrojnoj skupini od nekoliko međusobno odođenih porodica koje su generacijama imale veliki ugled i bogatstvo. Paori bi od zemaljskoga gospodara obično dobili nešto više od pola jutra zemljišta u selu, na kome su mogli sagraditi kuću i ostale gospodarske zgrade. Osim toga posjedovali su zemljišta izvan sela premda u nejednakim količinama, uz sjenokoše za jedna kola sijena. Oni su vlastelinu plaćali godišnji porez, devetinu svih prihoda i davali nadnice u vrijeme poljskih poslova. Prije oslobođenja od kmetstva (1848.) nisu zemljište smjeli dijeliti niti otuđiti.³⁶

Srednjem, i često najbrojnijem sloju, pripadali su *željari* (njem. Söllner). Oni bi od zemaljskoga gospodara dobivali manje zemljišta negoli paori, obično kuću s nekoliko parcela oranice a mogli su se donekle služiti i gospodarevom šumom. Za uzvrat morali su raditi na vlastelinovu zemljištu osamnaest dana na godinu i plaćati danak u novcu. Najnižu kategoriju seoskoga stanovništva sačinjavali su *hižičari* (njem. Häusler) koji bi od feudalca dobivali samo jednu kućicu i za to po nekoliko dana u godini morali raditi na gospodarskome zemljištu. Živjeli su kao nadničari i inače bili mnogo neodvisniji od zemaljskog gospodara.

Feudalna i društvena struktura u hrvatskim selima istovjetna je onoj kakva bijaše u njemačkim i mađarskim naseobinama. Najveći dio stanovništva sačinjavali su podanici

³⁴ N. Benčić, Hrvatski staleži (kmeti) I, Hrvatske novine 25. II. 1983. 4.

³⁵ Ujević, nav. dj., 26. Valja pridodati da se ova trodijelna shema mogla razgrađivati u brojne potkategorije koje su se razlikovale od mjesta do mjesta, prema postojećoj lokalnoj situaciji. Tako su, primjerice, postojali *cjelovnjaki*, *trifraljniki*, *polovnjaki*, *fitaljniki* i *oktaljniki*. Niže kategorije bili su *hižičari*, *željari*, *tohrači*, koji su imali samo zemlju na kojoj su sagradili svoj stan, s malom okućnicom, vrtom i pašnjakom. Usp. Schreiner, nav. dj., 258-259. Prema usmenom pričanju što sam ga dobio 13. travnja 1994, od fileškoga nastavnika i školskog ravnatelja gosp. Jakoba Berlakovicha u Velikom su Borištofu razlikovali *celovnjake* (vlasnike cijele sesije), *polosielce* (s pola sesije), *fitaljske hiže* (s četvrt sesije) i *hižičare* (*tuobrače*, koji su išli na poslove s dnevnicom). Najveći dio seljaka pripadao je trećoj kategoriji. U Filežu su pak po svjedočanstvu gosp. Martina Jordanića seoski proletarijat dijelili na *kravure* i *hižičare*. I tako redom.

³⁶ Ujević, nav. dj., 26.

(lat. subditi, hrv. podložnici) pojedinih vlastelina. Po imanju i povezanosti razlikovali su se seljaci s vlastitim imanjem i okućnicom (lat. coloni, jobbagiones sessionati) što odgovara kategoriji paora, zatim seljaci s kućom bez imanja (lat. inquilini) ili željari, i konačno ljudi što stanuju pod tuđim krovom (lat. subinquilini) odnosno hižičari. Dok su prvi živjeli od priroda svoga zemljišta, druga dva sloja radila su kao težaci, sluge, sluškinje ili radnici.³⁷

Prirodno je da su postojeće gospodarske razlike s vremenom stvorile strogo zatvorenu društvenu hijerarhiju među seoskom populacijom, sličnu kastinskome sustavu. Svaki pojedini sloj bio je u neku ruku zatvorena zajednica sa svojim navikama i običajima. Imućniji se redovito nisu družili s ostalim seljacima, posjećivali su obično posebnu krčmu, međusobno sklapali brakove. Podjele su postojale i u seoskoj crkvi: paori su imali svoje klupe sprijeda a ostali bi stajali straga.³⁸ Isto tako svako selo dijelilo se na takozvanu seljačku i radničku (*djelačku*) stranu, odnosno, bogatu i siromašnu četvrt. Paorske su kuće obično bile podignute na istaknutijim pozicijama, na uzvisinama ili oko župne crkve, dok su ostali seljaci živjeli u postranskim uličicama.

Selo je nekada bilo uređeno prema feudalnim principima, u skladu s tadašnjim demokratskim poimanjima. Veza između podanika i vlastelina ostvarivala se preko seoskih starješina, odnosno, seoske općine i feudalne uprave. Na čelu svakoga sela stajala je *pravica*, kao osnovni sudski i upravni organ, predvođena sucem (lat. iudex pagi, rihtar, liktar, birovi), s većim ili manjim brojem prisežnika (lat. juratus, purgar). Purgari su se opet dijelili u nekoliko podvrsta: sirotski otac, permeštar, kišbirov, poljar i dr. Pravica je kao institucija posredovala u svim javnim pitanjima, zastupajući interese seljaka i brinući se oko općinske samouprave. Sudačka je čast obično bila kratkotrajna i vrlo odgovorna.³⁹ Na prijedlog sela i u ime vlastelina postavljao bi ga špan (upravitelj) a za svoga mandata oslobađao se svih kmetovskih dužnosti. Sudac i pravica bili su i nosioci niže sudbenosti, s pravom izricanja novčane ili tjelesne kazne. U važnijim poslovima sela odlučivalo se na seoskoj skupštini (*spravišće*). Naročito se velika pažnja poklanjala kontroli seoskoga zemljišta (*hatara*) pa su starješine barem jednom na godinu obilazile i popravljale stare međe.⁴⁰ U nekim su selima postojali općinski financijeri (cehmeštar), puđari (permeštar, gornik, gorski meštar, vrdir), općinski tajnici i izvikivači (kišbiruovi), bilježnici (noter, notariuš), poljari, lugari itd. U vinogradarskim se po-

³⁷ Tobler, nav. dj., 106-107.

³⁸ M. Ujević, nav. dj., 27.

³⁹ Sudac je imao mnogovrsne zadaće, ponajprije organizatorske prirode: proglašavao bi zapovijedi gospodara opominjući na posljedice ukoliko se netko od kmetova tome suprotstavi, pazio bi na ispunjavanje kmetovskih obveza prema vlastelinu, određivao bi tko i kuda mora ići na rabotu, pregledavao bi rezultate rabote, ubirao daće razračunavajući se s gospodskim poreznim činovnikom, pregledavao prodaju gospodskoga vina, brinuo se o prehrani pobirača desetine, zajedno s prisežnicima smirivao svađe stanovnika i pazio na opći red u selu. Raznolikost ovih obveza vodila je do toga da bi sudac morao zapostaviti svoje vlastito gospodarstvo. Stoga sudačka čast nije seljacima bila osobito omiljena a vlastelin bi gledao da suci budu inteligentni i časti ljudi. Suce su kasnije zamijenili općinski načelnici. O važnijim stvarima odlučivala je sama gospoštija preko vlastelinskoga suca, kome bi uvijek predsjedao špan ili dvorski sudac. Protiv odluke dvorskoga suda podanik bi ulagao žalbu kod županijskoga sudišta. Usp. A. Csenar, 750 - ljet Jahre Dolnja Pulja / Unterpullendorf Mučindrof i Pervane, Donja Pulja s.a. 41-45.

⁴⁰ F. Horvat, Iz prošlosti Frakanave 1157-1957, Frakanava 1958, 34-35.

družjima osnivala posebna seoska uprava (*gornica*) koja se brinula o gospodarenju i nadzirala vinograde.⁴¹

Život u tradicionalnoj seoskoj zajednici odvijao se po ustaljenim normama što su svojstvene mnogim poljoprivrednim područjima predindustrijske Europe. U Gradišću je, kao i u drugim dijelovima Europe, postojala vrlo istaknuta podjela između imućnih i siromašnih, između bogatog seljaka, koji je ujedno bio vlasnik svoje zemlje i zapošljavao ostale na ispomoći, i poljoprivrednog težaka što živi isključivo od vlastitih ruku.⁴² Imućniji je sloj, kome su gotovo u pravilu i po nasljednome pravu pripadali seoski glavari, bio dobar saveznik vlastelina i uspješno održavao vlast na lokalnoj razini. Zahvaljujući tome malobrojne paorske porodice nisu poznavale neimaštinu, glad ili oskudicu.

Ostali su kmetovi, nasuprot ome, živjeli u velikome siromaštvu. Sve do sredine prošloga stoljeća u Gradišću se gospodarilo prema starinskom sustavu trogodišnjega plodoreda koji nije pružao mogućnost povećanja dohotka niti stvaranje blagostanja. Stoga su se mnogi Hrvati uz poljoprivredu vrlo rano počeli baviti i nekim dodatnim zanimanjima, nastojeći nekako popraviti svoje imovinske prilike. Znatnije prihode omogućavala je sitna trgovina, ili vozarstvo, koje osim poljodjelstva postaje najdraže zanimanje gradišćanskih Hrvata.⁴³

Godina 1848. donosi temeljitu promjenu dotadašnjeg pravnog položaja seljaka jer se poslije ukinuća kmetstva prekidaju sve urbarijalne obveze prema vlastelinstvu i nekadašnji podanik postaje - barem formalno - slobodan građanin. Ove radikalne reforme uvjetovale su korjenit preobražaj društva i postupno dovele do napuštanja tradicionalnih navika. U novim okolnostima stala se mijenjati i unutrašnja struktura hrvatskoga sela i započinje slobodan razvitak seljaštva.

1.4.2. Slobodnjaci i plemići

U okviru starog feudalnog uređenja postojala je velika diferencijacija između pojedinih društvenih skupina u zavisnosti od njihova imovinskog statusa i nasljeđa. Najviši položaj na staleškoj ljestvici pripadao je slobodnjacima (libertini) i plemićima (nobiles). U staro su doba slobodnjačke privilegije uživali Vlasi u južnome Gradišću, dok su plemićkome sloju pripadale tek malobrojne hrvatske porodice.

⁴¹ "Vinogradari su imali svoju osebnu gmajnu, a to je bila gora, a na čelu je stajala gornica, ku pelja gornik, permeštar, Bergmeister ili hegybiró. Gornica se morala sastati u ljetu bar trikrat: na čistu srijedu, Svičnicu i na Lovrenca. Na svakom sastanku su se pravila morala preštati od početka do kraja." N. Benčić, Uredba sela, Hrvatske novine od 18. III. 1983, 4.

⁴² P. Burke, Junaci, nitkovi i lude, ŠK Zagreb 1991, 37. Posebne društvene skupine tvorili su tzv. *birušii*, radnici na vlastelinskim imanjima (majurima) koji su zbog posebnih uvjeta života postupno mađarizirani, pastiri i dr. Ovaj sam podatak doznao od gosp. Martina Jordanića iz Fileža.

⁴³ "U časopisu Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat iz ljeta 1820. moremo najti točno i interesantno opisivanje mošonskoga komitata (...) Od narodnosti ke su bile naseljene u komitatu, Hrvati su iznašali već od petine. Opisuju se kot gruban tip človika ki je tjelesno jači od ostalih. Oni su najvažniji vozari komitata, ki vozu sadje, sijeno i sl. u Beč. Stoga su gledali i druge vozare, ki nisu znali ni rič hrvatski za Hrvate. Hrvatom je bilo osim poljodjelstva vozarstvo najdraže zanimanje komu su se posvetili dan i noć a čemu im je Beč pružio pogodnu priliku. Hrvatice su bile marljive trgovačice životnima namirnicami. Hrvati su jaki zdravi ljudi za čija ramena tri kabli žita ništa ne značu; od diboke religioznosti i dobroga srca." Huisza, nav. dj., 41.

Najvažnija razlika između Vlaha i ostalih podanika bila je u tome što su Vlasi na temelju svojih posebnih povlastica (vlaške slobodšćine) bili oslobođeni od seljačke rabote, odnosno, dužnosti da besplatno rade na vlastelinskoj zemlji, sjenokošama i vinogradima, kao i obveze obavljanja vozarskih i takozvanih malih poslova za gospoštiju.⁴⁴ No, s druge strane, bili su dužni obnašati vojničku službu i pomagati gospoštiji kod čuvanja tvrđava ili joj služiti kao vlastelinski redarstvenici. Njihova su naselja uživala neku vrstu seoske autonomije sve do ukinuća kmetstva. U početku su živjeli kao putujući pastiri, slobodno napasajući svoja stada ovaca, a kasnije se počinju baviti poljodjeljstvom i tako njihov povlašteni status polako nestaje. Vlasi su morali pomagati gospodi prilikom popravaka gradskih zidina i utvrda, te prilikom striženja ovaca. Premda su s vremenom stali gubiti svoje povlastice, izjednačavajući se s ostalim seljacima, jedan manji dio vlaških obitelji uspio se približiti kategoriji nižega plemstva.⁴⁵ Vlasi su kao slobodnjaci imali poseban pravni, socijalni i privredni status među hrvatskim selima južnoga Gradišća.

O visokom, nižem i sitnom plemstvu u gradišćanskih Hrvata postoji relativno malo pouzdanih podataka. Za razliku od vlaških slobodnjaka koji su imali ulogu graničara, plemići su svoje privilegije stjecali službom ili preko nasljednoga prava. Promatramo li gradišćanske Hrvate po njihovu podrijetlu, oni su grupa bjegunaca. Samo mali dio doseljenika došao je u zemlju na poziv domaćih velikaša, da obrađuje njihovu zemlju. Prema socijalnoj strukturi prvenstveno to bijahu seljaci, nešto nižega plemstva i svega nekoliko feudalnih veleposjednika. Zbog vjenčanja i miješanja sa starosjediocima mađarskog, slovačkog ili njemačkog podrijetla, veleposjednici hrvatskoga roda prvi su napustili svoju etničku pripadnost. Tako su doseljeni Hrvati izgubili svoj vodeći sloj i sasvim se marginalizirali na društvenoj ljestvici.⁴⁶ Većina plemića je svojom službom došla u strani narodni prostor, među Mađare, Nijemce i Slovake i tako se vrlo brzo uspjela asimilirati. Koncem sedamnaestoga stoljeća veliki ih broj već bijaše u rangu seljaka, utopljen u *familiarese* koji služe gospoštiji poput ostaloga pučanstva.⁴⁷ Prilikom preseljavanja Hrvata u novu domovinu naročito su značajnu ulogu odigrali takozvani *armalisti*, niži plemići koji su organizirali sve potrebne poslove oko pratnje i doseljenja novih stanovnika na područje Zapadne Ugarske. Oni su za uzvrat nagrađeni obično čitavim selištem (sesijom), koje su držali u posjedu tijekom nekoliko pokoljenja.⁴⁸

⁴⁴ Mali poslovi bili su darivanje kokošiju, jaja, sira, sječenje drveća, nabavka žita i dr. Prickler, Gradišćanski Vlasi i njihove privilegije, nav. dj., 70. Plaćali su samo niske poreze (porcije).

⁴⁵ Isto, 74; N. Benčić, Vlaške slobodšćine, Hrvatske novine od 11. II. 1983.

⁴⁶ Osim toga odlučnu kočnicu u društvenom razvoju hrvatske manjine predstavlja pomanjkanje trgovaca i obrtnika, odnosno, bogate građanske klase koja bi postala nositeljem društvenoga napretka i kulturnoga razvitka. Ovdje leže korijeni današnje rubne uloge gradišćanskih Hrvata u Austriji i drugim susjednim zemljama. Usp. Filla, K sociologiji Gradišćanskih Hrvata, Symposium Croaticum nav. dj., 80-81; Soritsch, nav. dj., 255.

⁴⁷ N. Benčić, Hrvatski staleži (plemići) II, Hrvatske novine od 4. III. 1983, 4. "Maiobrojno plemstvo, kao što su to bili Draškovići, Keglevići, ili niže plemstvo, kao Čaplovići, Jugovići, Dunarići, Lakići, Herići i drugi, utopili su se brzo u mađarski i njemački staleži." Schreiner, nav. dj., 345; M. Meršić ml., Naši hrvatski plemići, Kalendar Gradišće 1977, 43-49.

⁴⁸ Schreiner, nav. dj., 345. Na području Hrvatske i Slavonije postojalo je a) staro plemstvo, b) plemstvo kraljevskom darovnicom (donatio regis) i c) armalisti (litterae armales) koji su kraljevskim pismom dobili doživotno plemstvo što se teško moglo očuvati za duže vrijeme. Usp. Benčić, nav. dj., 4.

Hrvatski su šljivari (*šemberi, nemeši*) ljubomorno čuvali svoje kucinje kože na kojima su bile ispisane njihove stare povlastice s obiteljskim grbovima, stečene u diplomatskoj, vojnoj ili drugoj civilnoj službi.⁴⁹ Slobodnjaci i plemići iščezli su zajedno sa starom feudalnom strukturom.

1.4.3. Inteligencija

Sloj takozvane seoske inteligencije koju su u pravilu predstavljali duhovnici i učitelji te poneki bilježnik, fiškal ili liječnik, popunjavao se među gradišćanskim Hrvatima obično domaćim pomlatkom, odnosno, seljačkim sinovima koji su stekli odgovarajuće obrazovanje. Premda se duhovnički i učiteljski stalež donekle izdvaja iz seljačke mase, njihova se kulturna i prosvjetna djelatnost razvija u okviru ruralnoga kolektiviteta, ostajući uvijek vjerna duhovnome ambijentu manjinske zajednice. Inteligencija nije bila samo *spiritus movens* što se brine oko očuvanja izvornih kulturnih vrednota nego i vodeći intelektualni sloj koji rukovodi duhovnim preporodom gradišćanskih Hrvata. Veći dio doseljenika nije bio pismen pa su duhovnici od samoga početka imali ulogu narodnih prosvjetitelja. Preuzevši tako usljed postojećih okolnosti odgovornu ulogu promicatelja i kreatora kulture, budno pazeći na posredovanje i očuvanje njezinih tekovina, duhovništvo je od vremena doseljenja do danas imalo najveće zasluge u stvaranju i gajenju gradišćansko-hrvatske kulture. Tijekom devetnaestoga stoljeća pridružuje mu se domaće učiteljstvo.⁵⁰ Sprega između svećenika i učitelja pridonijela je oblikovanju uzvorne književne tradicije i pismenosti te očuvanju hrvatstva u Gradišću.

1.4.3.1. Duhovnici

Ako se novorođenome dječaku veže u ruku molitvenik, veli jedna gradišćanska izreka, postat će duhovnik. U tom starom narodnom vjerovanju Hrvata u Gradišću na simbolički se način prikazuje sudbinska povezanost svećeničkoga poziva i pisane riječi. Molitvenik u ruci novorođenoga dječaka nosi u sebi jasnu poruku: duhovnik je čovjek s božanskim poslanstvom koji ljude uči pismenosti i vodi ih poput dobra pastira putovima vrline.

U tradicionalnoj gradišćansko-hrvatskoj ruralnoj zajednici svećenik (*farnik, gospodin*) bijaše glava sela i čovjek najvišega društvenoga ugleda.⁵¹ Njegova se riječ slušala s

⁴⁹ Izraz kucinje kože dolazi od mađarske riječi kutyaböre (pergamena). Spominje ga P. Jandrišević u svojim "Stičicama" 26-27.

⁵⁰ Benčić, Stvaranje i gajenje kulture Gradišćanskih Hrvata, nav. dj., 56.

⁵¹ O tome rječitro govori, primjerice, pobožni natpis s nadgrobne ploče uzlopskoga farnika Mate Palkovitsa s konca osamnaestoga stoljeća koji glasi: "OVDE LESI DOBER PASZTIR VA POKOJU: / KI JE RAVNAL SZAGDAR OVCZU SZVOJU. / AR JE VUKA KI JE PROKLET TIRAL IAKO. / CSETERDESZET CSA DO DVI LET SZE IEDNAKO / SZEDAMDESZET LET SZTAR BISSE VA GROB DOIDUCH / MATHE PALKOVITS SZE PISSE FARNIK BUDUCH. / ADA DUSSA HODI SZIMO I ZAHVALI / JESUS UFANYE IEDINO VAKO MOLI: / KOT PONIZNA OVCZA ZDISSEM JESUS K TEBI / DA (...) ZVISEN LIPOM NEBI." U medaljonu iznad epitafa uklesana je slika rassetog Krista, ispod koje se vidi lubanja u profilu i kost. Mate Palkovits (1728.-1798.) bio je prije toga župnik mjesta St. Martin i Stoob. Od 1757. do smrti službovao je u Uzlopu (Oslip), gdje podiže zgradu župnoga dvora (1794.). V. Allgemeines Landestopographic des Burgenlandes, Bgl. Landesarchiv, Band. II/2, Eisenstadt 1963, 842.

velikim poštovanjem i bez pogovora, odlučivao je o svim javnim i životnim pitanjima, s njime se morao savjetovati i sam načelnik sela sa svojim starješinama. Bio je otjelotvorenje autoriteta Crkve kao institucije i strogi sudac u svjetovnim stvarima, pravi narodni pastir i *peljač*. Poštivajući svoga crkvenoga poglavara Hrvati su istovremeno iskazivali svoju lojalnost i pokornost svjetovnim vlastima, podjednako ostajući vjerni Božjem zakonu i državi kojoj pripadaju.

Povezanost naroda i njegovih duhovnih pastira ogledala se u svim segmentima svakidašnjega života tako da je ostavila dalekosežne posljedice na kulturni razvitak gradišćanskih Hrvata. Zajedno sa prvim doseljenicima u Zapadnu Ugarsku dopješačili su i njihovi svećenici, noseći sa sobom svoje vjerske spise i obredne knjige. Sudeći po Klimpuškome fragmentu (1564.) i nekim drugim vizitacijskim dokazima iz sedamnaestoga stoljeća među tim duhovnicima bilo je glagoljaša čija se djelatnost gubi već nakon prve generacije, najvjerojatnije zbog nedostatka domaćega pomlatka. U drugoj svećeničkoj generaciji, koja se nije imala prilike školovati u duhu glagoljaške tradicije, nego u latinskim učilištima (Graz, Beč, Bratislava, Trnava, Győr), počinju se stvarati obrisi jedne nove, tipično gradišćanskohrvatske kulture.⁵²

Farnik je osoba koja u sebi objedinjuje osobine dobra oca i prijatelja, on je utješitelj puka u najtežim trenucima, savjetnik i odgojitelj, vjerski i politički vođa.⁵³ Farnik je primjer požrtvornosti u dobrim i lošim vremenima, nepokolebljivi borac za očuvanje narodne svijesti, stjegonoša hrvatstva, njegova jezika i kulture. Govoreći o povijesnoj ulozi gradišćanskohrvatskih duhovnika Nikola Benčić ustvrđuje na jednom mjestu: "Oni su nam svojim držanjem, potpomaganjem, djelanjem i dilenjem, zapravo darovanjem životnoga kruha duhovne kulture očuvali narodnu dušu, milozvučni narodni jezik, a s jezikom vjeru i vjernost katoličanskoj crkvi. A kad je farnik napustio svoj narod (ili Crikva) - a dokazov imamo i za takovo ponašanje - se u najkraćem vrjmenu izgubilo hrvatstvo, jezik, a s njim i duboka pobožnost, mističnost, ka je tomu narodu oduvijek bila jedna od bitnih ljudskih crtov."⁵⁴

Svećenici su stoljećima bili vrhunski intelektualni sloj, društvena elita koja na svojim plećima nosi veliko breme odgovornosti, usprkos svim manama i vrlinama. Bilo je među njima ljudi za koje u starim dokumentima nalazimo mnoge pohvale ali i pokude.⁵⁵ Koncem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća uloga svećenstva u

⁵² Benčić, Stvaranje i gajenje..., nav. dj., 59-60; Isti autor, Ganjka glagoljice, Hrvatske novine od 25. III. 1983, 4. Tijekom 18. stoljeća, u doba barokne obnove vjerskoga života, odlučujuću su ulogu imali članovi franjevačkog i servitskog reda.

⁵³ "...der Klerus teilte auch in den neuen Landen Freund und Leid seines Volkes. Er war und wurde nicht nur der religiöse, sondern auch der politische Führer des kroatischen Volkes." A. Karali, Das religiöse Schritum der heute Burgenländischen Kroaten bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (rukopis doktorske disertacije), 1963, 22.

⁵⁴ "Istina" - veli Benčić u istome članku - "farniki su bili, ki su širili i novu vjeru protestantizma ali med Hrvati na jedan način, ki nam se danas čini kot kad bi to bila bitka, borba duhov na višoj razini, ka narodu ništ sputa ne ide. Ali oni su bili, ki su se punim oduševljenjem hitali u baroknu pobožnost i oduševili narod do ekstaze, na ku je bio sposoban nek barokni človik. Med njimi je bilo janzenistov i febroanistov, velikih ugarskih patriotov ali isto tako tihih obožavateljev hrvatstva, svojega naroda, jezika i kulture." N. Benčić, Hrvatski staliži (farniki), Hrvatske novine od 29. IV. 1983, 4.

⁵⁵ Karakteristike se kreću u širokoj skali vrijednosti, od "formata non habet" (1641.), "formata nondum" do "vir bonus", "vir simplex et bonus" ili "bonae formae, quem tota communitas laudat..." Isto kao gore, 4. U

životu gradišćanskih Hrvata počinje sve više slabiti budući da nestaju oni oblici ruralnoga svijeta kakvi su prevladavali u prijašnjim vremenima. No, s druge strane, raste mu utjecaj u političkoj sferi. Tvrdoglavo se opirući novim društvenim promjenama i idejnim strujanjima, prepoznajući u njima klicu pogubne bolesti koja će uništiti hrvatstvo, njegovu izvornu kulturu, gradišćanskohrvatski duhovnici ostaju dosljedno na pozicijama katoličkoga konzervativizma, prema kome se vjersko opredjeljenje poistovjećuje s narodnom samobitnošću.⁵⁶ Možemo reći da je to klerikalno uvjerenje još i danas prisutno kod pretežnog dijela hrvatskoga seljaštva i inteligencije u Gradišću.

1.4.3.2. Školnici i učitelji

U najstarije su doba osnovnu poduku obavljali svećenici koje prema tome s pravom možemo smatrati i prvim učiteljima. Unutrašnje crkvene reforme postupno su dovele do razdvajanja duhovničke i učiteljske sfere, premda je škola uvijek ostala podređena seoskome župniku i Crkvi kao vrhovnoj vjerskoj instituciji.⁵⁷ Budući da su protestanti u doba reformacije veliku pažnju poklanjali upravo seoskim školama, Katolička je crkva bila na neki način prisiljena uvesti školstvo po istome uzoru i započeti sa širom naobrazbom na narodnom jeziku. Tako su stvorene mogućnosti i za razvitak hrvatskoga školstva u Gradišću. Nakon crkvenoga sabora u Trnavi (1611.), koji se održao po zaključcima

---

biskupskim vizitacijama mogu se pronaći zanimljivi podaci o pojedinim duhovnicima. Tako, primjerice, godine 1651. prilikom vizitacije Hrvatskog Gerištova (Kroatisch Geresdorf, Giróth) u Lučmanskome kotaru (Lutzmannsburg) crkvena inspekcija zamjećuje: "Residet in hac Parochia Reverendus Dominus Petrus Krisanbich, osor aquae, vini amans, Bachi filius, suis similis auditoribus, secundum illud: Regis ad exemplum totius componitur orbis." V. Kanonische Visitation der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert von Josef B u z a s, Burgenländische Forschungen, Hsg. Bgld. Landesarchiv, Heft 52, Eisenstadt 1966, I. Teil, 253. Još gori primjer zapaštenosti nalazimo prilikom vizitacije Železanskoga arhidakonata (Archidiakonats Wieselburg) u Novom selu (pago Ujfalu, Neudorf) 1663. godine: "Parochus loci hujus est Lucas Leonardus Wranschak, natione Croata, moralista, in divinis negligens, omnia immunde servat, corporalia foetida, nigra, purificatorium nullum habet, sacrarum rerum contemptivus nimirum dum corporalia nigra in terra abjiciens aedituus imperat lavare, alba vero et pura, si quae sunt, ad sacrum pro emunctione nasi loco strophilioli ponit, sobrius raro, in contentione semper, ita tamen pius, ut ansus, sit ablutioem fundere in terram, plus ad ungas, uno verbo et scandala natus, quam ad divinum servitium rite peragendum; studia nulla amat, tota nocte bibens, mane celebrat, in confessione ita discretus ut die et nocte bibendo ansus sit audire confessiones ibidem, utrum sit vir vel foemina, non dignoscit in confessione, multo minus peccata prae nimia ebrietate dignoscere potest. Diligens pastor ovium praenominatus parochus, nimirum dum potus prae vino non scit, quid agat, per pagum tota nocte vagando de domo ad domum deambulat, ubi vero confessio venit noctu denegat se in lecto, ut patet ex plurimis testimoniis." Ibid. II. Teil, Heft 33, Eisenstadt 1967, 200. Tijekom kanonske vizitacije u Hrvatskom Cikljinu (posesione Szentmárton seu Sancti Martini) u južnom Gradišću koncem sedamnaestoga stoljeća željezanski arhidakon primjećuje: "parochus et Mathias Matbaeus Masticz logicus absolutus et theologiae, theologus moralis, presbyter annorum 28, parochus huius loci ab annis 24, aetatis annorum 53. Est installatus, homo idiota et minime eruditus, cobabitans simul cum sex muliebri in eodem hypocausto." J. H á z i, Die kanonische Visitation Stefan Kazó, Archidiakon von Eisenburg / Vasvár, in Burgenland. - Teil den Komitates Eisenburg in den Jahren 1697.-1698., Bgld. Forschungen, Heft 37, Eisenstadt 1958, 112. Ovo su, dakako, samo neki ekstremni primjeri i ne treba ih uzimati kao opće pravilo o stanju duhovništva u Gradišću toga vremena.

⁵⁶ Prema tom shvaćanju biti Hrvat znači ujedno biti katolik (Braver Kroate, guter Katholik), a biti "hrvatski svistan" (bewußt kroatisch) podrazumijeva u neku ruku čvrstu opredjeljenost za katoličanstvo, konzervativizam i ideje Kršćansko-socijalne partije (Christlich-Sozialen Partei). H. Sturm, nav. dj., XVIII-XIX.

⁵⁷ P. Jandrišević, Beiträge zur Vergangenheit Schandorf, (rukopis) 1938. 306.

Tridentskog koncila, spominju se prve škole u hrvatskim selima što su osnovane po posebnim nalogima tadašnjih župnika.⁵⁸

S velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da se u spomenutim školama predavalo na hrvatskome jeziku, s podukom iz vjeronauka, čitanja, pisanja i računanja. Sudeći prema sačuvanim kanonskim vizitacijama tijekom sedamnaestoga stoljeća tamošnji su učitelji (lat. magister, luđi literarii moderator, luđi rector, magister scholae, rector scholae; mađ. iskolamester; njem. Schulmeister; gr.hr. školnik, škoolnik, škouonjik) osim nastave, obavljali i mnoge druge službe. Svaki školnik bio je ujedno crkveni pjevač i orguljaš (*kantor*), zvonar i općinski pisar (notar). Ovakva je tradicija postojala sve do početka našega stoljeća.

Kao kantor morao se učitelj brinuti oko vođenja crkvenoga zbora, s kojim bi redovito uvježbavao pjevanje, svirajući na orguljama ili harmoniju. Kantor se u pravilu bavio prepisivanjem starih crkvenih pjesama (*jačke*) ili pisanjem novih stihova koji nisu morali biti isključivo vjerskoga karaktera, oslanjajući se uvijek na domaću narodnu tradiciju. Kantori su imali izuzetno značajnu ulogu u životu svakoga gradišćansko-hrvatskog sela kao posrednici između usmene i pisane riječi, preuzimajući istovremeno i ulogu originalnih pučkih književnih stvaralaca. Oni su uvijek bili u vrlo uskoj vezi s narodom, u radosnim i teškim trenucima, prilikom mise, krštenja, svadbe, pogreba ili hodočašća.⁵⁹

Zvonarska se služba sastojala od crkvenjačkih poslova oko održavanja glavnoga svetišta, nadgledanja satnoga mehanizma u crkvenome tornju, svakodnevne zvonjave i oglašavanja prilikom kakva blagdana, pečenja hostija i sl.⁶⁰ Preuzimajući napokon funkciju općinskoga pisara učitelj bi rukovodio općinskom kancelarijom i zajedničkom kasom. Za sve spomenute službe dobivao bi odgovarajuću plaću iz općinske i crkvene blagajne, odnosno jedan dio prihoda u naturi što se prikupljao od svakog seljačkog domaćinstva (lukno). Glavni razlog zbog kojega su se učitelji prihvaćali velikog broja dodatnih službi svakako leži u njihovim tradicionalno lošim prihodima. Uboji su seoski školnici zbog nedostatka osnovnih životnih sredstava sa svojim često mnogočlanim

⁵⁸ Takve seoske škole postoje tijekom 17. stoljeća u selima Pandrof, Hrvatski Jandrof, Hrvatskoj Kemlji, Pajngirtu, Vulkaprodrištofu, Cindrofu, Prisiki, Uzlopu, Dolnjoj Pulji, Filežu, Čembi, Velikoj Nardi, Vincjetu i dr. Benčić, Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra, nav. dj., 50-51.

⁵⁹ Š. Zvonarič, Učitelj u narodu i za narod, Novi Glas, VIII, 1/1975, 11-12; H. Paul, Die Volksschule im burgenländisch-westungarischen Raum 1849-1860, Bgl. Forschungen, Heft 74, Eisenstadt 1991, 6. "Ovi negdašnji školnici su morali gledat, njev mali zaslužak povišat, bili su predmolitelji i jačkari, kod čuvanja mertvi (...) Za ov posal su bili učitelji plaćeni i ako ovo nij bil čuda ali i na drugu plaću su ondašnji učitelji morali dugo čekati. Učitelji su već u oni časi na selski karmina del zeli; i su ovako njevu plaću dostali (...) Od ovi denas nepoznati školnikov se još denas najdu, u sedanji otpisov pojedine pozdravne i odlučne verzuse ali jačke, od ki se na žalost otako malo najde. Ove prisežne jačke su bile za ove posebne stane i obitelji pišene i ako su sve bile u jednom smiru *deržane*. Školnik je i sprohadjal farnika i na tri kralje kod blagoslovanja stanov, kade je dostal 1/3 del nabrani darov. Mirno se more reć da su ovi početni učitelji a kašnji školnici bili pravi idealisti." J. Mraz, Povest Fileža, (rukopis), Filež 1989, 242-243. "Za kantoriju dobio je učitelj jedan lapat pak drva za zimu. A zvana toga dostajao je on svako ljeto na jesen od svih stanov sela *lukno* (u žitu a na Vazmu od pojedinih kuća i nekoliko jaja). Lukno se je pobiralo do ljeta 1930." Csenar, nav. dj., 95. Najpoznatiji kantoručitelji među gradišćanskim Hrvatima bili su Miho Galović (1772.-1806.), Mate Ginzler (1780.-1850.) i njegov sin Štefan (1814.-1879.), Grgo Gusić (1821.-1894.), Jure Horvath, Ivan Iletić i dr.

⁶⁰ "Školnikovica je pekla hostije i prala crkvenu pratež." Mraz, nav. dj., 240; Paul, ibid.

obiteljima bili osuđeni na krajnju oskudicu i bijedu, pridružujući se tako najsiromašnijim slojevima stanovništva.

U najstarija vremena podučavanje u crkvenim školama nije bilo na osobito visokoj razini budući da nije postojao kvalitetan kadar koji bi obavljao učiteljsku službu. U nedostatku boljih ljudi župnici su za učitelje isprva morali postavljati islužene vojnike, propale studente, vrsnije obrtnike kao što su postolarski ili krojački majstori, odnosno, sve one koji su bili vještiji u pisanju, čitanju i računanju. Kasnije se jedan dio učitelja školovao na gimnazijama i polazio poneki semestar na sveučilištu, a drugi na posebno organiziranim tečajevima i privatnim preparandijama (Preparandenschule) na njemačkom i latinskom jeziku.⁶¹ Podučavanje nije bilo redovito i svodilo se uglavnom na stjecanje elementarne pismenosti.

Više reda u sustavu školovanja unose marijaterzijanske reforme i uspostava novoga *Ratio Educationis-Ordnunga* (1777.) za zemlje ugarske krune, koji u duhu prosvjetiteljskih tendencija novoga doba otvara mogućnost sistematskog školovanja velikog broja ljudi, pa prema tome i učitelja. Temeljno polazište novoga organizacijskoga sustava bilo je da apsolutistička država potpuno nadzire razvoj školstva. Uvedena su tri osnovna tipa škole: seoske (Dorfschulen), trgovišne (Marktschulen) i gradske škole (Stadtschulen).⁶² Pritom je prvo i najvažnije načelo bilo da se svaka narodna grupa mora podučavati u vlastitom materinjem jeziku, uz preporuku učenja univerzalnoga latinskoga i njemačkoga jezika.⁶³

Posljedica tih korjenitih školskih reformi je pojava prve izobrazene učiteljske generacije među gradišćanskim Hrvatima. Zajedno s duhovnicima, učitelji su tako postali onaj produktivni sloj koji svojim pedagoškim i kulturnim djelovanjem može pridonijeti duhovnom osvještavanju svoga naroda, očuvanju njegova etničkog identiteta. Premda su u svome poslu bili sputani mnogim nepovoljnim okolnostima, kao što su nedostatak obrazovanja na materinjem jeziku ili podređenost crkvenom autoritetu utjelovljenom u osobi seoskoga župnika, učitelji se postojano zalažu za sekularizaciju hrvatske škole i otvaranje prema onim idejama koje odgovaraju potrebama novoga vremena.

Početak devetnaestoga stoljeća seoske su škole u gradišćansko-hrvatskom ambijentu bile prilično zapuštene.⁶⁴ Obilazeći gradišćanska sela Fran Kurelac uočava vrlo

⁶¹ Paul, nav. dj., 7; N. Benčić, Naša škola, Hrvatske novine od 9. IX. 1983, 6.; Jandrišević, nav. dj., 308-309. Izobrazba je učitelja u početku bila vrlo kratka. Neki smatraju da je trajala svega pola godine, nakon čega se polagao završni pismeni i usmeni ispit.

⁶² U seoskoj su školi sva djeca bila smještena u istoj prostoriji s jednim učiteljem, u trgovišnoj u dvije prostorije sa dva učitelja i konačno u gradskoj u tri učionice sa tri učitelja. Paul, nav. dj., 7.

⁶³ Nadalje, odredba o bilingvizmu školskih udžbenika omogućavala je izdavanje hrvatsko-mađarskih i hrvatsko-njemačkih početnica. Osim toga sveukupno je školstvo u državi prešlo u ruke Katoličke crkve, koja je otada glavni školski nadzornik a vjeronauk postaje posebnim predmetom.

⁶⁴ Prisiećajući se prvih đakačkih dana Mate Karali stariji u jednoj svojoj crtici piše: "Kad smo mi u školu počeli hoditi, onda joj je stan mala slamom pokrita hiža bila, va školu smo morali kroz vežz, prva hiža bila je za školnika, a zadnja za školare. Bila je mnogokrat to nizka, ne jako vidna, vlažna hiža. A stoper pohižtvo, ono je bilo siromaško! Sred hiže je bil stol, a ov nij drugo bil neg dvi dužičke, popričnimi daščicami zbite daske, podmetali su im na križ noge, ter je stol gotov bil. Na njemu su školari računali i pisali. Ali kade su sidili češ reć, škamlje nij bilo? kade! Posikli su va lozi širok ravan bor, zasikli ga pak mu zavrtali noge, ter je klup gotova bila. Jaka je nemer bila, ali udobno nij bilo na njoj siditi. Stalo se je večkrat, da kad je mali školkar

raširenu pojavu alkoholizma među učiteljima, što je po svemu sudeći posljedica teških materijalnih prilika u kojima su školnici prisiljeni živjeti.⁶⁵ No, usprkos svemu, primjećuje Franjo Kuhač, "djelovanje učiteljstva tako je vrstno i patriotski, da ga se ne možemo dosta nahvaliti. Sve što hrvatski učitelji u svome znanju rade, ima se zahvaliti njihovu privatnu nastojanju, jer po preparandijah u Ugarskoj samo se magjarski uči i predaje; o hrvatskoj slovnici, o hrvatskoj crkvenoj pjesmi ili drugom čem a na jeziku hrvatskom nigdje ni spomena. Zato se hoće mnogo ljubavi za svoj narod, kad bi čovjek, izstupiv iz magjarske preparandije, odmah mogao dobiti mjesto magjarskoga školnika, ali takova što niti traži niti prima, nego ide starijemu hrvatskomu učitelju kao pomoćnik, i tako dugo besplatno služi, dok se hrvatskomu jeziku i crkvenoj službi ne nauči, da može uztražiti mjesto učiteljsko u hrvatskom selu. I koliko se hoće ozbiljna mara, dok čovjek uzmogne pisati knjige jezikom, koj se ne može učiti ni u kakvom javnom učilištu ili ća u višnjem zavodu? I opet koliko zanosa po hrvatski jezik i hrvatsku stvar treba tome, kad za te knjige ne dobiješ niti pare nagrade niti pohvale ni priznanja, gdje ti je dapače, neprestano živjeti u strahu, da li te baš radi toga neće svrgnuti sa tvojega mjesta? Pa ipak ti ljudi rade, pišu i izdavaju knjige!"⁶⁶

Sve do Austro-ugarske nagodbe (1867.) u Mađarskoj je bio na snazi zakon prema kojem se svim vjerskim zajednicama olakšavalo osnivanje i održavanje konfesionalnih škola. To znači da su unatoč bečkoj državnoj centralizaciji seoske škole mogle zadržati narodni, odnosno, hrvatski karakter. Odabir učitelja i određivanje metoda poučavanja obavljale su takozvane školske stolice kao vrhovne nadzorne službe. Školnik je obavljao službu ravnajućega učitelja a pomagali su mu učitelj ili pomoćni učitelj (*perceptor*).

---

zadriemal ali sej vertil, da se je ponajzad prekobacil. Bilo je onda smieha! a školnik su dugo dugo morali šibom mahat ter se grozit, dokljen je opet tišina nastala." Crtrice iz selskoga žitka, Kalendar Svete Familije, II, leto 1905, Győr 1904, 48.

⁶⁵ "Ne može se ni ob učiteljih reći, da se od roda svog odvrgli; ima ih koji su baš topli, ugrijani; nu žalibože mnogo veće ima ugrijanih vinom nego Hrvatstvom i naukom; a čto je pravi čovčok, bit mu je trčzvenu, a narodu svom privrženu. Ko pije, nije mu truda ni uspčha kakvog; a kako bez mčzgre dub osahne ter ne obrodi, tako se i narodnik bez knjige osuši nit komu koristi." I na drugom mjestu: "Prohodeć po onih stranah, htio li sam k učitelju, to mi nije bilo pitat kdč je škola, nego kdč je krčma? A koga sam nahodio u njihovom društvu? prisežnike (...) Neki ljudi onudaj misle, da je vino piti gospodski običaj, a ne znađu, da je to vrlo zal običaj i besposličan, budi on gospodski il težački, učiteljski ili popovski. Od naroda, koji pije, nikada ništa. Čim Hrvatski učitelj pije, to se zna da mu knjiga smrdi, nit mu je kada za nju ni otkud. A kad selo vidi, da mu sudac pije, veliki i mali, da prisežniki piju, da škola i učitelji piju, onda nije nikakovo čudo, da težaci i drugi seljaci, kojim se takodjer barilo vina s ustiju ne odbija, s prave istine pomišljavaju, da je pijančovat isto čto i gospodovat. Tu im sramotnu misao, vi gospodo, i svčetska i duhovna, vašom dobrom prilikom iz glave izbijite, nu im to u glavu zavrtite, da je dčlat i trčznovat po gospodski, a lokat i lčnčovat da je prostački; upiljte im, najpak učiteljem, dobro u mozak, da čtogod naučit, bud i pod staros. lčpo je i dično; nu da praznoglav učiteljevat dugo bit ne može nego smčh i sramota, da nije ubojstvom za tolike mlade glave, koje uz pijanicu svoju mladost gube a njegovim se pijanstvom truju. Kad se ljudi o tom uvčre, onda bude selo voljnije učitelja plaćat, dčtetu knjig nabavljat, bolje ga odčvat, u školu posilat. Tad bude selo mirnije i poštenije, umnije i bogatije, glasovitije, bogu i ljudem ugodnije." Kurelac, Jačke, nav. dj., XXI i XXVIII.

⁶⁶ Kuhač, nav. dj., 249. O mukotrpnom životu i radu većine gradišćansko-hrvatskih učitelja možemo se osvjedočiti pogledamo li, primjerice, životopise Grge Gusića koji je "dosta potipanja skusil" ili Martina Borenića. J. Dobrović, Grgo Gusić i njegova ostavština, Kalendar Gradišće 1979; A. Je m b r i h, Hrvatsko-slovenske književno-jezične veze, Čakovec 1991. čl. Kulturnopolitički i sociolingvistički aspekt gradišćanskih Hrvata u pismima Martina Borenića Janku Barleu, 380-385.

Tijekom druge polovice prošloga stoljeća u školstvu se postupno počinje provoditi otvorena i javna politika mađarizacije.⁶⁷ Glavni organizator i pokretač hrvatskoga školstva u to doba bio je Mihovil Naković, koji okuplja učitelje u radnu zajednicu i prema nastavnome planu s učiteljima izrađuje sve potrebne udžbenike, čime zapravo školstvo na materinjem jeziku dobiva sasvim nove temelje.⁶⁸

Učitelji su, zajedno sa svećenicima, pokrenuli neku vrstu narodnoga preporoda a krug učiteljske kulture jedan je od ključnih segmenata duhovne tradicije gradišćanskih Hrvata devetnaestoga i prvih desetljeća dvadesetoga stoljeća.

1.4.4. Trgovci, obrtnici, radnici i prijevoznici

Seosko se društvo ne može promatrati odvojeno od svoga širega okruženja, odnosno, gradske sredine s kojom održava trajne privredne i kulturne veze. Međusobna je uvjetovanost sela i grada tolika da ukoliko nema grada, ne postoji ni seosko društvo u pravom smislu te riječi.⁶⁹ Trajna povezanost između sela i grada ostvarivala se u početku isključivo preko trgovaca i obrtnika, koji tradicionalno predstavljaju najpokretnije slojeve društva. S pojavom radništva i industrijskog proletarijata tijekom devetnaestoga stoljeća, kada i demografski razvoj tradicionalnog seljačkog društva dostiže vrhunac, ova se veza još više učvršćuje. Premda sve tri spomenute kategorije stanovništva potječu izravno od seljaštva, one su neka vrsta prijelaznog sloja između ruralnog i urbanog stanovništva.

U Gradišću možemo govoriti o uzorku privrede predindustrijskoga tipa, u kome seoskim strukturama sa slabim trgovačkim prometom odgovara mreža malih gradova - sjedišta bogatih zemljoposjednika i sitne trgovine. U toj se mreži izdvaja nekoliko istaknutih većih centara gdje se nalaze političke, upravne i vjerske oblasti.⁷⁰ Okolna seoska naselja u kojima obitavaju i hrvatski doseljenici, nalaze se u zoni njihova utjecaja, budući da gradovi predstavljaju tipično regionalna središta.⁷¹ Uklopivši se vrlo

⁶⁷ Prema zakonskim odredbama iz 1868. godine počinje obavezno šestogodišnje školovanje s trogodišnjom školom ponavljanja. U razdoblju od 1879. do I. svjetskog rata, morala su školska djeca na koncu četvrtoga razreda usmeno i pismeno dokazati poznavanje mađarskoga jezika. Usp. *Das kroatische Schulwesen in Burgenland 1921-1991 / Hrvatsko školstvo u Gradišću 1921-1991*, Eisenstadt / Željezno 1991, 43. "Taj je razvoj prekinut s tzv. *Lex Apponyi* godine 1907, kad je mađarski jezik određen za nastavni jezik u svim školama; samo se vjeronauk i nadalje predavao na hrvatskom jeziku." Ibid.

⁶⁸ Benčić, *Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra*, nav. dj., 51.

⁶⁹ "Seosko stanovništvo priznaje postojanje šireg društva u kojem ono ima svoje mjesto. U srednjem vijeku, u razdoblju kad je u mnogom pogledu unutar globalnog društva prevladavao seoski element, feudalni dvorac i klasa feudalaca bili su društvena stvarnost koja se razlikovala od sela ali koju je seljak priznavao kao takvu, pa i onda kad joj se samo veoma nerado podvrgavao. Jednom riječi, seosko je društvo uvijek element jednog šireg društva, a u današnjim društvima, gdje grad ima prevlast, ono predstavlja potisnut i potčinjen element." Gurvitsch, nav. dj. I. sv., 334.

⁷⁰ Isto, 288. To su, primjerice, Šopron, Rust, Željezno, Jura (Győr), Mošonj, Bečko Novo Mjesto i dr. Glavna su pak tržišta Beč, Požun (Bratislava) i Graz.

⁷¹ "Grad je po svojoj biti i po svojoj funkciji regionalno središte. On je u početku bio za okolna sela tržište gdje su se prikupljali prirodni proizvodi, gdje se jedan dio njih prerađivao (zanatstvo) i gdje su se prodavali predmeti dopremljeni iz ostalih područja, pa je zato grad dominirao nad određenom seoskom zonom, boreći se sa susjednim tržištima za očuvanje svoje utjecajne sfere. Kao lokalno ili regionalno upravno središte, on je imao određen politički položaj i određenu vojnu, religioznu i pravnu nadležnost. Njegove vjer-

brzo u postojeći gospodarski sustav gradišćanski su Hrvati od vremena dolaska u Zapadnu Ugarsku počeli sudjelovati u živahnoj trgovini i razmjeni dobara između svojih sela i susjednih gradova.

Čini se da su isprva trgovali pretežno poljoprivrednim proizvodima svoga seoskoga domaćinstva a nakon toga i marvom. U svojim patrijarhalnim zajednicama, gdje se uz pobožnost neobično cijenila radinost i gospodarstvenost, Hrvati su zarana stekli glas vrsnih ratara, voćara, vinogradara i uzgajivača sitne ili krupne stoke. Stoga nije neobično što su na sajmovima uspješno prodavali svoju robu, plasirajući je podjednako dobro na domaćem i stranom tržištu. Povećanje opsega trgovanja uvjetovalo je s vremenom stanovitu podjelu rada tako da su se muškarci bavili isključivo prodajom robe na veliko, odlazeći pritom i u daleke gradove i zemlje, dok su žene obavljale sitniju trgovinu u okvirima lokalne zajednice. Prema riječima Franje Kuhača, koji sedamdesetih godina prošloga stoljeća obilazi gradišćanskohrvatska sela, "muškarci trguju marhom i krmađju, žitom i vinom, polaze s toga Austriju, Štajersku, Česku, Moravsku, Ugarsku uzduž i poprieko, i Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu i Srbiju, pa svugdje kupuju ili prodavaju, štogod sobom vode. Ženske pako obskrbljuju gradove Šopronj, Rust, Željezno, Rab, Mošonj, Bečko novo mjesto pa dapače i Beč živežem, povrćem, voćem, kudeljom, mliekom, medom, živadju, jajima itd. Narod zato zbilja ne ima kad baviti se guslami, vezivom, pletivom i drugim kućnim obrtom, kako ga ima u nas. Kupuju si stoga platno i sukno u gradovih, jer im žene više steku vrtljarstvom i trgovinom, nego da isto toliko vremena rade ručno djelo."⁷²

Trgovina živežom, međutim, nije bila isključivo ženski posao, jer - kako veli Mate Ujević - "ima sva sila gradišćanskih Hrvata trgovaca u Beču: to su odreda mali trgovci voćem, jajima, povrćem itd. Hrvatski piličar bio je poznat još u XVIII. stoljeću u Beču."⁷³ U Csaplovicsevo doba Hrvati su na bečkim sajmovima najviše prodavali jaja, mak, žito, vino, stoku i svinje koje su kupovali po Bosni, Srbiji i Slavoniji, ili se pak bavili preprodajom druge robe. Jedni su od njemačkih seljaka otkupljivali lončariju i razvozili je po široj okolici u zamjenu za žito, dok bi drugi u Štajerskoj kupovali raznu željezariju koja se onda prodavala po Ugarskoj.⁷⁴

Budući da se velik dio Hrvata u Zapadnoj Ugarskoj naselio na važnoj trgovačkoj komunikaciji što povezuje Baltičko more i područje Srednje Evrope sa Jadranskim i

---

ske ustanove, njegovi plemići i njegovi građani posjedovali su zemlju u okolici grada. Usporedo s razvojem industrije mijenjale su se i njegove regionalne funkcije, jer se preobražavala i pojačavala njegova uloga stjecišta robe i jer su u njemu počele nicati tvornice, vezane uz okolni predio ili karakterom svoje djelatnosti (postrojenja za preradu lokalnih sirovina) ili regrutiranjem radne snage, raspodjelom nadnica i plaća, akumulacijom kapitala koji su se djelomično ponovo investirali na istom području. Broj regionalnih funkcija se povećao i upravljanje nad utvrđenim okolnim područjem, trgovina i financijska djelatnost, industrija. Što se grad naglje razvija, to se dalje protežu pipci njegova utjecaja, to on više privlači udaljeno seosko pučanstvo, a njegovi kapitali prodiru u sve šire oblasti. Njegova uloga dobiva konkretan oblik izgrađnjom zvjezdolikog sistema saobraćajnih arterija." Isto, 287.

⁷² Kuhač, nav. dj., 239. O hrvatskim piljaricama u Šopronu govori i I. Milčetić: "Na trgu govore piljarice također najviše njemački, no ovdje već možeš čuti i hrvatski. Hrvatice na ime iz susjednih sela dolaze iz jutra u grad te prodaju zelenje, jaja, mlijeko itd." Medju Hrvatima Donje Austrije i Zapadne Ugarske, nav. dj., 281.

⁷³ Ujević, nav. dj., 34.

⁷⁴ von Csaplovics, nav. dj., 39-40.

Sredozemnim morem, mnogi su se posvetili unosnoj vozaškoj trgovini (*furmani*). Nakon oslobođenja od Turaka i razvojačenja Zapadne Ugarske ovaj cestovni pravac postaje jedan od najprometnijih trgovačkih putova tadašnje Europe. Nastala na temeljima jantarskog puta ta magistrala vodila je iz Hrvatske, preko Čakovca, Varaždina i Nedelišća u zapadnu Mađarsku, a otuda dalje preko hrvatskih sela u Šopron, gdje se račvala s jedne strane u smjeru Beča, a s druge u smjeru Bratislave (Požuna) i dalje u sjeverne dijelove Europe.

Vozarska se trgovina najviše bila razmahala u onim hrvatskim selima koja su podignuta na važnim komunikacijskim čvorištima. Znamenito je u tom pogledu selo Veliki Borištof koje leži na putu između Šoprona i Kisega. Njegovi stanovnici oduvijek su uživali više slobode negoli drugi hrvatski kmetovi budući da nisu davali uobičajenu desetinu i tlaku, već bi u ratnim vremenima ili zbog nekih drugih državnih potreba bili dužni raditi kao prijevoznici. Borištofcima su se osim toga oduvijek smatrali više građanima nego seljacima, što proizlazi iz njihova povlaštena položaja i ranijega trgovaškoga statusa mjesta.⁷⁵ Zahvaljujući tome što su tamošnji seljaci generacijama bili uspješni trgovci i vozači, koji su osim bogatstva posjedovali i izrazitu hrvatsku samosvijest, Veliki je Borištof postao "metropola ondešnjih Hrvatov".⁷⁶

Prema sjećanju Mate Karalla starijega, čiji je otac bio velevozač, furmani iz Velikoga Borištova i drugih hrvatskih sela najveći su dio života proveli putujući državnom cestom između Trsta i Beča, prevozeći teške tovare vode na svojim masivnim kolima sa širokim kotačima (*parizari*), u koja se moglo upregnuti pet jakih konja.⁷⁷ Oni su običavali preuzimati robu stranih trgovaca i otpremati je preko Graza, Ljubljane i Trsta sve do Verone, ili putujući kroz Varaždin, Zagreb i Karlovac stizati u ostale jadranske luke, primjerice, Senj, Bakar ili Rijeku, gdje su povremeno morali stanovati.⁷⁸ "Oni su odanljek vozili ne samo primorsku robu, hrvatsku slivovicu, nego su nasrkali i hrvatskoga duha i ćudi. Oni i svi naši hrvatski vozači su se spoznali s hrvatskim trgovci, veletržnicima i s hrvatskim duhovnicima, redovnicima, s nositeljima ondašnje hrvatske kulture i s mnogom gospodom" - kaže Martin Meršić stariji u svojim memoarima i zaključuje - "Ti naši vozači su bili - računam i prik dvi stoljeća posreditelji hrvatske kulture u ovdešnju dijasporu. Ja mislim, ovo je bio negdašnji nepolitični, ali svejedno živi koridor med

⁷⁵ "Kot nam staro ime Magyarbarom, takaj i mnoga ugarska obiteljka imena svidoču, je bil Veliki Borištof prvo ugarski. Doseljeni Hrvati su ostale Ugre pohrvatili. V. Borištof je bil u stariji časi preštimano mesto; bil je ne selo nego varoš. U starih ispravah stoji kod sake naselbine, je li bila selo ili varoš. Kod Velikoga Borištova stoji uvek zazlamenovano *oppidum*, to je varoš. Ada je ča istine u tom, kod Velikoborištofa na pitanje Teče odakle ste? - odgovori ponosno: Iz Borištova varoša. S ovim je dost svitlo povidano, iz koga Borištova, kad je Mali Borištof nek selo." M. Meršić ml., Podatki o našem doselenju, Letna Knjiga Hrvatskoga Kulturnoga Društva u Gradišću, leto 1931, 17. Tijekom petnaestoga i šesnaestoga stoljeća Veliki Borištof i Frakanava pripadali su kisečkoj gospoštiji. Godine 1546. spominju se u selu prve obitelji hrvatskoga podrijetla (Jacob Matheyovitsch, Michel Solinitzsch i Mathe Horwath). Otada u selu prevagu dobivaju hrvatski doseljenici koji će s vremenom djelomično kroatizirati već otprije nastanjene Nijemce i manji broj Mađara. Usp. R. Hajszan, Die Herrschaft Güns im 15. und 16. Jahrhundert, Güttenbach /Pinkovac 1993, 199. Selo se nekada zvalo i Szabádbáránd. M. Meršić ml., Kade stanujemo mi Hrvati, Letna Knjiga Hrvatskog Kulturnog Društva u Gradišću, leto 1930., 18.

⁷⁶ Kuhač, nav. dj., 250.

⁷⁷ Critice iz selskoga žitka, Kalendar Svete Familije 1905, Győr 1904, 54.

⁷⁸ Schreiner, nav. dj., 267.

Hrvatskom i med nami, i da je po ovom - znam shranjeno ali svejedno zadovoljno tekla ona nacionalna hrvatska ćut i kripost, da se mi ovdešnji Hrvati i prez sve osebne kulture med Nimci i Ugri kroz četira stoljeća nismo zizma zatopili."⁷⁹

Furmani iz Gradišća na svojim su putovanjima kroz Hrvatsku kupovali i hrvatske knjige, šireći ih među Hrvatima Zapadne Ugarske i Slovačke, čime preuzimaju ulogu trajna kulturnog posrednika između stare domovine i dijaspore. Nije slučajnost da su upravo iz kruga vozaarskih obitelji potekli najistaknutiji narodni preporoditelji među gradišćanskim Hrvatima.

Usporedo s vozarstvom razvijala se i trgovina raznom stokom. Poznato je da su Hrvati već tijekom sedamnaestoga i osamnaestog stoljeća posjedovali više krupne i sitne stoke negoli susjedni njemački i mađarski seljaci, pa su prema tome svoje viškove mogli prodavati i tako steći dodatnu zaradu.⁸⁰ Hrvati iz Pandrofa, Velikog Borištofa, Frakanave, Bandola, Stinjaka i drugih hrvatskih sela nekada su bili osobito poznati kao trgovci na stočnim sajmovima u Čakovcu, Varaždinu, dolini Drave i Međimurju. Stinjačani su, primjerice, kao trgovci konjima i govedima nekada obilazili sve krajeve Gradišća, često se otpućujući i po okolnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji i Štajerskoj. U Filežu su pak nekada postojali brojni trgovci svinjama "ki su va ni čas z susedskih deržav kot: iz Srbije, Hervatskoga veliko svinjsko teržtvo gonili i se kreza vo jako zdignuli i ubogatili. Ovih nasledniki su se s časom jako povekšali i se za svoj kruh i blaženstvo svoje obitelji ovako skerbili."⁸¹ Frakanavci su opet "bili na glasu konjogojci, ki su se isticali svojimi lipimi teškimi konji na veliki godišnji sajmi u Šopronu (...) Frakanavci kupovali su ždribiće i mlade konje u Međimurju (Čakovcu) i Podravini, obično jeseni, ter ih prik zime skrmili, a onda uz lip dobitak u Šopronu prodavali."⁸² Spretni i bogati trgovci živjeli su još i u Pandrofu, Cogrštofu, Klimpuhu, Koljnofu, oko Rohunca i mnogim drugim hrvatskim selima.

Obrt se, za razliku od trgovine, nije posebno razvijao i ostao je ograničen na proizvodnju u kućnoj radinosti. Svaka je seljačka porodica proizvodila od svega pomalo i time zadovoljavala osnovne potrebe a zanatlije su proizvodile dodatne predmete za čiju je izradu bila potrebna stanovita specijalizacija.⁸³ Stoga u gradišćansko-hrvatskim selima od davnine susrećemo različite rukotvorce i obrtnike koji su izrađivali sve ono što su ostali stanovnici trebali. Čsaprovinc tvrdi da Hrvati u zanatskoj vještini nisu razvili ništa osobitoga i da se u tome nisu razlikovali od ostalih stanovnika Zapadne Ugarske. Bilo je

⁷⁹ M. Meršić st., Spominki, ur. N. Benčić i J. Čenar, Biblioteka HŠtD 55, Hrvatsko štamparsko društvo, Željezo 1993, 120. Prema Meršiću starijem, čiji je djed također bio veletrgovac, furmani po hrvatskim selima imali su do dvanaest konja i nekoliko slugu.

⁸⁰ Benčić, Iz seoskoga života, nav. dj., 4. Do sredine 19. stoljeća stočarstvo je u srednjem i južnom Gradišću bilo uz poljoprivredu najvažnija grana gospodarstva. U Frakanavi su, primjerice, postojali posebni pastiri za konje, volove, krave i svinje koje su se napasivale u krdima po prostranim seoskim pašnjacima. Horvath, Povijest Frakanave, nav. dj., 49.

⁸¹ Početnica i prva štanka za katoličanske hervatske škole šopronske, mošonske i železanske krajine I. i II. razreda. Pisana kroz već učiteljev. I. izd. Šoproni 1920. leta, 109. Fileški trgovci blagom nabavljali su svinje i rogatu marvu u većim mjestima po Slavoniji i prodavali stoku na domćem tržištu.

⁸² Horvath, nav. dj., 56.

⁸³ Gurvitch, nav. dj., 335.

među njima kovača, tesara, zidara, postolara, tkalaca, čizmara, krojača, mlinara, mesara, krčmara, muzičara i raznih drugih zanatnika.⁸⁴ Obrtnici su svoje umijeće sticali u svome selu ili šegrtujući nekoliko godina u drugim krajevima. Poznato je da su se mnogi zanati pokoljenjima prenosili u istoj porodici, a poneki bi hrvatski obrtnik postao članom i cehovskoga udruženja u obližnjem gradu.⁸⁵ Predmeti iz kućne radinosti prodavali su se na sajmovima ili putujući od sela do sela.

Neki su zanati zbog povoljnih uvjeta bili osobito prošireni u pojedinim selima, kao primjerice čizmari u Stinjacima ili *takičari* u Vulkaproderštofu. Koncem prošloga stoljeća Ivan Milčetić, posjetivši Pruderštov, bilježi: "Ovdje se razvio neki domaći obrt, a to su svakojaki predmeti, izradjeni od slame: takice (Strohtaken), sprtice (hasure?) i kuošići, koje nose u Beč na prodaju. Te predmete pletu zimi u svakoj kući, a u siromašnim kućama, opazi starica, pljete se i ljeti."⁸⁶ Osim pletača u gradišćanskim selima bili su poznati bačvari (pintari), koritaši, kopanjičari, lončari, drvodjelci (cimermani), pilari, nastari, kožari, zdenčari, sedlari i užari. Zanimljivo da su Hrvati u okolici Bratislave, nastanjeni na ušću Morave u Dunav i danas gotovo posve poslovačeni, bili nekada većim dijelom ribari.⁸⁷

Postupne promjene u strukturi seljačkoga gospodarstva uvjetovale su promjene u tradicionalnom seoskom zanatstvu, tako da neki obrti posve odumiru a mnogi obrtnici usljed nedostatka posla moraju preseliti u gradove, gdje s vremenom gube svoj kulturni i etnički identitet, ili potražiti zaposlenje u drugim krajevima. Industrija je jeftinijom proizvodnjom nadmoćno konkurirala zanatlijama, pa su bili prisiljeni napustiti svoje selo. Stanovnici Pajngarta, na primjer, mnogo su odlazili na službu u tuđinu, naročito u Beč, i u druge austrijske pokrajine kao zidari, tesari, cestari i bravari.⁸⁸ Slično je i sa zidarima iz Vulkaproderštofa koji rade pretežno u Donjoj Austriji.⁸⁹ Tako su rukotvorci postupno napustili gradišćansko-hrvatska sela.

Devetnaesto je stoljeće doba velikih društvenih promjena uzrokovanih pojavom industrijalizacije koja potpuno mijenja stari gospodarski sustav u čitavoj Europi. U to vrijeme razvoj tradicionalnog seljačkog društva dostiže onu točku nakon koje više nije bilo moguće ostati u okvirima zatvorene autarhične zajednice. Budući da selo vlastitim sredstvima više nije bilo u stanju zadovoljiti potrebe svojih stanovnika, čiji se broj iz dana u dan sve više povećavao, stara se ravnoteža poremetila pa je jedini mogući izlaz bio otvaranje prema vanjskom svijetu. Tako započinje veliki ruralni egzodus u kome

⁸⁴ U odjeljku o obrtu (Gewerbe) on piše: "Darauf verlegen sich die Croaten nicht sonderlich; weil sie sich das Nothwendige meistens selbst zu erzeugen verstehen. Doch gibt es unter den Oberrn, Schmiede, Zimmerleute, Maurer, Weber, Zischmenmacher, Schneider und ungeschichte Musikanten." Csaplovics, nav. dj., 38-39.

⁸⁵ Hornstein, nav. dj., 55; U jednom atestu iz 1819. Mihovil Pavitsch iz Klimpuha, koji je krojački zanat izučio u Varaždinu, stupa u krojački ceh u Šopronu. F. Tobler, Gradišćanski Hrvati i njeve veze sa starom domovinom od 16. st. do 1918. ljeta, Kulturni tjednik Hrvatskoga radija Gradišće (koncept za emisiju od 12. II. 1984.) 11.

⁸⁶ Milčetić, Medju Hrvatima., nav. dj., 281-282. Sprtice su slamnate košarice a takice vrsta prostirača. Košaraštvo se ubraja među najstarije kućne obrte. Za to su se koristile najviše vrbove, ljeskove i brezove šibe, kukuruzno lišće i slama.

⁸⁷ Sloboda, Pokus o autoportret, Slovensky spisovatel, Bratislava 1988, 80-81.

⁸⁸ M. Meršič, Baumgarten in Burgenland, Baumgarten 1963. Im Selbstverlag des Verfassers. Str. 124.

⁸⁹ Milčetić, nav. dj., 284.

nestaje dobar dio seljačke populacije koja odlazi u gradove i strane zemlje u potrazi za zaradom⁹⁰.

U isto vrijeme hrvatska sela Zapadne Ugarske također proživljavaju duboke socijalne promjene. Pojava radništva kao posebna društvenog sloja izravno je povezana s ranim oblicima industrijalizacije ovih prostora. Promjene su se prvo počele osjećati u sjevernome Gradišću, gdje oduvijek postoje dobre prometne veze sa susjednim gradovima. U toj zoni poljoprivredno stanovništvo rano dolazi u doticaj s urbanim načinom života i zapošljava se u obližnjim austrijskim tvornicama. Hrvati iz skupine naselja u dolini rijeke Wulke odlaze kao nadničari u *Esteraj* već prvih desetljeća prošloga stoljeća.

Grof Esterházy podigao je, primjerice, 1804. godine veliku tkaonicu u Pandrofu na Lajti (Pottendorf). Od 1805. do 1806. u tom pogonu radilo je više od dvije stotine nadničarki iz Vorištana, najveće hrvatske općine u sjevernom Gradišću.⁹¹ U kasnija su vremena radnici iz Vorištana uglavnom tražili zaposlenje u Beču, Bečkom Novom Mjestu i okolnim donjoaustrijskim tvornicama, pretežno u tekstilnoj manufakturnoj industriji. Koncem prošloga stoljeća u tamošnjim tkaonicama zapošljavala su se kao sezonski radnici čak i hrvatska djeca, počevši od devete godine života. Za Gradišće je karakteristična pojava putujućih radnika (tzv. *pendleri*) jer se hrvatski seljaci nisu rado preseljavali iz svojih domova, gdje su otada mogli boraviti samo nedjeljom, a radni dio tjedna provodili bi u gradovima. Intenzivnija seoba Hrvata u industrijska područja započinje nakon izgradnje željeznice koja je omogućavala brže prometovanje, odnosno, bolje povezivanje gradova i sela.⁹²

Sve do ukinuća kmetstva, godine 1848, radnici su sačinjavali sasvim neznatan postotak ukupnoga seoskoga stanovništva u Gradišću. U gradovima su zaradu tražili samo oni koji nisu imali vlastite zemlje ili kuće, pripadnici najsiromašnijih slojeva pučanstva poput hižičara i nadničara (*tobrači*). Svi oni mladići i djevojke koji se više nisu mogli prehraniti radom u poljoprivredi redovito bi postajali dijelom industrijskoga proletarijata, gubeći u mnogim slučajevima nacionalni identitet.

Odredbе o ukidanju kmetstva, koje su nosile oslobođenje od vlastelinskih privilegija, otvorile su seljacima mogućnost otkupa zemljišta. Mađarski su veleposjednici nakon 1848. godine, prema zakonskim uredbama bečke vlade, morali uz državnu naknadu ustupiti jedan dio vlastite zemlje svojim dotadašnjim kmetovima, uz vrlo povoljne uvjete otplate na vrijeme od dvadeset godina. Tako su mnogi hrvatski seljaci kupnjom došli do većih zemljišnih posjeda koji su diobom nasljedstva pretvoreni u niz uskih parcela (*lačnjaki*, *Hosenriemenäcker*).⁹³ Bio je to jedan od glavnih uzroka osiromašenja stanovništva. Osim toga, seljak više nije bio vezan uz trogodišnji plodored, nego je

---

⁹⁰ Gurvitch, nav. dj., 336.

⁹¹ P. Tyran, Zbog manjka na obrazovanju relativno mali politički interes (izlaganje povjesničara dr. Geralda Schlaga o povijesti Hrvata u Gradišću), Hrvatske novine od 5. VII. 1991, 6. Prema statistici iz 1840. godine Vorištan je imao ukupno 192 kuće, od čega su 132 pripadale paorima, 60 ih je bilo željarskih a 109 hižičarskih. Hornstein, nav. dj., 55.

⁹² Schreiner, nav. dj., 267.

⁹³ M. Valentić, Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1970, 30; Tyran, nav. dj., 6.

svojim načinom sijanja mogao povisiti dohodak, što uskoro dovodi do velikih socijalnih razlika. Bogati su postali još bogatiji a siromašni još siromašniji. Imućni seljaci, trgovci i furmani, koji su nakon izgradnje željeznice izgubili svoju zaradu, počinju ulagati ušteđeni kapital u kupnju zemlje i koristeći povoljnu konjunkturu žive u još većem blagostanju negoli ranije. Dok je jedan dio stanovništva osiromašio zbog toga što se nije snašao u novim prilikama, drugi su zapali u bijedu zato što nisu posjedovali nikakva obradiva zemljišta.⁹⁴

Od 1850. do 1910. stanovništvo Gradišća povećalo se za dvadeset i tri posto. Agrarna kriza što je u isto vrijeme izbila u Srednjoj Europi kao posljedica tehnološke revolucije, odnosno, uvođenja željezničkog i parobrodarskog prometa, dovela je na slobodno tržište jeftinije proizvode iz drugih zemalja. Usljed pada cijena sitni seljaci gospodarski propadaju.⁹⁵ Položaj velikog broja hrvatskih seljaka postao je tako još nepovoljniji, pa odlazak sa sela poprima masovne razmjere. Hrvati sada više ne odlaze samo u gradove, nego i u prekomorske zemlje.⁹⁶

Uzroci seljenja posvuda su bili isti: nezaposlenost, glad, mnogobrojna porodica koju treba uzdržavati. Oslobođeni i osiromašeni hrvatski kmetovi krenuli su prvo u bliže industrijske centre, poput Požuna, Šoprona, Graza, Pešte, a kasnije i dalje, u Ameriku, Kanadu i druge zemlje. Kada su podignuta industrijska središta oko Beča, iseljavanje Hrvata iz srednjega i sjevernoga Gradišća pomalo jenjava, ali u južnome Gradišću upravo tada započinje masovno napuštanje sela.

U isto vrijeme područje sjevernog Gradišća sve se više pretvara u industrijsku zonu, pa tamošnja sela postupno poprimaju urbana obilježja. Već 1853. Conrad Patzenhofer podiže u blizini Cindrofa veliku šećeranu za preradu šećerne repe, koja će potpuno izmijeniti tamošnju gospodarsku i socijalno-političku strukturu. Cindrof od tipično ruralnoga mjesta postaje jedno od vodećih industrijskih središta pokrajine.⁹⁷ Hrvati iz okolice od samoga su početka ona radna snaga koja tvori glavninu zaposlenih u tvornici. "Ljudi si mer lipo zasluživaju u tvornici, nek ča će im tvornica polako požrknuti vas hatar, kot i bližnjim hrvatskim selam, kim pored kupuju lipe lapte, i čedu tako postati negdašnji gospodari robi tvornice."⁹⁸ Primjer Cindrofa uskoro slijede Gijeca, gdje postoji ciglana i tvornica za pravljenje leda, Novo Selo sa tvornicom špirita i Vorištan gdje se podiže mala tvornica za tkanje svilenih vrpca. U srednjem Gradišću takav primjer pružaju Filež, sa tvornicom za pečenje špirita i Pervane s velikom okružnom ciglanom. Koncem prošloga stoljeća sela se sve više urbaniziraju. Tako, primjerice, Vorištan dobiva poštanski ured (1873.), ljekarnu (1900.), tvornicu (1904.) i kinodvoranu koja je prvi objekt takve vrste u Gradišću (1912.).⁹⁹ U Pandrofu pak "zgodno lice daju selu

⁹⁴ Huisza, nav. dj., 45; Valentić, nav. dj., 31.

⁹⁵ Tyran, nav. dj., 6.

⁹⁶ W. D u j m o v i t s, Die Amerikawanderung der Burgenländer, Selbstverlag, Stegersbach 1975. Smatra se da je prvi gradišćankohrvatski iseljenik bio dr. Julius Magyar iz Donje Pulje, koji se 1863. iselio kao liječnik u pratnji cara Maksimilijana Habsburškog. Prvi veliki val seljenja u Ameriku (South Bend, SAD) zabilježen je oko 1905. godine, a drugi val za svjetske gospodarske krize 1927-1929. u Kanadu (Toronto). Csenar, nav. dj., 65.

⁹⁷ Siegendorf im Burgenland, Festschrift 1975, 52.

⁹⁸ Meršich ml., Kade stanujemo mi Hrvati, nav. dj., 16.

⁹⁹ Hornstein, nav. dj.

Harracha grofa kaštelic i park, mnoge lipe visoke hiže i škole, prodavalnice, široke ulice i velika željeznička postaja".¹⁰⁰

Na taj se način socijalna struktura vrlo brzo počela mijenjati pa su gradišćanski Hrvati, napuštajući seoski način života stali gubiti stoljećima staru društvenu bazu jezične grupe. Svi suvremeni rascjepi ove manjine vezani su upravo za problem ruralnoga egzodusa koji neumoljivo vodi prema asimilaciji budući da je samosvijest Hrvata uvijek povezana s uporabom hrvatskoga jezika.¹⁰¹ Situacija je danas tim tragičnija što se Hrvati ne utapaju samo u gradskom njemačkom konglomeratu, već asimilacija zahvaća i nekada čisto hrvatska sela.

Hrvatski su radnici i *pendleri* krenuli u gradove bez izgrađene nacionalne, kulturne i političke svijesti. Tek u dodiru s gradskom stvarnošću oni postupno preuzimaju one ideje koje su svojstvene radničkoj tradiciji, posebice pokretu socijalne demokracije.¹⁰² Dok su seljaci ostali duboko prožeti duhom katolicizma, koji je u svom tradicionalizmu i konzervativizmu poistovjećivao vjersko i nacionalno opredjeljenje, radnici su odbacivali religiju u ime ateizma i građanske slobode, težeći lijevom internacionalizmu. Stoga se razdor između hrvatskih seljaka i radnika s vremenom stao sve više produbljivati.

Proces diferencijacije između seljaka i radnika u gradišćanskohrvatskim selima odvijao se, uz veće ili manje iznimke, na istovjetan način. Nakon ukinuća kmetstva svi su seljački slojevi - paori, željari i hižičari - dugi niz godina morali plaćati otkupninu za svoja polja i kuće, ali su nakon toga postali potpuno slobodni ljudi. U Donjoj je Pulji, primjerice, daljnji razvoj odnosa vodio sljedećim putem: sesionisti (paori) u središtu sela, između župne crkve i groblja, razvili su se prema svojoj marljivosti u krupne i sitne seljake, dok su pak nasljednici nekadašnjih hižičara stvorili seosku radničku četvrt.¹⁰³ Slično je bilo i u drugim selima. Otada se svako selo počelo dijeliti na seljačku i *djelačku* (radničku) stranu. Stara je socijalna hijerarhija zamijenjena novom gospodarskom i statusnom ljestvicom.

Unutrašnja je društvena polarizacija uvjetovala oštru podijeljenost u političkoj sferi. Političke su stranke uoči Prvog svjetskog rata i tijekom međuratnog razdoblja obilno iskorištavale tu socijalnu podijeljenost, katkada još neoprezno produbljujući međusobni jaz. "Redovno su paori i ostali seljaci u različitim strankama. Ako su paori kršćanski socijali, onda su ostali seljaci socijalni demokrati."¹⁰⁴ Stoga je lokalni sukob između socijalnih demokrata i kršćanskih socijalista, između radničke socijalističke (SPÖ) i

¹⁰⁰ Meršich, nav. dj., 15.

¹⁰¹ Identität und Lebenswelt, nav. dj., 190.

¹⁰² Socijaldemokrati postoje u Mađarskoj od 1890, ali nemaju većega značenja u parlamentarnome životu. Socijaldemokratske ideje širile su se u prvom redu među Hrvatima u Zapadnoj Ugarskoj u željezničkom i matrošofskom kotaru, izgleda zbog blizine industrije što se izgrađivala oko Beča i Bečkog Novog Mjesta. Prva potvrđena socijaldemokratska partijska ćelija utemeljena je u Vorištanu 1912. godine. Horstein, nav. dj., 69.

¹⁰³ Csenar, nav. dj., 55. Potvrđuje to i Mate Ujević koji tridesetih godina našega stoljeća piše: "I danas hrvatska sela imaju posve seljački značaj, ali danas nema sela, koje ne bi imalo i oveći broj radnika, zanatlija, trgovaca, pa je zanimljivo, da su kuće seljaka-ratara u sredini sela, a kuće radnika u pokrajnim ulicama." Ujević, nav. dj., 26.

¹⁰⁴ Isto, 27.

narodnjačke seljačke stranke (ÖVP), između *črljenih* i *črnih* dio političke stvarnosti među Hrvatima u Gradišću sve do današnjega dana.¹⁰⁵

1.5. Duhovna ishodišta

Svjetonazor određene društvene grupe duboko je prožet duhovnim sadržajima koji su sastavni dio svake kulture, bilo da je riječ o primitivnim ili razvijenim zajednicama. Možemo reći da sva kultura potječe od čovječjeg duhovnog života a pojam duhovne kulture u užem smislu obuhvaća religiju, umjetnost i znanost. Budući da je religija jezgra pogleda na svijet svakoga naroda, između religija i društva postoji duboka historijska povezanost. Na žalost, duhovni je život ona strana kulture koja istraživanju pruža najviše teškoća.¹⁰⁶ Osim toga, "duboko unutrašnje proživljavanje, koje je srž religije, nije pristupačno našem pogledu: mi uočavamo samo njegove površinske manifestacije čije je tumačenje uvijek zasnovano na pretpostavkama."¹⁰⁷

Narodna je kultura gradišćanskih Hrvata doprla do nas samo u rudimentima. Ona podsjeća na santu leda čiji vrhunac, istina, vidimo, ali zato ništa ne znamo o ogromnom dijelu leda koji plovi ispod površine mora. O svemu tome teško je sa sigurnošću bilo što reći. Peter Burke ima pravo kada veli: "Pred historičara narodne kulture u predindustrijskoj Evropi postavljaju se problemi slični onima s kojima se susreće historičar tradicionalne crne Afrike. Dokumente o afričkoj povijesti napisali su stranci, putnici, misionari ili službenici koji često nisu govorili lokalni jezik, niti su poznavali lokalnu kulturu - ponekad su je dapače nastojali potisnuti. Pri proučavanju stavova nepismenih primorani smo promatrati tu povijest uz pomoć dva para stranih očiju, od kojih su prve naše, a druge pripadaju piscu dokumenta - posredniku između nas i ljudi do kojih bismo željeli doprijeti."¹⁰⁸ Ono što bismo htjeli vidjeti očima samih obrtnika i seljaka, prisiljeni smo promatrati očima pismenih stranaca. Hrvatski seljaci iz Zapadne Ugarske i stanovnici Konga u tom se smislu gotovo uopće ne razlikuju.

Jedan od najboljih putova za razumijevanje biti religije je proučavanje njezina podrijetla i razvoja. U gradišćanskih Hrvata religiozna je pripadnost oduvijek imala presudno značenje budući da su kult i katolička doktrina ugrađeni u temelje njihove narodne kulture. U tradicionalnoj scoskoj zajednici kakvu su poznavali Hrvati Zapadne Ugarske osnovicom kulture bijaše obitelj, a ne individuum. Obitelj u isto vrijeme predstavlja najmanji društveni krug, gospodarsku i religioznu cjelinu. Roditelji, djeca i njihovi stariji povezani u obitelji jezgra su seljačkoga društva, njegov uzor i središte kulta.¹⁰⁹ Hrvatski jezik kao medij svakodnevnice komunikacije i etničke identifikacije

¹⁰⁵ Sturm, nav. dj., XVIII-XIX.; N. Darabos, Zum Selbstverständnis der Burgenländischen Kroaten in der Zweiten Republik, Diplomarb., Wien 1988; Baumbartner - Müller - Münz, Identität und Lebenswelt, nav. dj., 189.; C. Schlag, Die Kroaten im Burgenland 1918. bis 1945. U knjizi: Die burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeiten (izd. S. Geosits), Edition Tusch, Wien 1986, 171-221.

¹⁰⁶ "O duhovnom je životu teže nego o bilo kom drugom području pribaviti vjerodostojne izvještaje, uočiti greške izvora, i dobivene rezultate tačno protumačiti". K. Birket-Smith, Putovi kulture. Opća etnologija. Matica hrvatska. Zagreb 1960, 331.

¹⁰⁷ Gurvitch, nav. dj., II. svezak, 108.

¹⁰⁸ Burke, nav. dj., 65.

¹⁰⁹ Birket-Smith, nav. dj., 236.

bijaše ujedno jezikom crkve i obitelji. Prema tome glavni posrednik hrvatske kulture sve do današnjih dana bila je obitelj u kojoj dominiraju konzervativni katolički odgoj i svjetonazor. Usljed velikih društvenih i političkih promjena došlo je do poremećaja stare ravnoteže pa uloga obitelji kasnije sve više slabi, tako da opstanak hrvatske manjine dolazi u pitanje.

Pučki stav prema svetome bio je nekada mnogo intimniji i prisniji negoli danas. U skladu s time Crkva je bila značajno kulturno središte i prostor za okupljanje. Svijet izvan obitelji, kuće i sela u pravilu bi se doživljavao kao nešto nepoznato ili neprijateljsko. Ljudi su živjeli u strahu od vanjskoga svijeta, od životnih nepogoda i svakodnevnih nesreća. Jedino sigurno utočište nalazili su u vjeri koja ih je potpuno prožimala i davala im snage za životnu borbu. Bila je to duboka i iskrena religioznost jednostavnih ljudi koji traže utjehu u molitvi.

Nema sumnje da su Hrvati u Zapadnoj Ugarskoj oduvijek bili neobično pobožan svijet jer o tome postoje mnoga svjedočanstva. Csaplovics, primjerice, kaže: "Najistaknutija karakteristika za njih je strpljivost u uboštvu, pobožnost, trezvenost bez većih krađa i umorstava. Sudbene su osude gotovo nečuvene, strogo je poštivanje morala."¹¹⁰ Još ljepšu potvrdu o tome pronalazimo kod Kuhača:

"Narod ovdje neizmerno je pobožan, jer ne samo, da svetce i nedeljom jatimice u crkvu hrli, nego se još i inada osobito pod veče iza svršena posla skuplja do križeva i kipova Marijinih, te se ondje moli bogu, dakako sve na hrvatskom jeziku. Obično kakvo starije čeljade (bud muško bud žensko) pjeva od neke Marijine pjesme stih po stih, a narod ga opetuje u sboru. Jednoga večera, baš u oči velike gospe, u Cindrovu takova me pobožna pjesma živo kosnula. Sviet klečao je pred nekim kipom bogorodice, koj je bio u izdubku s vana crkve, te je pjevao krasnu pjesmu, koja je upravo u srdce dirala. Liepi glasovi mladih pjevača i pjevačica, tiha noć, mjesečinom romantično osvijetljeni perivoj oko crkve obliše cicli prizor divnim, rekbi nadnaravnim krasom. Liepa se rieč Isukrstova: Molite se i radite ovdje sdušno sluša i vrši."¹¹¹

Duboka pobožnost i vjerska privrženost katoličkom svjetonazoru kao osnovnom pokretaču narodnoga života gradišćanskih Hrvata upućuju na kolektivne sklonosti zajednice koja nosi sve odlike religijskoga društva. Promatrajući vanjske znakove njihova vjerskoga ponašanja uvjerit ćemo se da im religija uistinu bijaše dubokim izvorom nadahnuća i svakodnevnog zanosa. Njihova je egzistencijalna situacija posve sigurno utjecala na pojavu takvog oblika religioznosti koji sve do današnjega dana posjeduje neku praiskonsku snagu. Oni su svoju pobožnost izgrađivali tijekom dugih i mučnih stoljeća, ispunjenih neizrecivim patnjama i oskudicama, prepoznajući u vjeri svoju drugu, duhovnu domovinu. Narod je, dakle, "kompenzirao izgubljenu domovinu sa kompenziranjem vjerske sfere, u kojoj je postojala jedina mogućnost, bez napadaja čuvati svoje hrvatstvo".¹¹² Međutim, treba imati na umu da vjera "potiče članove grupe

¹¹⁰ Csaplovics, nav. dj., 29.

¹¹¹ Kuhač, nav. dj., 255.

¹¹² N. Benčić, Narodna svist kod Gradišćanskih Hrvatov u prošlosti i danas, Kalendar Gradišće 1980, 35. "Ihre Religiosität hatte und hat zum Teil bis unsere Tage etwas urgewaltig Durchdringendes. Ist der Kroat an und für sich diese Haltung bei diesen versprenten Kroaten, durch unsägliche Leiden und Entbehrungen immer wieder wachgerufen, evingekheit in eine andere geistige Heimat, immer in Gefahr, völkisch

na žrtve, da ih nadahnjuje zanosom i navodi na zajedničke čine, i obrnuto, da se njezina slabost očituje u masovnoj rezignaciji, u potčinjavanju, u plašljivoj šutnji".¹¹³

1.5.1. Nebo i zemlja

"Mjenovo, ljetno popodne puno sunca. Lopa, pod lopom kamra za krmu, na zid naslonjena lopica, a iza nje: drvalo. Panj, na panju Stariotac, sjeda kosa, nabrazdano lice, svjetlosmeđe, kao mjestimice naša teška ilovača u ljetnoj žgci. Bijela košulja i gaće iz grubog domaćeg platna, ruke podlaktene na koljenima. Noge bose. Za leđima uloženi cjepalina, živo žute boje. Kraj drvala plot od pruća, sivo-smeđa boja, u pozadini vrtovi sa zelenim drvećem. Nebo čisto, mirno, svjetlo-modro. Tišina, mir, spokoj..."¹¹⁴

Opis što ga donosi u svome dnevniku gradišćanskohrvatski slikar Rudolf Klaudus sredinom šezdesetih godina ovoga stoljeća na sugestivan način dočarava specifičnu atmosferu staroga gradišćanskoga sela, kada "zemlja diše poput sitog djeteta u kolijevci, a sunce ju grije, ko majčina ljubav".¹¹⁵ U svakom se detalju osjeća intenzivna prisutnost zemlje. Čak je i lice staroga seljaka poprimilo svijetlosmeđu boju ispućane ilovače. Posvuda vlada spokojni i ničim narušeni mir. Između seljaka i njegove zemlje, između čovjeka i prirode postoji upravo savršen kozmički sklad.

Tako je bilo i u najstarije doba, kada su se Hrvati doselili u Gradišće. Oni su dobro poznavali ne samo način obrade zemlje nego i pulsiranje zemljina bila, njezin miris i njezinu prevrtljivu prirodu. Zemlja je za njih bila stara družica tiranske čudi, čije su hirove morali strpljivo i ustrajno podnositi.¹¹⁶ Nema sumnje da su hrvatski seljaci, poput svih ratara, zemlji pridavali pomalo mistično značenje i vjerovali u svoju zavisnost o višim silama. Ovo je ujedno bila njihova prva, iskonska religioznost, na koju se naslojava katolička pučka pobožnost.

O starim se vjerovanjima u gradišćanskih Hrvata danas znade malo ili gotovo ništa. "U narodu ima sila bajaka i pripoviedaka" - veli Kuhač - "ali mitoloških ostanaka u njih ne ima; kršćanstvo za rana je preobladalo ovim narodom i duboko korenje svoje razmaklo, tako da su stari bogovi izginuli iz pameti. Sviet ovdje samo znade, da je negda bio neki beli i črni bog, da su bile bele i črne vile, a svim na čelu da je bio nekakov Triglav - ali što i kakovi su to bogovi bili, o tom se ništa više ne zna."¹¹⁷ Milovan Gavazzi potvrđuje da se u predajama gradišćanskih Hrvata osim vila redovito spominju vještice (*viške*), vješci (*višci*), mrak i uroci.¹¹⁸ Sve su to ostaci drevnih predodžbi o

---

und vital überspielt zu werden, zu einem existenziellen Bedürfnis. Diese religiöse Haltung, beherrschte die Kroaten alle Jahrhunderte ohne alle Verstandesübergang und - deuterei - Sie Halten ihren Sitz im Leben. Vital und eruptiv waren und sind zum Teil noch heute ihre Erscheinungen und Verhaltensweisen nach außen." Karall, nav. dj., 127.

¹¹³ Gurvitch, nav. dj., II. sv., 99-100.

¹¹⁴ Dnevnik slikara Rudolfa Klaudusa, 7. siječnja 1966. Iz rukopisa u posjedu gosp. Nikole Benčića u Željeznom.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Gurvitch, nav. dj., I. sv., 337.

¹¹⁷ Kuhač, nav. dj., 245-250.

¹¹⁸ M. Gavazzi, Stara hrvatska baština u narodnom blagu gradišćanskih Hrvata, HKD Napredak, Sarajevo 1935, 8-9.

nadnaravnim silama koje mogu utjecati na čovjeka i njegovu sudbinu. Budući da se čovjek nekada osjećao ovisnim o svemu što ga okružuje, pripisivao je to djelovanju nebrojenih bića. Ti dobroćudni i pakosni duhovi bijahu otjelotvorenje natprirodnih sila i prvotna božanstva ratarskoga svijeta. Upravo stoga što potječu iz najdubijeg sloja religije, oni su ostali dijelom pučkoga vjerovanja sve do današnjih dana.

Pod starim slamatim krovovima mogle su se čuti čudnovate priče iz davnine, o vatrama koje putuju i pretvorbama ljudi u životinje, o mrtvima što hodaju noću i mnogim nevjerojatnim stvarima. U tim panteističkim snoviđenjima bog, priroda i čovjek stapahu se u cjelinu, tvoreći mistično jedinstvo. Bog je bio posvuda, u polju i livadama, u zemlji i biljkama, u šuštanju travc, u zimskom vjetru i noćnome nebu. Između neba i zemlje, između iracionalnog i racionalnog nije bilo jasno izražene razlike.

Os oko koje se vrti misao ratara jesu biljke, njihov rast i uspijevanje. Zemljoradnik isto tako ne poštuje samo biljke već i prirodne sile od kojih zavisi njihovo klijanje i sazrijevanje. Stoga u "seljačkih naroda prirodne sile dolaze na prvo mjesto. Sunce, kiša koja hrani i grmljavina koja je prati, pretpostavke su njihova života i zbog toga ih gledaju kao božanska bića."¹¹⁹ Zemlja i usjevi štitili su se od nepogoda s pomoću starih magijskih obreda čiji su rudimenti sačuvani u mnogim pučkim običajima i vjerovanjima. I službena je crkva često preuzimala drevne molitvene formule i prilagođavala ih svojim potrebama.

U jednoj od najpopularnijih i najčitanijih gradišćansko-hrvatskih knjiga, *Hiži Zlata* o. Lovrijenca Bogovića, nalazimo između ostaloga i molitvu Od Svätoga DONATUSSA Suproti zlómu vrímenu koja glasi: "O Bože smogući, Otac miloserdni! ki si sim stvorénjem zmožno ladaš ino mudro rédiš; prosimo te po vridnosti tvojega odičenoga Mučenika svetoga DONATUŠA, odverni od nas prestrašnu germjavinu, liskanje; triskanje, tuču, i sakojačko zlo vrime; Daj nam tvoj nebéski blagoslov zverhu našega pólja, i tersja zverhu sinokoš, i vertov, zverhu sega, stanja i jimanja, da tvoje predrage dare milostivno, i pobóžno uživali budemo; ako nas pak z-ovim vrímenom hoćeš prestrašiti, prebudi naša grišna sera s pobóžnim strahom na poboljšanje žitka, da se tvoje pravične serdc sveto bojali budemo. Molimo ti se ponizno, usliši nas zarad Svetoga Donatuša Patróna našega, i oslobodi nas od ové sadašnje, i od ové na sudnji dan prestrašné germjavinc, kum ćeš onda nad nepokórnim grišniki oštro zagermiti govoreć: *Odhajajte prokleti od mene va oganj vekovečni. Am(en)*."¹²⁰

U poljskom krajoliku, u gradišćanskom *laptu* i vinogradu, ova molitva imade sasvim osebujan smisao. U pučkoj i crkvenoj tradiciji srednjega Gradišća sv. Donat bijaše zaštitnikom vinograda, patron gore. Svake godine na svečev god, sedmoga kolovoza, vjernici župe Donja Pulja, Pervne i Mučindrof obilazili su u procesiji s crkvenim zastavama tamošnju gorsku kapelu sv. Donata, da se pomole Svevišnjem za dobar urod

¹¹⁹ Birket-Smith, nav. dj., 345.

¹²⁰ HISA ZLATA *z-marlyivim trudóm, z-velikum szkergyum uzdana, pri Sz. Brigu Kalvarie od P. Laurencziussa Bogovića Marianszke Prov. Réda Sz. Ferencza Szerafinszke Nedil. Horvat. Prod. Blasenoj Diviczi Marii Seleszanskoj Offrovana, ter Sz. Otczu Szerafinszkomu Preporucsena, za obatrenye pobósnoga horvatzkoga Naróda: va koj Sze nahajaju Izibrane Molitve, officziumi, Litanie, Bratinsztvo, Blagoszlovi Krisni Put. ugodne Jacske, i zerczalo k - sz. szpovidi. Cum permissu superiorum. Stampana va leti 1820. Pri Katharina Kulitsaru, 347-348.*

i obranu od zla vremena.¹²¹ Istovjetan je običaj vladao i u Malom Borištofu, gdje također postoji istoimena poljska kapelica. U svojim memoarima Martin Meršić stariji, koji je kao mladi svećenik sudjelovao u jednoj takvoj procesiji, s ushićenjem opisuje masovni pohod maloborištofskih seljaka crkvi svoga patrona:

"Ada po slavnoj staroj pravici smo išli - sve selo! - moleć i jaćuć u gori k toj kapelici. U njoj sveta maša, vani blagoslov gore, a okolo stojeće, sideće ljudstvo. Med tim s grozdaljem nakinčenim trsjem i drugom zreloom litinjom, med poljskim cvijećem, uz žvrgolenje ptićic, uz plesajući, kadeći oganj, sam glasio diboko ganut, velikim oduševljenjem Jezuževo evandjelje, njim moju prvu prodiku. Maljukni dijelak Jezuševe velike prirode na brigu. Koliko pjesničke lipote, svetoga čara, zdizanja gori k nebu, k Ocu nebeskomu biše u tom naivnom crikvenom izletu!"¹²²

U pobožnosti svetome Donatu, u kolektivnoj molitvi na otvorenom, u zajedničkoj pjesmi čitavoga sela među vinogradima, nije teško naslutiti ostatke prastarog poganskog rituala posvećenog danas već odavno zaboravljenom božanstvu, čuvaru i zaštitniku biljaka, njiva, usjeva i zrelih zemaljskih plodova. U skladu s kršćanskim poimanjem attribute tog nekadašnjeg lokalnog božanstva preuzima kasnije sveti Donat, zaštitnik poljodjelaca i vinogradara.

1.5.2. Znakovi pokraj puta

Ono što odmah pada u oči svakome tko posjeti Gradišće, brojni su zavjetni križevi i kapelice podignuti na svakom seoskom križanju, na početku i kraju naselja, na brežuljcima, u polju ili na osami ispod kakva visoka stabla. Oni navode putnika da zastane pokraj spomenika, zagleda se u križ ili kip nekog šutljivog sveca, pročita posvjetni natpis, podsjeti na prolaznost ovozemaljskog života i pomoli se u spomen donatorov. Znamenja su to duboke i čiste vjere, jednostavni simboli pučke pobožnosti.

Postoji nekoliko osnovnih tipoloških oblika takvih spomenika. Najrašireniji je takozvani *pilj* (njem. Bildstock), odnosno kameni stup s kipom sveca ili stup s udubljenjem za sliku. Osim toga vrlo su česti zavjetni križevi i stupovi podignuti u spomen na kužne bolesti u brojnim varijantama.¹²³ Izrađeni su od drveta, kamena ili kovine u rustičnom

¹²¹ "Ova gorska kapela sv. Donata je najznačajniji i najstariji vidljiv znak povijesti Dolnje Pulje, a po svojoj starosti je ona jedna od najstarijih, ako ne najstarija kapela po čitavi hrvatski kraji našeg Gradišća. Podignuo ju je 1577. Tomaš Fabiančić a popravljena 1772. (...) Gorska kapela nam zna povidati da je površina stare Gore bila prije za čuda veća nego je današnja. U gori rodilo je izvrsno vino, jer su bili vinogradi zasadjeni plemenitim sortami, i to u većini s burgundskim. Sv. Donatuš, patron naše gorske kapele i zagovornik poljodjelcev i vinogradarov je tužnima očiju gledao, kad je tisk pred ljetom 1910 postala Gora kroz filokseru potpuno uništena. Filoksera (bolest) napadala je trs zdola u panju, na njegovu žilju. I tako su panji zamrli, a vinogradi postali suhi i pusti." A. Cse n ar, 400 ljet gorska kapela sv. Donata u Dolnjoj Pulji, Hrvatske novine, XXXVII, br. 20, 13. V. 1977, 3.

¹²² Meršić st., Sponinki, nav. dj., 151-152.

¹²³ "Betsäulen, Feldkreuze an Wichtigem Wegkreuzungen, Pestsäulen; Wettersäulen an Beobachtungsstellen des Wettereinbruchs; Säulen mit den Bildern heiliger Patrone; übergroße Bergkreuze auf schwierigen Höhen; alte Meineid- und Sühnekreuze zur Warnung und Wiedergutmachung von Untaten; Danksäulen für erfüllte Bitten; hölzerne oder gemauerte Marteln zum Gedanken an Unglücksfälle - meist mit einfachen und zum Teil auch einfältigen Bildern und Sprüchen." Kleine Weg weiser zu Gott. Bildstöcke, Wegkreuze und Wegkapellen in Burgenland, Burgenländisches Jahrbuch 1990, 6; Benčić, Znamenja vjere, ibid., 125-126; J. Mayer, Bildstöcke-Marterl-Denkmläer.Kronzeugen des Schicksals. Volk und Heimat, Jg. 37, 3/1982, 18-23.

stilu, s natpisima na različitim jezicima. Najstariji su natpisi na piljevima, kapelicama i križevima bili latinski ili njemački. Hrvatski se natpisi pojavljuju tek od baroknih vremena, kada među klesarskim majstorima pronalazimo prve Hrvate koji su članovi ceha u Sv. Margareti (St. Margariten) u sjevernom Gradišću.¹²⁴

Gradišćanski krajolik ispunjen je izuzetno velikim brojem tih minijaturenih spomeničkih obilježja čiji korijeni sežu sve do prethistorije, kada su na ovome prostoru podizani veliki blokovi kamena (menhiri). U početku bijahu to isključivo anonimni spomenici, bez tragova pisma i vidljive kulturne simbolike. Tijekom srednjega vijeka oni postupno mijenjaju svoj oblik, prilagođavajući se duhu i simbolici kršćanstva, u skladu s tadašnjim pravnim i vjerskim običajima. Životna ih je zajednica sela uklopila u sebi svojstven oblik materijalne kulture, povodeći se uvijek za vlastitim umjetničkim nadahnućima i koristeći se iskustvima domaćih graditeljskih i klesarskih majstora. Prema tome oni sastavni dio izvorne pučke umjetničke tradicije starog panonskog svijeta.

Prilikom doseljenja u svoju novu domovinu, Hrvati su u nekim selima pronašli drevna kamena obilježja, kao primjerice u Trajštofu, u Rasporcu i Štikapronu. Ovi *umornički kameni* podizahu se kao pokora zbog krvnoga zločina i ubojstva sve do vremena reformacije, kada crkvene vlasti zabranjuju takvu vrstu okajavanja grijeha. U doba turskih pustošenja razrušen je velik broj tih spomenika srednjovjekovne pobožnosti.¹²⁵

Koncem šesnaestoga stoljeća duhovna se situacija stala mijenjati jer nakon odlaska Turaka u Gradišću započinje razdoblje protureformacije i baroka, kada u prvi plan dolaze vidljivi znakovi pobožnosti. Već 1598. godine posebni austrijski carski ukaz dopušta stanovništvu podizanje piljeva, križeva, spomenkamenova ili kapelica u znak zahvalnosti za pobjedu nad turskim neprijateljem, čime postupno raste i njihovo značenje.¹²⁶ Najveći broj piljeva u gradišćanskome prostoru potječe upravo iz vremena baroka, kada je ustanovljen svojevrsan građevinski i skulptorski obrazac. Stupovlje se počinje ukrašavati raznovrsnim kamenim figurama svetaca, kartušama, volutama, glavama kerubina i sl. Kiparska se moda iz gradova i trgovišta prenosi u sela, gdje u razdoblju od 1640. do 1740. dolazi do pravog procvata klesarske rustike.

U to vrijeme i u hrvatskim selima nastaju mnogi reprezentativni spomenici, kao primjerice Marijin stup iz Cogrštofa (1670.) i Uzlopa (1688.), spomen-stup na kugu u Trajštofu (1680.) i stup sv. Donata na brigu u Celindofu. Piljevi su se u pravilu podizali u čast lokalnih svetaca - sv. Donata, sv. Florijana, sv. Ivana Nepomuka, sv. Vituša, sv. Barbare - a vrlo rijetko bi se posvećivali svetačkoj grupi poput sv. Trojstva.¹²⁷

Križevi pokraj puta bili su najčešće podizani radi nekoga zavjeta, ukoliko bi netko sretno došao iz rata, izbjegao kakvoj smrtonosnoj pogibelji, bolesti i sl. Utemeljitelj je obično ostavio novac za održavanje svoje zadužbine i svete mise. U narodu su križevi i

¹²⁴ Benčić, nav. dj., 126.

¹²⁵ Isto, 125.

¹²⁶ Kleine Wegweiser..., nav. dj., 9.

¹²⁷ "Hrvati su se u pilji sv. Trojstva dostokrat razlikovali od Nijemaca, ti pilji su dostali šare farbe. Lipi primjer za sv. Trojstvo stoji u Vulkaproduštofu po uzoru Tizian-Rubens, ča znači Otac Bog i Sin-Bog iste veličine a Duh-Bog lebdi odzgor ili pri noga. Jako je interesantna grupa žalosne Marije u Vorištanu, to je jedini primjer u Gradišću za dupljastu grupu, s hrptom stoji jedan drugomu." Benčić, nav. dj., 125.

piljevi oduvijek doživljavani kao posvećena mjesta. U Cindrofu, na primjer, Hrvati dio sela gdje se nalazio zavjetni križ nazivahu *Kot Boga* a trg na kojem je bio podignut pasionski stup *Kot Muke*.¹²⁸

Svi ovi spomenici predstavljali su prema tome *ikonu* božanske zbilje. Ikona je slika, slika Boga. Raspeti Krist je "praslika" sviju ostalih predstava. Za vjernike slike predstavljahu ujedno otjelotvorenje Krista i trojedinstva Božjeg. Drugim riječima križevi na putovima postavljali su se zato, kako veli uzlopski farnik Tome Jordan, "da nas stalno na Kristusa; njegovu muku uspomenu, i na zahvalnu ljubav zbudu, po Nauki Paval Apostola: Pogledjmo k-početniku i Zpunitelju naše Vere, k-Jesusu ki je za njemu prepoloženo Veselje Križ preterpil zanemermetanje Zaverгал i sad na desnu trona Božjega sidi."¹²⁹

Hrvatski su se seljaci, došavši pred pilje kakva sveca-zaštitnika, klanjali spomeniku sljedećim riječima: "Budi pozdravljen sv. N., buđi nam ključ va paradižom, škałe va nebo, plavčica iz ovoga svita, po koj se odvezemo va nebesko kraljevstvo, ko nam daj zadobiti Bog Otac, Sin i Duh Sveti Amen."¹³⁰ Potom bi uslijedila pobožna molitva i križanje. Pred kulturnim slikama i kipovima običavalo se u većim grupama zajednički pjevali i moliti.

Posvetni natpisi na hrvatskome jeziku predstavljaju posebnu zanimljivost. Najveći ih broj potječe iz devetnaestoga i početka dvadesetog stoljeća. Na groblju u Klimpuhu stoji veliki križ na kome je uklesano: "O! Jesus muk Oszłobodinasz / Maria Mati proszi za nas / vi sivi preteli nassi / poucihnite nasz / 1810 R.G.Z." U kartuši još piše: "Tvoiu Dussu Maria / Ochemechs prebosti. Lucas!". U Trajštofu na pilju sv. Trojstva stoji pak natpis na njemačkom, mađarskom i hrvatskom: "1838. - Ta Pily sztol kresz / sztroske Ferentza i Clara / Pillerke / preszvetomu Treisztofu / Na diku Ino zachvalnost."¹³¹ U istome duhu, u povodu epidemije kolere u Čembi 1849. na pilju je urezano: "Presvetom Trojstvu na diku u gorkoj nevolji choleri postavil Fabsits Jozef."¹³² Koncem prošloga stoljeća bračni par Luka i Ana Franta iz Štikaprona podigao je niz zavjetnih stupova u selima diljem sjevernoga Gradišća, u znak zahvalnosti za spas u smrtnoj pogibelji. Većina tih *Lukamarijinih* piljeva ima hrvatske natpise.¹³³

¹²⁸ Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Bgld. Landesarchiv. Band II/2, Eisenstadt 1963, 965.

¹²⁹ Kerschanzko Katolicsanzki NAVK ali razlaganye szti nedilyni, i szvetacsni Steny i Evangyely dva Delü, Pervi Del ali Nedilye, i Szvetki Goszpodina po redi czirikvenoga Leta krez Thomasa Jordán, oszłopszko-ga Farnika. Sopron 1857, 528.

¹³⁰ Benčić, nav. dj., 125.

¹³¹ Allgemeine Landestopographie. nav. dj., Bd. III, Eisenstadt 1963, 673. i 1024.

¹³² Jandrišević, Geschichte von Schandorf, nav. dj., 202.

¹³³ "Veliki broj zagovornih piljev je dao postaviti hižni par Luka i Ana Franta iz Štikaprona, sve skupa 28 kot znak zahvalnosti za spasenje u smrtnoj pogibelji od razbojnikov ki su bili pohlepni na njegove pineze. Dogodilo se je to na sam Badnjak 1887. kada je Luka išao na polnoćnicu u Vorištan i razbojniki ga iz zasida napali i prebili do nesvisti. Luka je dao iz zahvalnosti, da je ostao živ pred svojim stanom u Štikapronu postaviti pilj blaženoj Divici Mariji, a u okolici puno drugih: tako u Cogrštofu, Hirmanu, Štedri, Klimpuhu, Šandrofu. Te pilje je narod svenek nazivao Lukamarijin stup ili pilj." Benčić, nav. dj., 126. U Klimpuhu seoska Pietá ima natpis "Luka i Ana Franta 1898.;" u Otavi na Barbarinu križu prema jugu "LUKA / ANNA / FRANTA / von Stinkenbrunn / 1830-1899/ itd.

Zavjetne poruke pronalazimo i u našem stoljeću na mnogim mjestima u sjevernom i srednjem Gradišću. U Parndorfu, na primjer, postoje čak tri pobožna hrvatska natpisa. Prvi, posvećen Djevici Mariji, glasi "O Maria / prez griha / prijeta moli za nas ki pod tvodzu obrambu / tecemo postavljen / od / familie / Kosztovich / 1907"; drugi, Srcu Isusovu: "Sladko serce Jesusevo / smiluj se nam / postavno od familie / Reiter / 1919.", i treći na obnovljenom stupu "Ov pilj postavljen / v letu / 1733 / Ponovljen 1937 / od Maria Manz."¹³⁴ U Velikom Borištofu bračni par Franc i Ursula Gregorits (Štajrovi) podigoše zavjetni križ s posvetom sljedećega sadržaja: "Mitebe molimo Jezuse./ Krisztuse i dičimo, / Arsi kreztojv sveti križs / svit odkupil. / Ov Križ su Bogunadiku / postavit dali / Franz Gregorich i hižna družica Uršula / 1915."¹³⁵

Ovakvih bi se primjera moglo nabrojiti još mnogo. Svi oni samo potvrđuju da su Hrvati bili prožeti duhom istinske pučke religioznosti, dirljive u svojoj jednostavnosti i čistoći.

1.5.3. "Štaše Mati, kruto tužna..."

Štovanje Blažene Djevice Marije jedna je od ključnih odrednica pobožnosti zapadnogarskih Hrvata. O tome da su oni oduvijek bili veliki obožavatelji i poštovatelji Marijina lika svjedoče brojne marijanske pjesme, legende i svetišta u koja se hodočasti sve do današnjega dana. Marija je stoljećima predstavljala simbol goruće narodne vjere, koja poput kakve kraljice vlada cjelokupnim vjerskim i duhovnim životom gradišćanskih Hrvata. Ona je "Mati najlipša i ljubezljiva, Divica zmožna, milostiva, zrcalo pravice, stolac mudrosti, uzrok naše radosti, turam bjelokosni, vrata nebeska, zvijezda jutarnja, obramba grišnikov, prezmožna Kraljica, patrona, Mati Kristušcva, Blažena Divica, zvjezdica, zaviće grišnikov, milosti mati, sunce milosti, svitla morska zvijezda, Rajska Diva kraljica Hrvata."¹³⁶ Ukratko, ona je najveći mogući ideal čistoće, milosti i dobrote koji se može zamisliti.

Korijeni marijanske pobožnosti sežu u vrlo daleku prošlost. Štovanje Marije moglo bi se čak povezati s kultom takozvane *Velike Majke* koja u većini visokorazvijenih ratarskih kultura Staroga svijeta zauzima istaknuto mjesto, pojavljujući se pod imenom Izide, Ištar, Kibebe, Demetre itd.¹³⁷ Posve je sigurno da su Hrvati poznavali Bogorodicu još u staroj domovini, budući da su doselili iz kontinentalnih područja zemlje gdje su njeno štovanje tijekom srednjega vijeka znatno bili proširili franjevci.¹³⁸ Ne treba zaboraviti da kult Bl. Djevice Marije bijaše osobito izrazit u srednjovjekovnoj Ugarskoj, pa prema tome i Hrvatskoj. Za vrijeme kralja Matijaša Korvina kovao se novac s Marijinim likom a istu tradiciju nastavlja i Ferdinand II. Habsburški. Njegov sin Ferdinand III.

¹³⁴ Allgemeine Landestopographie, nav. dj., Band I, Eisenstadt 1954, 334.

¹³⁵ J. Karall, Zur Geschichte der Pfare Grosswarasdorf. Diplomarbeit. Wieb 1989, 79. Inače, najstariji takav križ, u stilu poznoga baroka, s naturalističkim prikazom lubanje, kostiju i paklenskoga ognja, podignut je na groblju u Velikom Borištofu (1797.) a njegov je donator Šime Karall, o čemu svjedoči i zavjetni natpis.

¹³⁶ N. Benčić, Regnum Marianum, Hrvatske novine od 3. VI. 1983, 3.

¹³⁷ Birket-Smith, nav. dj., 160.

¹³⁸ M. Mirković, Marijin lik u crkvama i samostanima Hrvatske provincije Sv. Ćirila i Metoda, Dometi, god. 24 (1991), br. 1/2/3, 133-134.

svoju je carevinu posvetio liku Bezgrešne, što kasnije potvrđuje i Leopold I. Nema sumnje da je vladalačka kuća takozvanom austrijskom pobožnošću (*pietas austriaca*) potaknula dosljedno katoličko ponašanje svojih podanika.¹³⁹

Tipično hrvatska marijanska pobožnost nastaje u razdoblju baroka, kada se u Zapadnoj Ugarskoj pojavljuje ideja o tzv. Marijinu kraljevstvu (*Regnum Marianum*). Prema toj koncepciji ona je "Kraljica i Patrona Ugarskoga Orszaga".¹⁴⁰ Ulogu narodnoga dušobrižništva tada preuzimaju isusovci, a nakon njih franjevci i serviti, koji utemeljuju brojna hodočasnička svetišta, organiziraju procesije i šire veliku pobožnost među pukom. Otada se u gradišćanskohrvatskim selima pojavljuju brojne crkve, pilji, kapelice, kipovi i kipići posvećeni Mariji.

"Pobožnost k-Marii" - veli Tome Jordan - "je jedna zmed najpreštimaniji i najhasnovitiji, zbog česa su si Sveci nesamo marljivi poštivatelji Marie bili, nego i druge kovoj pobožnosti zbujali. Crikva pozdravlja Mariju, nje Jimcna nasled, kot morzku zvezdu, ka sim sviti, ki se po pogibelnom morju svita vozu, da krez grih lodoterje neterpu, ali ako su jur terpili, krez pokoru k-ubrovi dospenu. Iz ovoga uzroka veli sv. Bernhart sakomu zmed nas ne odverni tvoje oči od svitlosti ove zvezde, ako nećeš od slapov obsipan biti. Kad se podvignu vihiri skušavanja, kad se suneš na skale nevolj, ko glej na zvezdu, i zazivaju Mariju. Si ti pobludjen zbog velikosti tvoji grihov, obsanjen zbog nečistoće tvojega dušnoga spoznanja; turoban zbog strašnoga suda, i kada počinjaš od turobnostki se požerkivat, ali va dibanjak zdvajanja prosidat, ko misli na Mariju. Va pogibeli, va stiska, va dvojnomo dugovanju zazivaj. Ovo neka ne odstupi od tvoji ust, niti od tvojega serca; i da ti nje zagovore zadobeneš, ko nezamudi nje žitak nasledovat (ar va ovom stoji prava pobožnost knjoi). Ako nju nasleduješ, nećeš zabludit; ako nju zazivaš, ko nećeš zdvajati; ako ona tebe derži, ko nećeš upast; ako ona tebe sprohaja, ko ćeš stanovito k-blaženstvu dospit, i tako va tebi spoznat, da se ona pravo Marija, to je morska Zvezda jimenuje."¹⁴¹

Marija je trajna inspiracija mnogih gradišćanskohrvatskih pisaca od najstarijih vremena do danas. Gašpar Glavanić posvećuje joj, primjerice, crkvenu pjesmu "Ave zvijezda morja". Riječ je, zapravo, o prilagodbi stare marijanske himne "Ave, maris stella" koja u Glavanićevu prepjevu glasi: "Vi, vse moje čuti bolje, / divi, diku glasite, / većkrat zmožnoj majki božjoj / spominak ponovite. / Nit je človik, nit je jezic / mudar i dostojan dost, / ki bi zvišit vridno dičit / mogal Marije vridnost." U ovim se stihovima, prema mišljenju Franza Probstsa, sažima sveukupna kulturna povijest gradišćanskih Hrvata.¹⁴² Mihovil Naković, Grgo Gusić, Mate Galović, Martin Borenić i drugi pisci poklonili su Marijinoj uspomeni brojne lijepe stihove.¹⁴³ Ne treba, konačno, zaboraviti

¹³⁹ F. E. Hošk o, Sadržajne i povijesne odrednice razvoja i istraživanja pučke pobožnosti, Bogoslovska smotra, LIII, br. 2-3/1983, 203.

¹⁴⁰ "Diese typisch kroatische und marianische Frömmigkeit wurde in Westungarn durch die Idee der Regnum Marianum noch gestärkt." A. Blazovich - S. Geosits, Die Frömmigkeitsliteratur, Volksmissionen und Wallfahrten, Die burgenländischen Kroaten im Wendel der Zeiten, nav. dj., 62.

¹⁴¹ Jordan, nav. dj., 576.

¹⁴² Probst, Beiträge zur Kulturgeschichtlichen Entwicklung Hornsteins, Hornstein, nav. dj., 97. Glavanić je Mariji posvetio i pjesmu "Svako vrime slavi tvoje ime".

¹⁴³ Mihovil Naković: "Ja je ljubim o Marija", "K tebi puni zaufanja dižemo naš glas?", "Neba, zemlje kraljica" i dr.; Martin Borenić: "Svitla morska zvijezda"... Benčić, Regnum Marianum, nav. dj., 3.

da je upravo preko pučke pobožnosti Marija postala omiljenom temom gradišćansko-hrvatske narodne poezije, bilo da se radi o usmenoj ili pisanoj literarnoj tradiciji.¹⁴⁴

Žena puna boli za sinom koji je nepravедno osuđen i pogubljen postaje nekom vrstom idealiziranoga simbola ili idola hrvatske manjinske grupe. U procesijama se Stabat Mater Dolorosa pjevala u hrvatskim stihovima: "Staše mati kruto tužna. / Polag križa i žalostna / Zbog Jezuša trapljena.." Činilo se da njezin široki i čudotvorni plašt uistinu može pružiti sigurno utočište svima koji pate, pojedincima i narodnoj zajednici. Mističnost Blažene Djevice Marije obasjavala je poput zvijezde sve one koji su vjerovali i beskrajno se nadali konačnome spasu. U njezinim suzama narod je prepoznao svoju vječnu patnju i vidio samilost prema svim ljudima. U jednoj himni (jački) veli se: "Gospa poslušni molitvu moju, / I krič moj neka k-tebi zajde..." (*Hiža Zlata*). Stoga je Marija u neku ruku glavni junak gradišćansko-hrvatske povijesti i katalizator svih pojedinačnih životnih sudbina, ona stoji na početku i na kraju priče o Hrvatima u Gradišću koji i danas spominju njezino ime s velikim strahopoštovanjem.

1.5.4. Shodišća

Usporedno sa štovanjem Bl. Djevice Marije među gradišćanskim Hrvatima postupno se razvila i bogata tradicija hodočašćenja u razna marijanska svetišta koja postoji i danas. Hodočašća, koja Hrvati u Gradišću zovu *shodišća*, bijahu prvi i najstariji oblik pučke pobožnosti. Hodočašće se najčešće interpretira kao obred prijelaza (*rite de passage*) što obuhvaća tri ključna stupnja: separaciju (početak putovanja), tranziciju ili liminalni stupanj (put i boravak u svetištu), te reinkorporaciju ili reagregaciju (povratak kući). Prema takvome gledištu glavnim se sadržajem hodočašća smatra središnji stupanj, odnosno, putovanje.¹⁴⁵ Hodočašća oduvijek imaju važnu ulogu u vjerskom i narodnom životu gradišćanskih Hrvata.

U svom "kratkom nauku od shodišćev" Tome Jordan zaključuje da hodočašća "ništ nisu drugo nego putovanje jednoga ali već na milostivno mesto, ko je krez ku okolnost iz žitka ali muke Kristuša, krez grob kega Svetca, krez smert Mučenika, krez čudnovito molitve uslišenje ali krez drugo duhovno zgodanje glasovito, da onde svoju Molitvu upravu". Na pitanje zašto pak treba odlaziti na hodočašća isti pisac odgovara:

"Ovo se ne staje zato, kot dabi Boga na daljini jiskat morali nego kod saki pravi keršćan va sebi poželenje jima, takovo mesto pohodit i onde molit, pak i zato kad ova sv. mesta osebujnu prikladnost k-molitvi va človiku zbujadu. Kad najmre premislimo, ča jese ovde nigda godalo, ko čutimo va duši pobožnost, ka se niti krez štenje niti poslušanje zbudit nemore; vidi nam se kot dabi očni svidok bili onoga, ča je se onde godalo;

¹⁴⁴ J. Dobrovich, Duhovne jačke Gradišćanskih Hrvatov u vrijeme okol ljeta 1800. (s. a.); Govoreći o dugoj tradiciji marijanske pobožnosti u Hrvata, proštenjima i pjesmama posvećenim Mariji A. Karall utvrđuje: "Hier hatte ein Volk, eingeklüftet nater die großen, in ständiger völkischer Not, seine besondere Zuflucht auf die mütterliche Hilfe der Güttresbärerinnen gesetzt. Dieser breitet beinahe existenzielle Marienverehrung der Kroaten war günstige Voraussetzung für ein Schrifttum, das seinem Ursprung von einem Marienwallfahrtsort nehmen sollte." Das religiöse schrifttum, nav. dj., 125-126.

¹⁴⁵ "Liminalnost je toga stupnja razvidna iz sljedećih obilježja hodočašća: hodočašće je nešto iznimno, to je pohod drugačijemu i neredovitome, putovanje je svijet neizvjesnosti, rizika, nepoznata ishoda i opasnosti, pri čemu je čovjek izložen različitim tegobama i naporima od kojih su neki dragovoljno nametnuti (pješačenje, post, uzdržavanje od pića, iz čega proizlaze umor, žeđ, glad i sl.)" J. Ča p o, Sveti likovi, svete vodice i zavjeti (O hodočašćima hrvatskoga življa u mađarskoj Baranji), Etnološka tribina 14/1991, 19.

čutimo jakost Vere, serčenost valovanja, moć zaufanja, meru ljubavi i pobožnosti, kot ju drugde nečutimo. Premislimo dalje da putniki krez put teškoće krez ubogu hranu krez zatajanje gorljivost i poželenje za unuternjom svetošću očituju, ča se Bogu neg dopadat more, ko se već čudit nesmimo, ako se na takovi mesti krez gorljivu Molitvu i veće milošće od Boga zadobenu, zbog česa se i ova mesta spravicum milostivna mesta jimenuju. Niti nesmimo dvojiti, da Bog onde svoje milošće osebužno rado dili i obilno, da k-pohodenju ovi mest, ka tako dobrotivna najperzimanja va človiku zbudu, pozove."

I konačno, na upit kako se valja pripraviti za hodočašće, Jordan donosi sljedeću preporuku:

"Moramo po puti kot i na milostivnom mesti se čuvat sake raspušćenosti va govorenju činjenju svoje telo krez post duha podlagat, marljivo i pobožno molit, se z-Bogom krez istinski Sakramenat pobožno prijet, za milošće ke nam Bog skaže gorljivo hvalit, i dobra najperzimanja i na potlen očuvat i krez veliku gorljivost va pobožnom žitku očitovat. Neg oni ki ovako va shodišća ide oće od nji hasan imat."¹⁴⁶

Ovih su se pravila hrvatski seljaci u Zapadnoj Ugarskoj vrlo strogo pridržavali budući da je to bio zalog uspjeha svakog hodočasničkog puta. Putovanje je u glavi svakoga vjernika izazivalo neku vrstu psihološkoga očišćenja, koje se očitovalo u potiskivanju grešnoga u svjetovnom čovjeku, razvijanju kreposti, strpljenja, siromaštva, molitve i upornosti, što rađa duhom zajedništva i solidarnosti (lat. *communitas*). Nekadašnja su hodočašća imala obilježje kolektivne pobožnosti, okupljajući pojedince kao društvenu zajednicu. Svi su stanovnici pojedinoga naselja sudjelovali u hodočašću i odlazili onamo u zajedničkoj procesiji, pjevajući i moleći se u velikim povorkama.¹⁴⁷ Kolektivno bi putovanje doživjelo svoj klimaks prilikom dolaska u svetište.

"Pri dolasku u sveto okruženje" - piše Jasna Čapo - "vjernik prolazi kroz intenzivno iskustvo svetoga, predanosti, ufanja i vjere. I uz neke profane elemente prisutne u svakome svetištu, sakralna dimenzija prevladava i čovjek se preporuča iznutra. Čini nam se, dakle, da hodočašće rađa osobnim preporodom i zajedništvom ljudi, no da ta obilježja ne proizlaze iz slabo izraženih liminalnih svojstava hodočašća, nego iz unutrašnje čvrste vjere koju susret sa svetim lociranim na određenome mjestu još ne učvršćuje. Drugim riječima, *communitas* se događa u svetištu zahvaljujući čvrstoj vjeri, značenju što se u pučkoj pobožnosti pridaje svetome mjestu."¹⁴⁸

¹⁴⁶ Jordan, nav. dj., 458-459.

¹⁴⁷ Evo, primjerice, hodočasničke pjesme koja se pjevala na putu iz Dčevnske Nové Vsi u Željezno: "Povi brate, ti meni, / ča je prvo na nebi ? / (: Jedan Buog je na nebi, / ki se ruodi na zemli, / ta kraluje nad nami.); / Povi, brate, ti meni, / ča je drugo na nebi ? / (: Dvi table Možiša, / jedan Buog je na nebi, / ki se ruodi na zemli, / ta kraluje nad nami.); / Povi, brate, ti meni, / ča je trieto na nebi ? / (: Tri patriarhi. / dvi table Možiša, / Jedan Buog je na nebi.); / Povi, brate, ti meni, / ča je četrtro na nebi ? / (: Četiri proroki, tri patriarhi.); / Povi, brate, ti meni, / ča je pieto na nebi ? / (: Piet pobožnih divic, / četiri proroki.); / Povi, brate, ti meni / ča je šiesto na nebi ? / (: Šiest križovnikov / piet pobožnih divic / četiri proroki.); / Povi, brate, ti meni / ča je siedmo na nebi ? / (: Siedam sakramentov, / šiest križovnikov.); / Povi, brate, ti meni, / ča je uosmo na nebi ? / (: Uosam svornosti, / siedam sakramentov.); / Povi, brate, ti meni, / ča je devjeto na nebi ? / (: Deviet kuruov andelskih, / uosam svornosti...)" V. Vážny, Čakavské nářečí v slovenském Podunají, Sborník Filozofické Fakulty Univerzity Komenského v Bratislavč, ročník V, číslo 47 (2), Bratislava 1927, 117-118.

¹⁴⁸ Čapo, nav. dj., 34.

Ova sveta mjesta glavni su cilj svakoga hodočašća. U čitavom su kršćanskome svijetu ona povezana uz kult pojedinih svetaca i svetica, a najčešće uz kult Marije, Isusove majke.¹⁴⁹ Tako je bilo i na prostoru nekadašnje Zapadne Ugarske, gdje već stoljećima postoje brojna marijanska svetišta i hodočasnička mjesta, među kojima su najpoznatija Svetica za jezerom (Frauenkirchen), Svetica u gornjopuljanskom kotaru, Svetica u matrštofskom kotaru, Fortnava, Ratištof, Lovreta, Marija na Brigu u Željeznom, Vincjet, Kertež, Koljnof, Livka, Jura, Derfelj, Marianka nedaleko od Požuna, Novi Grad, Sambotel, Celdömölk, kamo su po tradiciji odlazili i hrvatski hodočasnici.¹⁵⁰ U novije doba najviše se hodočasti u Maria Zell (Celje) u Štajerskoj.

O hodočašćima gradišćanskih Hrvata još nema studije koja bi pružila potreban odgovor na mnoga važna pitanja. Nije temeljito istraženo kamo su sve Hrvati hodočastili, kada su počela niti kada zamrla pojedina hodočašća. Sigurno je samo da u svakom gradišćanskom selu postoji jaka hodočasnička tradicija odlaska u razna marijanska svetišta u skladu s lokalnim običajima i vjerskim navadama koje se s vremenom modificiraju.¹⁵¹ Svako shodišće ima svoju ceremoniju i određen obred, koji su djelovali ili djeluju i danas na vjerski život gradišćanskih Hrvata. Na tim su se hodočašćima kupovale svijeće, škapulari i brojanice, zavjetni darovi, kipići, svete sličice i nabavljala posvećena marijanska voda koja bi obično koristila za liječenje stoke.¹⁵² Za odlazak vjernika u određeno svetište udaljenost od mjesta stanovanja nije bila toliko odlučna koliko uloga hodočasničkog središta, njegovo mjesto u pučkoj pobožnosti. Hodočastilo se kolektivno, dakle, organizirano ili individualno, u manjim grupama do lokalnih kulturnih mjesta, u regionalna ili nadregionalna svetišta i svetišta u drugim državama. U starije doba putovalo se uglavnom pješice ili na zaprežnim kolima a kasnije željeznicom i drugim prometnim sredstvima.

¹⁴⁹ V. Bclaj, *Kulturološka obilježja hodočašćenja*, Dometi, god. 24 (1991), br. 1/2/3, 160.

¹⁵⁰ Marijanska svetišta u Gradišću, Katoličanski Ljudski Savez u Gradišću, VII tečaj, br. 5, 71-75. (s.a.).

¹⁵¹ Hrvati iz Vorištana hodočaste nekoliko puta godišnje, i to u Lovretu (hrvatsko shodišće u subotu poslije 12. rujna na Ime Marijino); u Željezno (hrvatsko shodišće prve subote u listopadu); u Mrzlu Grabu (kapeli sv. Trojstva u Kalten Graben kod Leithaprodersdorfa u subotu za sv. Trojstvom) i u Celje (Mariazell, većinom koncem kolovoza u grupama). Allgemeine Landestopographie, nav. dj., Bd. II/1, 1963, 629-630; u Uzlopu je nekada postojalo staro proštenije Majke Božje Uzlopske a stanovništvo ovoga sela hodočasti danas u Celje (kroatičke Wallfahrt, posljednjeg tjedna u kolovoza), te u manjim grupama: za "hrvatsku subotu" u Pajngrt (14. rujna), Lovretu, i Željezno; vjernici iz Cindrofa također obilaze ista svetišta, te Sveticu za jezerom (Frauenkirchen, 8. rujna). Ibid. Bd. II/2, 843. i 961. Hrvati iz Velikog Borištota sve do konca II. svjetskog rata rado su hodočastili u Koljnof (Kohlenhof, Kópháza), Velem (svetište sv. Vida) i Maloj Celjanskoj Mariji (Kleinmariazell, Celdömölk) u današnjoj Mađarskoj. Danas hodočaste u Celje, Loretu, Mariji na Brigu u Željeznom, Gornju Pulju, Ratištof, Sveticu i Livku. Godine 1923. ondašnji župnik Martin Meršich st. organizirao je prvo zajedničko hodočašćenje Hrvata u Celje (Mariazell), koje otada postaje jedno od najznatnijih hrvatskih svetišta. Karall, *Zur Geschichte der Pfare Grosswarasdorf*, nav. dj., 73; i sti, *Povijest fare i crkve Veliki Borištof 1859-1979*, V. Borištof 1979, 32. Hrvati iz Novog Sela na Hati hodočastili su još do kraja prošloga stoljeća u Celje pješice, što bi trajalo više od jednoga tjedna. Jelo i odjeća za putovanje prevozila se u zaprežnim kolima. Najmilije im je hodočasničko mjesto ipak bila Lovreta, kamo se također išlo pješice, konjima i kasnije vlakom; zatim Željezno (Kalvarija), Maria Lanzendorf, Svetica, Setce i Zieselhof (uzvišenje sv. Križa). Do 1921. rado se hodočastilo u slovačka svetišta Marjanee (čija se posvećena voda koristila za liječenje stoke), Šašcing i Kálnok, te održavala procesija vjernika sv. Ani na raušerskom hataru. Huisza, nav. dj., 95. I tako redom.

¹⁵² Benčić, *Regnum Marianum*, nav. dj., 3.

Među svim gradišćanskim svetištima posebno se izdvaja Loreta (Lovrieta, Loretto) koja je od najstarijih vremena omiljeno hodočasničko mjesto Nijemaca i Hrvata gornjega i srednjega Gradišća, te susjednih austrijskih pokrajina. Ondje postoji tradicija svetkovanja Lovretanske Marije, odnosno, Marije od sedam žalosti ili Žalosne Matere koju su uveli članovi servitskoga reda.¹⁵³ Loretto je mjesto velikoga hrvatskoga hodočašća koje se svake godine obavlja treće nedjelje u rujnu, pod nazivom *hrvatska nedilja*. Ovo vjersko okupljanje zapravo je povod godišnjega susreta čitave manjinske zajednice budući da tom prigodom pristižu Hrvati iz cijeloga Gradišća. Shodišće prema tome nema samo vjerski nego i osobit društveni značaj.¹⁵⁴

"Hrvatska nedilja" nastala je iz nekadašnjega običaja hodočašća i vjerskih procesija koje su se održavale na središnjoj proslavi glavnoga svetka bratovštine Marije od sedam žalosti. U prvo vrijeme u lovretanskoj crkvi bratovština je posebno svetkovala svaku treću nedjelju u mjesecu, s najvažnijim godišnjim blagdanom u rujnu.¹⁵⁵ Tijekom osamnaestoga stoljeća Hrvati su kao hodočasnici započeli intenzivno pohoditi Lovretu i sudjelovati u svečanim ophodima koje su organizirali serviti. Budući da je broj sudionika iz godine u godinu sve više rastao, ukazala se potreba za održavanjem ne samo ispovijedi i propovijedi na njemačkom nego i hrvatskom jeziku. Sredinom istoga stoljeća njemačka se propovijed obavljala u glavnoj crkvi a hrvatska na križevnom prostoru (Kreuzgang). Nakon propovijedi i molitava, započinjao bi najsvečaniji dio Božje službe: ophod po glavnom mjestu Lovreti kojim se simbolično prenosilo Božje Tijelo. U procesiji je sudjelovalo mnoštvo svećenika, velikaša i ostaloga naroda s nebrojenim zastavama, kipovima, slikama, gorućim svijećama i bakljama. Spektakularnost ovakva prizora tipična je za baroknu kulturu koja bogoslužje pretvara u svcopće slavlje u kojem sudjeluju svi staleži, seljaci i građani, duhovnici i plemići.¹⁵⁶ Poslije raspuštanja servita (1787.) ukidaju se hrvatske propovijedi ali Hrvati i dalje redovito održavaju hodočašća Žalosnoj Materi.

¹⁵³ Serviti (Ordo Servorum Mariae, OSM, Red Sluga Marijinih) isprva su laičko bratstvo koje je 1233. godine osnovao sv. Aleksije Falconieri na brdu Monte Senario u blizini Firenze. Duhovni ideal reda bijaše obožavanje Marije pod čijim se okriljem trebao pronaći put prema Bogu. Serviti su osobito štivali Bogorodicu od sedam žalosti (Žalosna Marija) i pobožnost svetog ružarija ili krunice. U skladu s time nosili su crne mantije s kapuljačom, koje simboliziraju njezinu majčinsku bol. Utemeljitelj svetišta u Lovreti, barun Johann Rudolf von Stotzingen, podigao je 1644. Marijansku kapelu i pozvao servitske redovnike koji su se brinuli za njezino održavanje. Već 1649. izgrađen im je pokraj crkve mali samostan. Preuzevši duhovnu brigu o lovretanskoj kapeli serviti su prema pravilima svoga reda utemeljili ondje bratovštinu Bogorodice od sedam žalosti koja je promicala specijaliziranu marijansku pobožnost, organizirala svečane procesije i prihvaćala hodočasnike. Usp. Lexikon für Theologie und Kirche, Rom-Tetsel, Bd. 9, Herdervelag, Freiburg 1964, 694; A. Mohl, Der Gnadenort Loretto in Ungarn, Druck von E. Dick in Eisenstadt 1894; H.M. Körbel, Die Serviten, Gelsenkirchen 1959; Hrvatska nedilja lovretanska popisana od Adolfa Mohla farnika lovretanskoga, Győr 1900; Ch. Szivatz, Serviten in Burgenland, Hornstein 1988; P. Ebner, Lovreta. Svetišće od početka (Premišljavanje o smještaju u pokrajini), Pokus 1/1983, br. 5, 23-27.

¹⁵⁴ Blazovich - Geosits, Die Frömmigkeitsliteratur, nav. dj., 63.

¹⁵⁵ "Ova misećna pobožnost je navadno ove imala dčle: svetaćna prodika, oćenaši 7 žalosti d. Marije, obhjanje zbožjim Telom i za konac svetaćna velika maša: Za ćuda svitilje razvila se je pak letna svetaćnost bratinstva na ku je ko dan perlje, ko na dan jutro tuliko putnikov prišlo, da je ta svćtak polahko najsvitilji hodoćasni dan milostnoga mesta nasta." Hrvatska nedilja, nav. dj., 4.

¹⁵⁶ Isto, 5-7; Hoško, nav. dj., 199.

Hrvatsko shodišće započinje u subotu uvečer s velikom svjetlosnom procesijom nakon koje veći dio sudionika odlazi u prenoćišta, a samo jedna manja grupa hodočasnika ostaje u crkvi, gdje dalje čitavu noć pjeva marijanske litanije i moli u tišini. Običaj noćnoga bdijenja u svetištu pripada najstarijim religioznim navadama koje su Hrvati donijeli još iz svoje stare domovine.¹⁵⁷ Bdijenje, koje se naziva i Duga Noć (Lange Nacht), započinje nakon večernje mise, kada "po blagoslovu počnu putnici va crkvi, va milostnoj kapeli, na križevnom prostoru na jata molit i jačit, i molu, i jaču celu noć do belega jutra, - kad se u četiri urah po prvi put božje telo dili."¹⁵⁸ Žene koje pjevaju hrvatske pjesme i mole se držeći u ruci upaljene svijeće, prožimaju atmosferu noćne crkve osebjnom mistikom.¹⁵⁹ "Hrvatska nedilja" nastavlja se u deset izjutra svečanom propovijedi i velikom misom, nakon čega se narod ponovo okuplja u procesije. Računa se da pri godom hrvatskoga hodočašća u Lovretu bude prisutno i do osam tisuća ljudi.

Slično se odvijaju i ostala hodočašća gradišćanskih Hrvata. Zanimljivo da je razvijena tradicija posjećivanja manjinskih svetišta stvorila među pukom različite simboličke predodžbe o Mariji, tako da je svaka lokalna zajednica imala vlastitu varijantu ove svetice.¹⁶⁰ Dok su u prijašnja vremena shodišća okupljala pojedince kao društvenu zajednicu, današnja hodočašća nemaju više obilježja kolektivne pobožnosti. Hrvati se miješaju s drugim lokalnim i etničkim skupinama tako da se heterogena skupina raspada na pojedince. U skladu s time pobožnosti što ih obavljaju pojedinci nezvano uz svoju zajednicu dolaze do sve većega izražaja. Usprkos tome, "funkcija hodočašća kao čuvatelja identiteta ne izostaje, premješten je tek locus njezina ostvarivanja. Više se ne ostvaruje u kolektivnome putovanju do hodočasničkoga mjesta zajednica hrvatskih stanovnika iz pojedinih naselja. Ostvaruje se, nasuprot tome, bivanjem u svetištu na dan kad u nj dolaze različite hrvatske skupine, tj. kad hrvatski vjernici pretežu kao hodočasnici (i kad se održava bogoslužje na hrvatskome jeziku)."¹⁶¹ Drugim riječima, staro tržište na potvrđivanju lokalnoga identiteta hrvatskog stanovništva zamijenjeno je težištem na potvrđivanju etničkoga identiteta hrvatskih zajednica u austrijskom Gradišću.

Sasvim osebjnu i psihološki zanimljivu pojavu predstavlja činjenica da čak i oni Hrvati koji su već odavno asimilirani, pohode svoja stara svetišta. Poznato je, na primjer, da su Hrvati iz Donje Austrije, iz Cimova, Cundrave i Maništrofa hodočastili u Lovretu i onda kada su prestale hrvatske mise u njihovim selima, te više nisu imali hrvatskoga župnika kojem bi se mogli ispovjediti na svom materinjem jeziku. Slično je i danas, kada na tradicionalna hrvatska hodočašća dolaze i oni vjernici koji više ne govore hrvatski. Iracionalna moć pučke pobožnosti tako potvrđuje da snaga tradicije u nekim slučajevima čak nadilazi pogubne posljedice gubljenja etničkoga i jezičkoga

¹⁵⁷ K. Lukan, *Wanderungen in die Vorzeit, Kulturstätten, Felsbilder und Opfersteine in Österreich, Jugend und Volk, Wien - München 1989, 171-172.*

¹⁵⁸ "Po polnoći dojdú novi putniki, ko na kolih, ko piše, najveć iz bližnjih hrvački selj, - po ranoj maši nove procesije iz Trajštofa, Cilindrofa, Cikleša, Stikaprona, Vorištana. - Kad ove procesije dojdú, onda se ali prostrana crkva tako napuni da je ozdol i odzgor po choruši vse nagnjeteno, i ki za dobe ne dojdú, oni već neg iz dvora i vanjskoga prostora moreju božju službu poslušat." Hrvatska nedilja, nav. dj., 11.

¹⁵⁹ Lukan, nav. dj., 173.

¹⁶⁰ Čapo, nav. dj., 39.

¹⁶¹ Isto, 34.

identiteta, premda samo nakratko i bez ikakve nade u mogućí povratak pojedinca nekadašnjoj manjinskoj zajednici.

1.5.5. Put u Jeruzalem

Pored kolektivnih hodočašća u marijanska svetišta u narodu je oduvijek postojala potreba za odlaskom u daleke i čudesno lijepe krajeve Svete zemlje, u obilazak svetih mjesta vezanih za Kristov ovozemaljski boravak, u Gospodinovu domovinu. Unatoč velikim fizičkim naporima i brojnim opasnostima s kojima se na tom putu morao suočiti, svaki je vjernik iz pijeteta prema Kristu rado hodočastio u Svetu zemlju ako bi se za to pružila prilika, barem jednom u životu. Onamo se, dakako, hodočastilo pojedinačno ili u manjim skupinama, od vremena do vremena.

Jeruzalem je sveti grad koji u svijesti pobožnoga naroda ima gotovo mitska obilježja. Među gradišćanskim Hrvatima "on lipi Nebéski Jeruzalemski Varoš", kako ga naziva o. Eberhard Maria Kragel, bijaše uistinu nešto osobito lijepo i posvećeno. Za razliku od svijeta konkretne zbilje i onoga što se doživljava kao zemaljska domovina, Jeruzalem je grad vječnosti u kome vladaju božanski principi, domovina duhovne sreće i blaženstva. U ovom sretnom gradu stanuju i na vijeke će stanovati naši pravi, istinski duhovni prijatelji, Anđeli i sveti Božji odabranici koji nas željno očekuju, da se s njima u gledanju slavnog Božjeg Lica na vijeke vjekova radujemo. Jeruzalem je blažena domovina za kojom se danju i noću mora uzdisati, simbol božanskog savršenstva i nedostignuti ideal. No, s druge strane, postoji i onaj drugi, stvarni biblijski Jeruzalem, dalek i nepojmljiv, gdje se ukazao prorok iz Galileje. U tom gradu dogodila se Isusova muka i uskrsnuće a znamenje križa postalo simbolom kršćanske vjere i Crkve.

Sveti je i drevni grad poput magneta generacijama privlačio hrvatske hodočasnike iz Zapadne Ugarske. Prvi sigurni podaci o putovanju Hrvata iz Gradišća u Svetu zemlju potječu iz druge polovice devetnaestoga stoljeća. Prema svjedočanstvu Franje Kuhača 1875. godine četrnaest je hrvatskih seljaka hodočastilo u Jeruzalem. "Svakoga je put stajao 500 for., a svaki je sa sobom donio čisala (patrica), krstova, slika, što su u crkvi sv. groba bile posvećene katoličkim patriarhom, onda grane maslinove, školjke, kokoške i druge stvari iz Betlehema i drugih miesta Palestine, te ih ovdje pokloniše crkvam i kapelam ili dobrim prijateljem i znancem. Pitah jednoga od hodočastnika; da li mu je žao novaca. Nije već još nešto - bio mu odgovor - jer prvo sam vidio more, velike gradove i mnoge znamenitosti, a drugo me pogled sv. groba učio biti zadovoljnim s mojim udesom te mi je dušu napunio takovim pokojem, da sam u svih slučajevih života dosad uvijek istinu pogodio i tim onim potrošenih 500 for. davno opet privriedio. - Iz toga sledi moralka, da oni, koji se rugaju vjeri i crkvi, svojimi porugami ne mogu steći toliki pokoj duše, koliko ga imade takvo jednostavno kršćansko čeljade."¹⁶²

U to vrijeme putovati u ove daleke predjele bijaše pravim podvigom. Hodočašće je zbog nerazvijenih prometnih veza i loših putova znalo trajati po nekoliko mjeseci, bez prevelike nade u povoljan ishod i uz minimalnu osobnu sigurnost. Ono što je pružalo jedinu utjehu za pobožne duše jednostavnih hrvatskih seljaka bila je molitva, duboka i

¹⁶² Kuhač, nav. dj., 256.

iskrena vjera u Božju Providnost. Zanimljivo je stoga prelistati autentična putopisna svjedočanstva tih prvih hodočasnika.

Godine 1874. Jure Horvath iz Gradišća putovao je u Jeruzalem, odakle se svojim najbližima obratio pismom u kome detaljno opisuje tijek hodočasničkog pohoda.¹⁶³ Horvath je krenuo iz Beča vlakom do Trsta, otkuda brodom austrijskoga Lloyda osam dana i noći plovi kroz Dalmaciju do Male Azije, te napokon stiže u Svetu zemlju. Iz Jaffe do Jeruzalema jahalo se na konjima punih dvanaest sati. U Jeruzalemu su hodočasnici proveli petnaest dana (Pilger Haus), razgledavajući tamošnje znamenitosti. Putopisac je posebno bio zadivljen veličajnošću crkve sv. Groba, za koju veli da je "veća Neg je Beči Stefanska."¹⁶⁴ Potom obilazi Betlehem i okolicu, Nazaret, Betsaidu, Kafarnaum, Karmel, te se preko Aleksandrije i Crvenoga mora vraća brodom put Trsta. Putovanje je trajalo puna dva mjeseca. U zaključku pisac veli:

"I kad smo tamo išli smo čuda varošev poiskali, Jako lipe crikve jimadu pobožni ljudi; Od Treza čer do Jeruzalema je siromaški Svit; kadeje ravnije tako je kamen, kodabi ziz Zemlje zrasal, z većega neg Ulje, Pomaranče, Lemonije, Puksengljin rodi; I od ovoga naiveč živi sveta zemlja pak ju Turak lada i je jako zapušćena; Sada je Naiveći dél ljudstva starovérskoga pak Turskoga. Keršćanov je najmanje, Ali svcta mesta sejoš na velikoj diki i poštenji deržu."¹⁶⁵

Iste te godine u drugoj hodočasničkoj skupini u Svetoj zemlji tri mjeseca borave Jive Payrich i Jakov Draub, Hrvati iz Koljnofa, koji krajinu obilaze jašući na devama. Payrich je iz Jeruzalema, zajedno s ostalim pobožnim uspomena, donio jednu apokrifnu molitvu tiskanu na njemačkom, koju koljnofski župnik Ivan Berlakovich kasnije prevodi na hrvatski jezik.¹⁶⁶ Hrvati su na hodočašćima vrlo često kupovali i svete slike ili drvene figurine svetaca koje su kao putnu uspomenu vješali po zidovima svojih kućnih odaja.

Na prijelazu stoljeća dva seljaka iz Velikoga Borištofa, Ivan Derdak Čizmarićev i Andreas Linzer Onzov, otputili su se u Svetu zemlju pješčice, poput nekadašnjih apostola.¹⁶⁷ Premda ovakav tip hodočašćenja predstavlja iznimku, on neosporno svjedoči o iznimnom religioznom osjećaju koji su njegovali pojedini članovi gradišćanskohrvatske zajednice.

¹⁶³ J. Horvath, Križno putovanje va Jeruzalem. U kasnijem prijepisu stoji opaska: "Ovo pismo su Jože Horvath va letu 1874. iz Jeruzalema domom poslali." Iz rukopisa u posjedu gosp. Ludwiga Kuzmicha rodom iz Mjenova, nastanjenog u Beču.

¹⁶⁴ "Oposred Crikve najper je kapila kade seje Anđjel trim pobožnim ženam skazal, krezanu se nuter ide va sveti grobak = 34 = Petšone moru nuter pojt Zlampušem; Va njem visi do pol treta tisuć svić, Zvona Dupliri, goru siz čistoga voska, takovi da jedan ima do 2 Cenat; zvona groba kadese Maša služi, Jedan cuk voščanov stoji na Bokti, pokidob daje vatoj Crikvi do Osmere vire ljudi; i saka véra ima svoje Oljtare, kade pobožni odslužava, Ana svitom Grobi je sakom slobot molit pojd poridu. A zano je vojka da se zblud nestane, med tulikom felom Ljudi." Horvath, nav. dj., 34-35.

¹⁶⁵ Isto, 40-41.

¹⁶⁶ Tri lipe molitve od Jednoga Rimszkoga - Papé Szpizana Kresz Zame Mathe Szinkovicha na Kohnovi 15. Februara 1877. (tiskano); na jednoj stoji opaska: "Ova molitva je va letu 1874 od Ivana Pairicha z Kohnofa va nimskoj stampi iz Jeruzalema doneszan i od Ivana Berlakovich Kolnofzkoga Farnika na hértvasko obrnjenja" (str. 6-8.). Izvornik u posjedu gosp. Nikole Benčića u Željcznom.

¹⁶⁷ Karall, Zur Geschichte, nav. dj., 73.

Prilikom obilaska legendarnih mjesta svaki hodočasnik bio je obuzet nekom djetinjnom radošću što prepoznaje lokalitete o kojima je toliko puta slušao od najranijega djetinjstva. Svaki vjernik osjećao je kao da prolazi kroz krajolik koji mu je odnekud poznat, iako ga nikada prije nije vidio. To je osjećaj blizak pijanstvu ili snu, kada više ne raspoznavamo jasnu granicu između sna i jave. U Betlehemu, na primjer, jedan hrvatski hodočasnik ushićeno veli: "Muore si saki Keršćenik mislit kakova su bila naša serca kad smo bili Naonom pravom Miesti Kadeseje ditešce Jesus inas Spasitelj Narodil."¹⁶⁸

Svako hodočašće bijaše važan događaj u životu obična čovjeka. Za razliku od pohoda marijanskim svetištima koji su u pravilu imali osobine kolektivne pobožnosti, putovanje u Svetu zemlju očitivalo se ponajprije kao individualni doživljaj, kao jedinstveno osobno iskustvo. Hodočašće u Jeruzalem uvijek je nešto iznimno i neponovljivo, nešto potpuno drugačije od mirne i stalocne svakodnevice. Odlazak na tako dalek put značilo je krenuti u svijet potpune neizvjesnosti, rizičnih situacija i opasnosti. Značilo je to odvojiti se, možda i zauvijek, od svojih najmilijih i najbližih pa su rastanci od kuće i rodnoga sela uvijek bili pomalo dramatični. Potvrđuje to i slučaj Andreasa Linzera iz Velikoga Borištofa, koji prije odlaska na put u Jeruzalem 1907. godine ovako opisuje težak rastanak od obitelji:

"Perlje nek san na kola stal kosimore saki mislit Kako mije moglo onda bit Kad sam na Kola seš Ko san im poslidnji put z Bogon dal, onda mi je najveća turobnos došla Kad mi je 8 let diččak vikat popal, otac neka te projt, otac nekate projt ikat suse ur ednoč kola ganula ali diččak oš niu prestal vikat otac nekate projt otac, ote najzat čaćemo mi pres vas."¹⁶⁹

Većini hodočasnika iz Gradišća rijetko se pružala prilika da putuju daleko od svojih domova. Svijet izvan najužeg obiteljskog kruga, kuće i sela bijaše im gotovo posve nepoznat. O tome govori i Martin Meršić stariji: "Bome, mi Hrvati u Ugarskoj se ništ nismo poznali. Bili smo tudjinci. Nismo znali, kade i kudaj smo pošćicani, nismo ni zdaleka ganjali, koliko nas je. Skoro se nismo ni razumili, ar svaka krajina, skoro svako selo je govorilo drugo narječje."¹⁷⁰ Još manje znali su Hrvati o stranim gradovima, zemljama i krajevima. Uski obzori i ograničeno socijalno iskustvo zapravo nisu bili pripravnici na upoznavanje drugačijih svjetova i kultura.

Hrvatskim je hodočasticima mnogo toga bilo čudnovato i neobjašnjivo. Susret s morem i brodovima u pravilu su doživljavali kao vrhunsku senzaciju. Prilikom ukrcavanja na brod za Bejrut u Trstu Andreas Linzer, primjerice, zamjećuje: "Onoj bilo gledanje, onoj bilo čudenje Kad smo mi otu lokvicu zagledali pokoj smo bili na tako velik put putovat pripravni. Szi skupno smo teško čekali ota kipak da bi se ednoč ganuli. Šif naku smo se trezi seli scj ovaj Elektra Loujd 120 metrov dužička a 14-metare diboka."¹⁷¹ Tijekom desetodnevne plovidbe preko Dubrovnika i Brindisija, putnici u Svetu zemlju

¹⁶⁸ Rukopis putovanja u Jeruzalem Simona Lebenicha (bez oznake godine i mjesta) iz obiteljskog arhiva Štefana Zvonaricha mladega u Velikom Borištofu.

¹⁶⁹ Rukopis pod naslovom *Moje Putovanje va Jeruzalem 1907 leta Andreasa Linzera* u posjedu gosp. Ludwiga Kuzmicha iz Beča, str. 1.

¹⁷⁰ Meršić st., *Spominki*, nav. dj., 316.

¹⁷¹ Linzer, nav. dj., 3.

imali su velike probleme s olujnim nevremenom što je kod mnogih uzrokovalo pojavu morske bolesti. Bila je to samo jedna u nizu nedaća što bi snašle nevoljne hodočasnike.

U Svetoj zemlji čekala su ih još veća iznenađenja. Slijedimo li dalje Linzerove zapise, otkrivamo da "takove lipote nismo nigdar vidili kod Nazareti kat smo došli va crikvu ur je bilo preškuri ajako čuda svić je gorilo pod velikim otaron su išle široke štige doli k ednom Otaru ki stoi nanom mesti kadei angjeli Gabriel Mariu pozdravil i danjek smo prošli kres varošić nano mesto kadej sveti Jožef berštot (tj. radionicu, op. I.L.) imal i već sveti mestof smo pohodili". Hrvatski su hodočasnici obišli brdo Karmel gdje je pokopan starozavjetni prorok Ilija, kupali se u rijeci Jordanu, gledali onu dolinu u kojoj su pastiri napsali svota stada "kad je andjel knjim došal povidat da sej Jezuš narodil". U Getsemanskom vrta "je tako lipo bilo dasmose si čudili sakorjački kitic i tuliko rozmarina kudai poverti staze ide nudaj je ziz rozmarina plot, ali odkinut si nigdor niš ni smil neg kad smo šli koj saki dosta(l) kiticu pak rozmarina". Kada su u povratku kući plovili iz Aleksandrije u Messinu "je bilo morje jutro tako tiho lipo kot plavo sukno". Na kraju hodočašća, stigavši sretno vlakom iz Pešte u Šopron, Linzer s olakšanjem veli: "Vala budi Gospodinu Bogu kimeje udilil otu milošću dasan ja se ovo srićno prebavil Bože dai oš nogomu otu sriću ku si dal i meni".¹⁷²

I doista, otada je mnogo Hrvata iz Gradišća hodočastilo u Svetu zemlju. Za razliku od svojih predaka koji su onamo odlazili vlakovima i brodovima, jašući na devama i vozeći se fijakerima, današnji hrvatski hodočasnici koriste mnogo brža prometala: autobuse i zrakoplove. Usprkos tome, čini se da moderno tehnološko doba nije uspjelo narušiti unutarnji sklad njihove pobožnosti i doživljaja svetoga prostora. O tome svjedoči između ostaloga "Putopis u Svetu Zemlju" pinkovačkoga župnika Ferdinanda Sinkovića.¹⁷³

Sinković je, na poziv Biskupskoga ureda u Željeznom, otišao zrakoplovom na hodočašće u Svetu zemlju početkom šezdesetih godina ovoga stoljeća. Put je vodio preko Istanbula u Damask i Jeruzalem. Ugledavši more Sinković se divi njegovoj veličanstvenosti i ljepoti. "Ja uvik ćutim" - veli on - "da nas Hrvate nekako otajno vuče morje. Se znam ovako javlja želja, diboko zacipljena u krv za nekadašnjom domovinom naših preofera, ki su znam od Primorja došli." Stigavši u Jeruzalem, taj "otajstveni varoš čija atmosfera diše neki nadnaravni zrak", prožet je nekim uzvišenim i svečanim osjećajem duhovne punine. U crkvi sv. Groba služi misu što proživljava "kotno u snu". Doživljaj tihe galilejske večeri u piscu budi savršeno duševno spokojstvo:

"Konačno je došlo vrime, da zajdemo u Galileju. Već se je bio spustio večer na tihu krajinu. Misec je zažarenim obrazom gledao na Genezaretsko morje, rasvićeni varoš Tiberias nas je iz daleka vabio. Naš autobus nas je konačno sklao kod časnih sestar na brigu Blaženstvov. I naše srce je bilo puno neizrecivoga bleženstva, premda smo bili potreni od puta i vrućinc. Nismo se mogli nadiviti noćnomu čaru, lipoti mjesta. Čvrčki su pjevali kot doma u žetvi, premda je bio još svibanj. Jezero se je mirno i nujno liskalo u misečnom sjaju. Po vičeri smo još dugo gledale ov nezaboravni kip."¹⁷⁴

¹⁷² Isto, 5, 8-9, 14, 17. i 20.

¹⁷³ Rukopis u pišćevoj ostavštini u Pinkovcu objelodanjen je u Kalendaru Gradišće pod naslovom Spominki od diocezanskoga hodočašća u Svetu Zemlju. (I. dio 1963, 49-54; II. dio 1964, 44-49.). Citate navodima prema rukopisnoj paginaciji.

¹⁷⁴ Isto, 2, 6, 12. i 16.

To je onaj isti pobožni mir koji ispunjavaše duše hrvatskih seljaka na hodočašćima u Kuhačevo doba, spokoj što označava pomirenost s prirodom i Bogom, sudbinom i životom. Ovo je doživljaj koji uvijek ostaje sasvim osoban i tajanstven, ono što svatko ljubomorno čuvao kao izvor duševne snage za prevladavanje sadašnjih svakodnevnih nevolja i kao trajni zalag u budućnosti.

1.6. Društveni i javni život

Život svake kulture neprestano je kretanje a ogleda se u rastu, širenju i postupnom propadanju. Tijekom povijesti kultura se uvijek veže za određenu zemljopisnu sredinu. Nužna pretpostavka njezina postojanja je stanovita ravnoteža, harmoničan odnos između njezinih sastavnica. U trenutku kada se ta ravnoteža pomakne, nastaje napetost koja teži propasti i dovodi katkad do silovitih promjena. Ovaj sklad nikada nije potpun budući da neprestano pridolaze nove crte kulture koje treba prilagoditi postojećoj cjelini, dok one stare slabe i umiru. Stoga se kultura uvijek izgrađuje postupno, sloj po sloj, nalik tkanju čije niti doduše nisu sasvim vidljive, ali zato čitavu strukturu ipak doživljavamo kao jedinstvenu cjelinu.¹⁷⁵

Kultura gradišćanskih Hrvata također je podložna neprestanim promjenama i postupnim preoblikama. Spomenuli smo već da je ona oduvijek bila rustikalna, bliska seoskoj sredini i tradicionalnom načinu života u panonskoj ravnici. Sudbinski je uvjetovana pograničnim prostorom gdje opstanak hrvatske narodne grupe neprestano dolazi u pitanje. U okruženju dvaju velikih naroda kao što su Mađari i Nijemci, "među kojima su se gradišćanski Hrvati nalazili kao među dva kamena žrvnja"¹⁷⁶, bilo je gotovo nemoguće održati izvornu kulturnu tradiciju i jezik.

Utapanje u većinskome moru teklo je stotinama godina, postojano i tiho, asimilirajući prvo pojedince i obitelji, a zatim čitava sela. Napuštajući svoj jezik i kulturu Hrvati su se u velikom broju pretapali u mađarski, njemački ili slovački etnikum. Nekadašnja hrvatska sela su malo-pomalo, korak po korak, nestajala i gubila obilježja stare narodne kulture. Odnarodivanje bi katkad poprimilo takve razmjere da više nije bilo sporno hoće li hrvatstva nestati, već hoće li ono potpuno izumrijeti u dva ili tri desetljeća.

Početak ovoga stoljeća situacija je, kao uostalom i danas, bila vrlo dramatična. U kolovozu 1919. sastavljači udžbenika za hrvatske škole u predgovoru *Počelnici i prvoji štanci* iznose ovakvu prognozu:

"Danas nas je blizu 70 sel hervatov. Na kraj dvajset let će nas bit neg polovica. I ovi razšicani, kot mali otoki na morju. Za ovako mali broj ljudih neće bit vridno hervatski knjig pisat ni šampat. Najturobnije je ali oto, da med onimi, ki bi branitelji našega miloga naroda biti morali, ni prave složnosti. Tri-četire pute imaju, ki jedan drugoga križaju. Neskuseni bi radi bolje znati neg sedi starci. Je i otakovi, kih nenavidnost zapira naša puzeča kora. Hervatsko serdce nam se plače, kad naš mili narod, ki je toliko lipi jačak, knjig i piscev imal, pred našimi očimi umirat gledamo, i grob naš se odpirat vidimo. Neg kratko vrime nas odlučava od onog hipca, ki će naše polpetstovletno hervatstvo na vcke požerknut. Va ušima nam gluši cinkljanje zvona, zdaleka čujemo

¹⁷⁵ Birket-Smith, nav. dj., 66-67.

¹⁷⁶ Gavazzi, nav. dj., 12.

Cirkum dederunt jačku, ka nas na naš bližnji pokop upomenjuje. A mi vračitelji prez tanača stojimo okolo stelje umirajućega našega miloga naroda i nimamo drugoga medicina, neg ove poslidnje riči: Brate, sestra: Neka umrit! Nauči se i nimški i ugarski; *ali tvoj materinski jezik neka nigdar zabiti!*"¹⁷⁷

Premda je izumiranje hrvatstva ona bolna tema o kojoj se možda najviše govorilo i pisalo među gradišćanskim Hrvatima, posmrtno zvono ni do danas nije utihnulo iako umirući nema prevelike izgleda za preživljavanjem. Paradoks leži u tome što se gradišćanskohrvatska kultura, unatoč svim izrazito nepovoljnim okolnostima, ipak nekako uspijevala održati i prilagođavati promjenama. Povlačenje u sebe pridonijelo je još većoj zatvorenosti seoske kulturne sredine koja bi uporno čuvala naslijeđene duhovne vrednote sve do trenutka kada selo počinje odumirati. Potkopavanjem temelja tradicionalne društvene zajednice ozbiljno je narušena stara ravnoteža i manjinska narodna kultura otada zapada u još dublju krizu.

Poznato je da se ni jedna kultura, pa prema tome ni gradišćanskohrvatska, nije mogla a niti se može razvijati odvojeno od šire društvene zajednice. Napredak i propadanje kulture uvjetovani su vezama koje postoje između čovjeka s čovjekom, odnosno, naroda s narodom. Od vremena svoga doseljenja Hrvati postaju dijelom zapadnougarskog jezičnog, narodnog i kulturnog konglomerata. Stalni je dodir među različitim etničkim skupinama stvorio zanimljivu društvenu simbiozu u kojoj se miješaju tradicije bogatog starog svijeta Panonije i modernog zapadnoeuropskog svijeta.

Hrvati u Zapadnoj Ugarskoj razvijali su se pod premoćnim utjecajem susjednih kultura, prilagođavajući strane vrednote duhu vlastite tradicije. U stvaranju vlastitih životnih obrazaca, stare su kulturne osobine zamijenjene novima, prvotne navike i običaji ustupali su mjesto kasnijim navadama. Pri tome su za sve svoje životne, kulturne i društvene probleme Hrvati pokušavali iznaći vlastita rješenja u skladu sa svojim mogućnostima i potrebama vremena. Njihov se odnos prema sebi, odnosno, manjinskoj zajednici kojoj pripadaju, ne može promatrati odvojeno od odnosa prema drugim narodnim skupinama budući da su obje relacije međusobno uvjetovane i duboko povezane. Svijest o sebi uvijek gradimo u zavisnosti od onih koji nas okružuju.

1.6.1. Hrvati i Hrvačani

"Mi smo mala kita, odčenuća od stabla. Vi ju mislite občuvati, ako ju ovde va tujini posadite va zemlju ter poljivate. Ja pak sudim da će se ta kitica na vredni usušiti, ako se u dobrom času ne zacipi va svoje stablo, na Jugu. To je med nami vsa razlika."¹⁷⁸

Miloradićeva usporedba hrvatske manjine sa granom otkinutom od narodnoga stabla na simboličan način govori o sudbini dijaspore. Naseljavanjem u novu domovinu gradišćanski su Hrvati poput kakve biljke presađeni u tuđe tlo, u sredinu kojoj organski nisu pripadali. Prekinuvši neposrednu vezu sa svojim starim zavičajem i narodom koji

¹⁷⁷ POČETNICA I PERVA ŠTANKA za katoličanske hervatske škole šopronske, mošonske i železanske krajine I. i II. razreda. Pisana krez već učiteljev, I. izd. Šoproni 1920. leta. Predgovor je napisan I. VIII. 1919. godine.

¹⁷⁸ Pismo Mate Maršića Miloradića prijatelju Mrtinku (Martinu Meršići starijem) datirano u Hrvatskoj Kemlji 9. studenog 1923. Novi Glas 3/1988, 44.

je ondje ostao živjeti, Hrvati su krenuli putem samostalnoga razvoja, ostajući otvoreni tuđim utjecajima i kulturnim strujanjima. Odvajanje od matičnoga naroda uvjetovalo je pojavu samostalne svijesti tako da gradišćanski Hrvati sebe počinju nazivati Hrvatima, a one što žive na jugu Hrvačanima.¹⁷⁹

Unatoč svemu veza između matične zemlje i Gradišća nikada neće biti potpuno prekinuta. Obostrana se povezanost otada više nije mogla očitovati u kolektivnome dodiru, nego preko individualnih posrednika koji su svojim osobnim djelovanjem pridonijeli zblizavanju dvaju prilično udaljenih prostora. Oni bijahu neka vrsta živoga mosta između dvaju kulturnih krugova, odnosno, Hrvata što žive na području Zapadne Ugarske i južnih Hrvata ili Hrvačana.

Prva osoba za koju znamo da pravi takav most jest pravnik Ivan Kitionić (1561.-1619.) iz Kostajnice, nastanjen u južnom Gradišću, kome 1606. godine grad Varaždin izdaje darovnicu zbog nekih posebnih zasluga. U Varaždinu je pak svojevremeno podučavao filozofiju i pisao latinske drame isusovac Mihovil Milković (1709.-1759.), rodom iz Vorištana. Jedina univerzalna organizacija, čije su institucije do neke mjere razvijale veze sa starom domovinom, bila je Katolička crkva. Na temelju kanonskih vizitacija koje potječu iz 17. i 18. stoljeća može se zaključiti da u to vrijeme postoji vrlo živahna povezanost, izmjena ljudi i svećenstva između zagrebačke i đurske (kasnije sambotelske) biskupije.¹⁸⁰ U okviru franjevačke i isusovačke redodržave, također možemo govoriti o postojanoj suradnji između Hrvatske i Zapadne Ugarske.

Sredinom sedamnaestoga stoljeća u Velikom su Borištofu službovali kao župnici Martin Chelyak, rodom iz Vinice kod Varaždina, i Gregor Brinovechki aliter Brinouedsky iz Krapine. Chelyak se kasnije spominje i kao *farnik* u Filežu i Hrvatskom Gerištofu. Bio je "rhetor aliquando et Sanctae Theologiae moralis studiosus. Vir alias bonus et exemplaris". Iz Krapine potječu školnici Georgius Duhovaczky i Georgius Wulianka, prvi radi tada kao magister scholae u Štikapronu, a drugi u Koljnofu, te Petar Kalešćak koji župnikuje u Filežu. Njihovi su suvremenici Michael Varaczics, rodom iz Klenovika u Hrvatskoj, privremeni upravitelj škole u Proderštofu, dok "Croata Raspuricensis" Gabriel Budački vodi župu u Cindrofu.¹⁸¹ Zanimljivo da su u nedostatku domaćih duhovnika u Gradišću katkad znali službovati i dalmatinski redovnici. Tako, primjerice, augustinac Joannes Szebestini iz Dalmacije polovicom sedamnaestoga stoljeća upravlja župom Donja Pulja.¹⁸² Možemo pretpostaviti da su svećenici i školnici iz Hrvatske svojim radom znatno pridonosili unapređenju obrazovanja na materinjem jeziku i očuvanju narodne svijesti.

¹⁷⁹ "Narod se uvijek držao za Hrvate iako su ih Mađari nazivali Toti, a Nimci najprije Chorwaten onda Krowatenci kasnije Kroaten. Med njimi se nikad nije izgubilo znanje da su se doselili iz juga, iz krševitoga kraja, negdje blizu morja. Hrvate na jugu u staroj domovini nazivali su kasnije Hrvačanci, a sami su se držali za prave Hrvate. Trgovci, furmani održavali su sa njihovom trgovinom potrebne veze i povidali doma od gradov va ki se čuje nek hrvatski govor i o većem matičnom narodu na jugu." Schreiner, nav. dj., 345.

¹⁸⁰ N. Benčić, Tendencije i glavni sadržaji starije gradišćanskohrvatske književnosti, Varaždinski zbornik 1181-1981, Varaždin 1983, 509.

¹⁸¹ Karall, Zur Geschichte, nav. dj., 39-40; Kanonische Visitation der Diöcese Raab aus dem 17. Jahrhundert von Josef Buzas, Burgenländische Forschungen, Hsg. Bgld. Landesarchiv, Heft 52, Eisenstadt 1966. I. Teil, 131, 151, 158, 197, 218; Mráz, Povest Fileža, nav. dj., 231.

¹⁸² Csenar, 85. ljet farska crkva Dolnja Pulja (1905-1990), 21.

Čini se da je upravo u to doba stvorena uža povezanost gradišćanskih Hrvata s kajkavskim književnim krugom. Najistaknutija osobnost te intenzivne kulturne i vjerske djelatnosti je isusovac Juraj Mulih, iz Hrašća kod Odre u Turopolju, koji u Gradišću boravi kao *missionarius vagus*. On je među Hrvatima u zapadnomadžarskome prostoru bio najuspješniji i najpoznatiji pučki misionar, pokretač intenzivne pobožnosti koja će prerasti u nešto što nalikuje duhovnom preporodu. Ovaj spontani vjerski pokret snažio je hrvatstvo i osjećaj međusobne srodnosti, čime započinje procvat gradišćanskohrvatske književnosti.¹⁸³

U osvit devetnaestoga stoljeća gradišćanski Hrvati imali su o svojim južnim sunarodnjacima prilično nejasne predodžbe. Škrte vijesti koje bi povremeno sa svojih putovanja donosili trgovci i furmani, pričajući o gradovima va kih se čuje nek hrvatski govor, nisu među hrvatskim seljacima u Gradišću mogle razviti uvjerenje o kulturnom i jezičnom jedinstvu svih Hrvata. Problemi Hrvačana bili su im strani i nerazumljivi. Isto tako ni Hrvati iz južnih krajeva nisu dovoljno poznavali prilike u Zapadnoj Ugarskoj niti su pokazivali volje da ih bolje upoznaju.

Burne godine 1848. Hrvati s obje strane Drave odjednom se nadoše pred velikom dilemom, a stare suprotnosti poprimaju oblik oštre ideološke polarizacije. Velik broj gradišćanskih Hrvata, koji su oduvijek bili lojalni ugarskoj državi, priklonio se nacionalnoj stranci Lajosa Kossutha i mađarskim domobranima (*nemzetőrök*). Hrvati iz matične zemlje priključili su se, na čelu s banom Josipom Jelačićem, postrojbama austrijske carske vojske i okrenuli protiv Pešte. Nakon švehatske bitke, u kojoj je Jelačić potukao Mađare, jedan dio njegove vojske krenuo je preko Gradišća u staru domovinu, prolazeći dijelom kroz hrvatska sela. Tom prigodom došlo je do nekoliko manjih okršaja između ugarskih domobrana i hrvatske vojske. Činjenica je da su Hrvati u nekim gradišćanskim selima zapali tada u veliku dvojbu oko priklanjanja jednom od dvaju suprotstavljenih ideoloških tabora.¹⁸⁴

Ovo tiho cijepanje duhova, koje se osjećalo još za Kurelčeva pohoda Gradišću, 1846. i 1848. godine, nastavljeno je i tijekom idućih desetljeća. Nakon Bachova apsolutizma i uspostave Dvojne monarhije, Mađari nisu rado gledali na činjenicu da zapadno-ugarski Hrvati prijateljuju sa svojim južnim sunarodnjacima koje su u to vrijeme pogrdno nazivali *Agramiti* (tj. Zagrepčani). Rezerviranost prema Hrvačanima snažno se osjećala i kod jednog dijela hrvatske inteligencije u Gradišću. Evo što o tome piše Franjo Kuhač:

"Kad sam se predstavio nekomu župniku, on mi reče, da on - ili budući da je govorio pluralom - da oni nису prijatelji Agramita. Ovaj naziv malo me bješe razserdio te mu odvratih: To ne ide amo; nismo ni mi Zagrebčani prijatelji Debrecincem, ali kad bi došao Debrecinac, da se kod nas bavi znanstvenim istraživanjem, mi bi mu svakako bili na ruku, jer Agramite, kako nas vi zovete, misle, da je znanost neutralno zemljište, na koje svaki izobražen čovjek mora štovanjem da stupi. A predmnijevajuć, da evo imam posla sa naobraženim čovjekom, ja od vas tražim pomoć i zakrilje. Ovaj moj odgovor

¹⁸³ Benčić, Tendencije, nav. dj., 509; O. Šojat, Juraj Mulih (1694-1754), Kaj XVI, 5-6/1983. Uz Mulihova ljetopisi spominju misionara Matu Jusića, Franju Xavera Cortiva, Lovru Perčića i Emerika Kelča.

¹⁸⁴ N. Benčić, Kossuth i Jelačić, Hrvatske novine od 5. VIII. 1983, 4.

mora da je imponirao župniku, jer mi obeća, da će mi pomoći ali uz uslov, da ne diram ni u vjeru ni u jezik ovoga naroda, pa dakako ni njegovu državnu ideju magjarsku."¹⁸⁵

Putopisna izvješća sakupljača narodnih pjesama Frana Kurelca (1871.), muzikologa Franje Kuhača (1878.) i etnologa Ivana Milčetića (1898.) znatno su pridonijela upoznavanju šire hrvatske javnosti s gradišćanskohrvatskom problematikom.

Od sredine prošloga stoljeća među gradišćanskim Hrvatima osjeća se postupno buđenje narodne svijesti koja ujedno znači i borbu protiv sve veće asimilacije. U isto vrijeme domaća se inteligencija cijepa na pristalice tradicionalizma, koji uporno odbijaju jezične novotarije i nastoje održati nekakav samostalni razvojni put, i reformizma, struje koja se zalaže za pravopisnu obnovu i postupno približavanje hrvatskoj književnoj normi. Najistaknutiji pobornik ove reformističke koncepcije bijaše Gašpar Glavanić koji nije uspio ostvariti svoje zamisli zbog velikog otpora svojih sunarodnjaka.¹⁸⁶ Uspješna sinteza domaće literarne tradicije i Gajeve jezične reforme ostvarena je potom u djelu koljnofskoga učitelja Mihe Nakovića.¹⁸⁷ Tako su nastali preduvjeti za razvoj suvremenog gradišćanskohrvatske kulture.

Veze sa starom domovinom gradile su se i školovanjem gradišćanskih Hrvata u hrvatskim gimnazijama i na zagrebačkome sveučilištu. Početkom ovoga stoljeća Martin Borenić, agilni učitelj iz Pajngрта i poznati urednik hrvatskih kalendara, uspostavio je kao kulturni radnik blisku suradnju s nekim zagrebačkim domoljubima koji su bili pripravnici da siromašnim školarcima iz Gradišća omoguće školovanje u Zagrebu. Borenić je stoga još za vrijeme mađarske vlade u zagrebačke srednje škole poslao lijep broj mladića, među kojima bijahu Petar Lichtenberger, Toma Hombauer i Mate Feržin iz Pajngрта te Ivan Jakšić iz Uzlopa.¹⁸⁸

Posebno je značajno da su među gradišćanskim Hrvatima oduvijek kolale *hrvaćanske* knjige koje su znatno doprinosile obogaćivanju domaćeg literarnog i kulturnog naslijeđa.¹⁸⁹ Nabavljali su ih obrazovani slojevi društva, poput duhovnika i učitelja, ili trgovci na svojim putovanjima po južnim krajevima.¹⁹⁰ U tome su vrlo važnu ulogu

¹⁸⁵ Kuhač, nav. dj., 248-259. U to vrijeme državna je mađarska politika svaku vezu među slavenskim narodima proglašavala panslavizmom, odnosno, protuustavnom i protudržavnom djelatnošću. Intenzivna mađarizacija sprječila je razvitak intenzivnije suradnje između gradišćanskih Hrvata i Hrvatske.

¹⁸⁶ Isto, 247-248.

¹⁸⁷ Benčić, Tendencije, nav. dj., 513.

¹⁸⁸ Petar Lichtenberger (1891.-1941.) bio je nakon završenih studija svećenik zagrebačke biskupije, služujući prvo kao župnik u Dekanovcu a kasnije u Dolnjem Vidovcu. Toma Hombauer živio je i umro u Zagrebu kao službenik. Mate Feržin (1900.-1976.) maturirao je u Zagrebu i ondje počeo studirati medicinu. Kasnije je službovao kao kotarski liječnik u Rasporcu i Pajngрту. Bio je glavni urednik "Hrvatskih novina". Ivan Jakšić (1893.-1964.) župnikovao je u Klimpuhu. Meršić, Baumgarten in Burgenland, nav. dj., 125-127. U Zagrebu je studirao i akad. slikar Rudolf Klaudus.

¹⁸⁹ N. B e n c s i c s, Einige Bemerkungen zu älteren Bezichungen der burgenländischen Kroaten zur alten Heimat. Sonderdruck aus Burgenländische Forschungen, Sonderband VII, Burgenland in seiner panonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. Eisenstadt 1984, 17. U Biskupijskoj knjižnici u Győru sačuvan je popis knjiga Ivana Ev. P r e d l a, župnika u Hrvatskome Jandrofu koji nosi naslov "Elencus Librorum Joannis Ev. Predl Parochi Horvath-Jahrendorfensis conscriptus Anno 1811. U njemu se spominju mnoga izdanja knjiga tiskanih u Hrvatskoj.

¹⁹⁰ Milčetić, nav. dj., 288.

odigrali pojedini redovi, poput franjevac a i isusovaca. Mnoge su se knjige baštinile kao duhovno naslijeđe u nekoliko naraštaja među pripadnicima iste obitelji.

Mate Meršić Miloradić (1850.-1928.), najveći gradišćanskohrvatski pjesnik, održavao je stalne veze s Hrvatskom (prije Jugoslavenskom) akademijom znanosti i umjetnosti a u njegovu se djelu jasno raspoznaju tragovi utjecaja hrvatske književnosti, posebice Vida Došena, Ivana Gundulića i Petra Preradovića. Njegova *Slovnica hrvatskog jezika* (1919.) nastala je pak po uzoru na školsku gramatiku Tome Maretića. Miloradić je i sam bio velikim pobornikom prihvaćanja hrvačanskih uzora:

"Naša književnost je uboga i preuboga. Ali pauperis est numerare pecus to je: ubogi si broji i ljubi još i piplice, ako ih neg ima. Vi ste obljubili te jačkice, ar su vaše, vaši piplici. Mi Hrvati ovde va Gradišću smo neg maljukna kita, ku je turski vihar od stabla odčenuł: i dostrovašio simo va daleku tudjinu. Ako hoćemo ostat Hrvati, se moramo književno najzd pricipit našemu stablu na Jugu ter tamo slati duha konci na južinu."¹⁹¹

Između dvaju ratova književnik Ignac Horvat mnogo je pridonio kulturnome povzivanju gradišćanskih Hrvata sa starom domovinom. S hrvatske strane u tome su tada posebno važnu ulogu odigrali Mate Ujević, Milovan Gavazzi, Ivan Esih, Josip Andrić i drugi kulturni ili znanstveni djelatnici.

1.6.2. Nimci, Ugri i Hrvati

Odnos gradišćanskih Hrvata sa stanovništvom njemačke i mađarske govorne većine u pravilu je bio povezan s društvenim položajem pojedinih slojeva budući da je svaka socijalna kategorija predstavljala neku vrstu izolirane zajednice. Seljački je svijet potpuno odudarao od svijeta plemića ili građanstva premda su među njima uvijek postojali međusobni dodiri. Osim toga valja posebno naglasiti da sve do početka devetnaestoga stoljeća u predindustrijskoj Europi seosko stanovništvo nije bilo svjesno vlastite nacionalne pripadnosti, nego je posjedovalo samo jaku regionalnu svijest. Tek s porastom utjecaja gradskih središta postupno se počinje razvijati ideja o različitosti nacija.¹⁹² Kulturni je hegemonizam većinskih naroda otada počeo ozbiljno ugrožavati lokalne manjinske skupine, podvrgavajući ih sve većoj asimilaciji.

U doba doseljenta u novu postojbinu Hrvati su u opustjelim selima zatekli starosjediłačko njemačko i mađarsko stanovništvo. U Bortanskome kotaru (Oberwarth) i njegovoj bližoj okolini živjeli su potomci bavarskih i franačkih doseljenika (*Heinzi*) a kod Niuzaljskoga jezera seljaci nastanjeni u pusti (*Heidebaueri*).¹⁹³ Mađari su pak obitavali u nekoliko manjih skupina, tvorcí etničke i jezične oaze na čitavom gradišćanskom prostoru.¹⁹⁴ Budući da između hrvatskih, njemačkih i mađarskih seljaka nije postojala neka značajnija staleška razlika, oni su stoljećima živjeli u dobrim i tradicionalno miroljubivim odnosima. U doba turskih ratova zajednički su branili svoju zemlju od

¹⁹¹ U pismu Poštovanoj hrvatskoj braći u Gradišću, Kiemlja 14. marc. 1926. Novi Glas 3/1988. 45; Benesics, Einige Bemerkungen, nav. dj., 16.

¹⁹² Burke, nav. dj., 25-27.

¹⁹³ DRUGA ŠTANKA za hrvatske narodne škole III. i IV. razreda u Gradišću. Pervo izdanje. Beč 1924. 72-74; Ernst, Geschichte des Burgenlandes, nav. dj., 20-30.

¹⁹⁴ Ernst, nav. dj., 253-254.

osvajачa. Služeći iste zemaljske gospodare bili su podvrgnuti identičnim zakonima feudalnoga uređenja, pohodili su iste crkve i prošteništa, stanovali u istim selima. Unatoč tome što su govorili različitim jezicima, seljaci nisu osjećali nikakvim međusobnih barijera niti su imali potrebe za isključivošću. Životna ih je svakodnevica upućivala na tolerantan odnos i razumijevanje, bez većih sukoba i napetosti.

Prirodno je da su Hrvati od starosjedilaca s vremenom poprimili mnoge navade i svoj materinji jezik obogatili mnoštvom posuđenica.¹⁹⁵ Pored toga oni su se vrlo rano počeli služiti njemačkim i mađarskim jezikom kao svakodnevnim komunikacijskim kodovima. Stoga je bilingvalnost ili čak trilingvalnost brzo raširena među Hrvatima Zapadne Ugarske kao uobičajena kulturna osobina.

U jednoj dječjoj brojalici iz Djevijske Nove Vasi kaže se: "Nîmac, zapri kozu v hlîvac / a Nimicu f pîfnicu, / dâj njuoj žerat, te ti blejat, / dâj njuoj pit, t e ti mlit."¹⁹⁶ Ova dobroćudna rugalica otkriva nam da su gradišćanski Hrvati Nijemce promatrali u šaljivoj vizuri, smijući se rado njihovim manama. Možemo pretpostaviti da su i Nijemci na sličan način doživljavali Hrvate. Oni su u očima svojih njemačkih susjeda isprva izgledali poput došljaka i nametljivaca (Eindringlinge), koji će domaće stanovništvo izgurati s njihova zakonita posjeda. Netrpeljivost prema Hrvatima naročito bijaše prisutna među njemačkim protestantima, koji su u doba mučnih vjerskih sukoba odbacivali katoličku ideologiju i progonili njezine sljedbenike.¹⁹⁷ Sumnjičavost prema hrvatskim kolonistima u Gradišću i Donjoj Austriji bila je podjednako prisutna u redovima njemačkoga plemstva i austrijskoj carskoj kući, o čemu svjedoči tajno pismo Maksimilijana II. Franzu von Schönachu, upravitelju kisečke gospoštije.¹⁹⁸ Iz istoga vremena potječe i sljedeće mišljenje o gradišćanskim Hrvatima: "Poznato je svima da od tih kradljivaca ništa nije sigurno, niti ralo na polju, niti suho drvo, a čak niti gnijezdo u šumi."¹⁹⁹ Duboki prezir prema Hrvatima oduvijek su pokazivali i Mađari, čiji kompleks superiornosti nije podnosio ništa što je slavensko.²⁰⁰

Kulturni i duhovni razvitak gradišćanskoga prostora u pravilu je povezan s djelovanjem bogatoga i utjecajnoga plemstva, te crkve kao središnje vjerske ustanove. U tom smislu mogli bismo onda govoriti o dvojnosti kulturnih tradicija: o "velikoj tradiciji" obrazovane manjine koju tvore plemićki i crkveni krugovi, i o "maľoj tradiciji" svih ostalih stanovnika pokrajine.²⁰¹ Njemačko i ugarsko plemstvo predstavljalo je onu elitnu manjinu koja uz pomoć vlastite gospodarske moći upravlja cjelokupnim životom društva. Zahvaljujući privilegijima velikaška su djeca mogla steći najviše obrazovanje i

¹⁹⁵ L. Hadrovics, Ungarn und die Kroaten, Ungarische Jahrbücher, 21. Bd., Berlin 1941, 142-152.

¹⁹⁶ Vážny, Čakavské narečí, nav. dj., 121.

¹⁹⁷ Breu, nav. dj., 64.

¹⁹⁸ Horvat, Iz prošlosti Frakanave, nav. dj., 81-84.

¹⁹⁹ Benčić, Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra, nav. dj., 44.

²⁰⁰ "Mađari ih nisu nazivali jedinstvenim imenom; u nekim dokumentima nazivaju oni Gradišćanske Hrvate Horvát, Horvátok, ali ima i dovoljno primjera za Tót, a za pokrajinu Tótság, kao i kod imena Slovak i slovačka pokrajina. Za njih je bio Tót svaki onaj koji je govorio slavenskim jezikom; time su zapravo željeli izraziti svoj duboki prezir prema Slavenima, jer su se osjećali gospodskim narodom i za vladanje rođenom nacijom." Isto, 41.

²⁰¹ Burke, nav. dj., 32-33.

pozicije u društvu, bilo da je riječ o svjetovnjačkoj ili svećeničkoj karijeri. Stoga je crkva u velikoj mjeri bila ovisna o domaćoj aristokraciji i njezinoj trajnoj potpori. Sprega plemstva i crkve stvorila je prepoznatljiv obrazac gradišćanske pokrajinske kulture.

Sjajan primjer "velike tradicije" predstavlja djelo ugarskoga palatina i kneza Pavla Esterházyja (1635.-1713.), najmoćnijeg i najutjecajnijeg velikaša Zapadne Ugarske nakon završetka turskih ratova. Esterházy utjelovljuje sve osobine baroknoga čovjeka. Nije bio samo uspješan državnik, političar i vojnik nego istovremeno i plodan pisac, pjesnik, glazbenik i skladatelj. Polazio je isusovačke škole u Grazu i Trnavi, gdje stječe solidnu katoličku naobrazbu u duhu tadašnje protureformacije. Bio je gorljiv vjernik i promicatelj marijanske pobožnosti. U svom rodnom Eisenstadtu podigao je mnoge značajne građevine, među kojima posebno mjesto zauzima Kalvarija (Kalvarienberg), glasovito hodočasničko okupljalište. Esterházyjev dvorac u Eisenstadtu bijaše svojevremeno pravo duhovno središte srednjoeuropske barokne kulture.²⁰²

U doba protureformacije veliki broj Hrvata Zapadne Ugarske školuje se na katoličkim sveučilištima, pripremajući se za duhovničko zvanje. Budući da su oni jedini u ovom pograničnom prostoru bili bezuvjetni pristalice pobjedonosne tridentinske crkve, dobili su mogućnost višega školovanja. Crkva je tako omogućila mnogim seljačkim sinovima da postanu dionicima elitne "velike tradicije". Sveučilišta bijahu najvažnija središta barokne misli, mjesta gdje se susreću pripadnici različitih naroda i kultura. Među profesorima katoličkog sveučilišta u Trnavi postojao je, primjerice, živahan krug humanistički orijentiranih intelektualaca. "Ovdje su se sretali Slaveni s Mađarima i Nijemcima, nekoliko puta i s učenjacima romanskog podrijetla. Poznata je činjenica da su trnavski slušači bili organizirani u četiri naroda: u narod mađarski, slovačko-češki, hrvatski i njemački. Profesori su predavali, naravno, latinski, ali je bilo dopušteno da studenti vode javne naučne diskusije na hrvatskom, češkom (slovačkom), mađarskom ili njemačkom jeziku. Poznati su također živahni dodiri između trnavskog, gradačkog, zagrebačkog, ljubljanskog i riječkog sveučilišta; odnosno visokih škola. Ovdje u Trnavi se formirao na kraju sedamnaestoga stoljeća krug kasnobaroknog "Kršćanskog stoicizma". Među članovima tog stoičkog kruga nalazimo Mađare Rajcsányja, Kapija, Berzeviczyja, Slovenca Karla Endersa, gradišćanskog Hrvata Pavla Šomalovića i Slovaka Andriju Bohuša, koji je bio poslije profesor zagrebačke akademije."²⁰³ Na isusovačkom sveučilištu u Trnavi, koje je utemeljio nadbiskup Pázmány, školovao se veliki broj Hrvata iz Gradišća i susjedne Slovačke.²⁰⁴ Mnogi od njih službovali su tamo i kao profesori: Franjo Kunics (1697.-?), rodom iz Hrvatskog Cikljinca, predavao je u Trnavi razne filozofske i teološke predmete te dugo godina obnašao rektorsku dužnost; Juraj Sigismund Lakits (1739.- ?) iz Poljanaca u južnom Gradišću bio je profesor crkvenoga prava a Mihovil Lipsics (1703.-1765.) iz Vorištana predaje ondje stanovito vrijeme

²⁰² K. Semmelweis, Die gedruckten Werke des Palatins Paul Esterházy (1635-1713), Burgenländische Heimatblätter, 23 Jahrgang, Heft 1, Eisenstadt 1961, 32-42.

²⁰³ A. Angyal, Aspekti književnog baroka, Zadarska revija, XIII, 2/1964, 102.

²⁰⁴ B. Varsik, Národnostný problém trnavskej univerzity, Bratislava 1938, 111-180.

matematiku.²⁰⁵ Slično je bilo i na gradačkome sveučilištu, gdje se po tradiciji školuje mnogo gradišćanskih Hrvata.²⁰⁶

Veze s najvišim crkvenim krugovima omogućile su pojedinim Hrvatima i neposredan dodir s domaćom ugarskom aristokracijom. U povodu smrti palatina i kneza Pavla Esterházyja Juraj Josip Vlassics, župnik u Wulkaprodersdorfu i tajnik svećeničke udruge u Željeznom, izdaje latinsku odu pod naslovom "Oden tragica seu Doloris pegma", tiskanu u kneževskoj dvorskoj tiskari.²⁰⁷

Obrazovani Hrvati koji su zbog svoje službe morali napustiti seljačku sredinu, nastanivši se u mađarskim i njemačkim gradovima, u pravilu bi se asimilirali. Problem odnarođivanja *plundraša* postoji među gradišćanskim Hrvatima sve do današnjih dana.

Na području Zapadne Ugarske nacionalni i društveni razvitak povezan je s kontinuitetom mađarskih državnih i staleških tradicija. Još od srednjega vijeka povlaštenu kategoriju stanovništva tvorilo je malobrojno velikaško plemstvo (*magnati*) i klasa nižega plemstva ili običnih slobodnjaka (*gentry*).²⁰⁸ Plemićka oligarhija imala je gotovo neograničenu vlast u svim mađarskim županijama. Visoko i niže plemstvo upravljalo je zemljom preko svojih činovnika ili okružnih sudaca (*táblabíró*). Okružni sudac obavljao je u ime vlastele niz funkcija i birao se redovito iz šljivarskih redova. Seljaci su, s druge strane, bili potpuno ovisni o samovoljnim sucima, lokalnim zakupnicima, državnim činovnicima, o visokom i nižem plemstvu. Prema odredbama takozvanog "robovskog zakona" (1898.) veleposjednici su čak bili ovlašteni da fizički kažnjavaju poljoprivredne radnike u slučaju štrajka i da nasilno vrbuju radnu snagu u vrijeme žetve.²⁰⁹ Tko u Mađarskoj nije bio *nemes ember* (plemić), nije se u neku ruku ni smatrao čovjekom.

Sve do konca osamnaestoga stoljeća jezik javne uprave u Ugarskoj bio je latinski. Pored latinskog, plemstvo se služilo francuskim ili njemačkim prepuštajući mađarski seljacima i slugama. U isto vrijeme domaća se aristokracija sve više odvaja od vlastite narodne kulture. Upoznajući se s djelima Richardsona i Rousseaua, mađarski plemići "sad više vole njemačku i talijansku glazbu negoli tradicionalne gajdaše, koji su u sedamnaestom stoljeću još imali počasno mjesto u plemenitaškim kućama".²¹⁰ Oživljavanje mađarskoga jezika započinje tek nakon jozefinskih reformi (1784.), kada austrijski car u javnoj upravi umjesto latinskoga pokušava nametnuti njemački. Borba za očuvanje materinjeg jezika i nacionalne kulture označava početak mađarskog narodnog preporoda koji s vremenom uvjetuje mađarizaciju i kulturnu asimilaciju ostalih naroda nastanjenih na području ugarske države. Ovaj složeni proces pokreću plemići, koji u

²⁰⁵ Isto, 231; Meršić ml., Znameniti, nav. dj., 73, 75-76. i 78.

²⁰⁶ J. Andritsch, Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586-1782). Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark XXII. Band, Graz 1965. Bogoslovske fakultete u Grazu i Beču pohađalo je čak dvije trećine hrvatskih studenata upravo iz gradišćanskih krajeva.

²⁰⁷ G. Borsa, Ein Beitrag zur Eisenstädter Druckerei des 18. Jahrhunderts, Burgenländische Heimatblätter, 18 Jahrgang, Heft 4, Eisenstadt 1956. 188-190; Wulkaprodersdorf, nav. dj., 166-169.

²⁰⁸ W. M. Johnston, Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848-1938. Globus, Zagreb 1993, 349-350.

²⁰⁹ Isto, 351.

²¹⁰ Burke, nav. dj., 218.

feudalnim okvirima tadašnje Mađarske jedini posjeduju nacionalnu samosvijest, i domaća inteligencija.²¹¹ Tijekom devetnaestoga stoljeća mađarsko građanstvo u svom nacionalnom i rodoljubnom zanosu sve Mađare počinje doživljavati kao neku vrstu Nadljudi (úriember), odnosno, narod koji je predodređen za vladanje nad ostalima.²¹² U skladu s time mađarski jezik i kulturu trebalo je nametnuti svima kao ogledni duhovni obrazac. Stvaranje jedinstvene mađarske nacije (*natio Hungarica*) bijaše od prvorazredna značenja za oblikovanje moderne i centralizirane ugarske države.

Prvi val mađarizacije osjetio se na području Zapadne Ugarske već na izmaku osamnaestoga stoljeća. Godine 1792. mađarski postaje obaveznim predmetom u školi a postupno se uvodi i u ostale javne institucije.²¹³ U početku nije bilo otvorene politike mađarizacije, nego se sve odvijalo mirno i bez neke osobite uzrujanosti. Tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća, kada mađarski nacionalizam poprima sve veće razmjere, raste i politički pritisak na nemađarsko stanovništvo Ugarske. U to vrijeme Lajos Kossuth, vatreni novinar i stjegonoša novoga pokreta, počinje glasno zastupati mađarizaciju, smatrajući je najdjelotvornijim oružjem protiv bečke tiranije i slavenskog suparništva.²¹⁴

Premda su gradišćanski Hrvati pripadali skupini potlačenih i podređenih narodnih zajednica, koje su Mađari s prezirom ubrajali u primitivnu slavensku masu čija seljačka kultura nije dorasla hiljadugodišnjoj ugarskoj civilizaciji, oni su na svoj način uvijek izražavali odanost zemlji u kojoj su rođeni. "Ugarska mi domovina / u krilu čuva očev stan; / ko se bolje ljubiti ima, / to povidat ti ne znam" - veli u jednoj pjesmi File Szedenik.²¹⁵ U istome duhu Mihovil Naković s ponosom uzvikuje: "Ežljen! ugarska zemljica, / domovina sladka! / kade nas je hranil otac / i gojila majka. / Zaostavit tebe nikad / va žitku nećemo. / Bogu, kralju, domovini / verni ostat očemo. đđ Bude triba tebe branit / ili kralja svoga, / stat ćemo se: jedan za vse, a vsi za jednoga. / S-meči v-ruki ćemo se bit / za ugarsku slavu, / i naš žitak ćemo aldovat / za slobodu pravu. đđ Nij med nami ništ razlike, / med sobom smo brati, / vsi smo tvoji verni sini, / a ti naša mati; / tebe serdačno ljubimo / vsi skupa jednako, / je naš jezik i hervatski, / serdce je ugarsko."²¹⁶

Pripadnost mađarskoj naciji osobito se osjećala među gradišćanskohrvatskom inteligencijom, koja je preko škole prihvaćala ne samo mađarski jezik nego i mađarsku kulturu. Neki od njih išli bi čak tako daleko da odbacivahu vlastiti nacionalni identitet u

²¹¹ Johnston, nav. dj., 357-359; A History of Hungary, Corvina Press, Budapest 1973, 204; L. Gogolák, Volk, Nation und Staat im pannonischen Raum vom 18. bis zum 19. Jahrhundert, Mengersdorf, Band 3, 1973, 67-113.

²¹² Gogolák, nav. dj., 94.

²¹³ F. Tobler, Zur frühen Magyarisierung im burgenländisch-westungarischen Raum (1790-1848), Burgenländische Heimatblätter, 50. Jahrgang, Heft 2, Eisenstadt 1988, 49-55. "Od 1832. do 1836. mađarski je postao službeni jezik Ugarske; 1836. postao je obavezan u sudovima; 1840. državni su odjeli morali međusobno saobraćati na mađarskom, a 1844. mađarski je postao obavezan u Ugarskom saboru i u svim uređima. Iste su se godine i zakoni počeli obznanjivati na mađarskom, koji je postao jezik nastave u svim školama osim u Hrvatskoj, Sloveniji, te Nijemcima u Transilvaniji." Johnston, nav. dj., 358.

²¹⁴ Isto, 357.

²¹⁵ F. Szedenik, Jačke, Sopron 1912, 28. Pjesma se zove Moja domovina i očev stan.

²¹⁶ Domovina, Knjižnica za seljačke ljude, I. tečaj 1891, 1. svizka. Izdaje Bela Horváth pod uredništvom M. Nakovića kohlnoškoga školnika, Nežider, Štampa i naklada Bele Horvátha, 3-4.

korist mađarskog domoljublja. Tako, primjerice, Hrvat iz Vorištana Franjo Mašić u doba četrdesetosmaških previranja, kao oduševljeni dvadesetogodišnji student u Pešti, uzima mađarsko prezime Bizony i priključuje se mađarskim buntovnicima.²¹⁷

Koncem osamdesetih godina prošloga stoljeća hrvatski nacionalni osjećaj u Zapadnoj Ugarskoj bijaše još uvijek prilično zatumljen. Bilo je to vrijeme procvata velikomađarske ideje koja zahvaća gotovo sve intelektualne slojeve. Odnarođivanje hrvatske inteligencije poprima tada dramatične razmjere. Martin Meršić stariji, koji u to doba pohađa gimnaziju u Kisegu i Györu, bilježi u svojim sjećanjima:

"Onda se je jur visoko bio zdignuo gorući vjetar-samum mađjarskoga šovinizma. Ta je busao iz svih naših profesorov i pretpostavnih, još i iz onih ki nisu bili Ugri: Kruesz Krizostom, Hrvat, Ladislav Kamil, Slovak, Mladoniczky, Slovak, Osztoivics Gellért, Hrvat i Nímac. Jedne hrvatske riči od njih nismo čuli, ljubeznoga seoskoga miganja vidili. Ta ognjeni samum šovinizam je busao iz svih školskih knjig i drugih ke smo štali i iz svih jačak i iz pobožnosti. Nas su pretvorili na ravnopravne Mađjare, ča još već na nadmađjarone ar smo i ugarski govoriti, pisati, odgovarati bolje znali, ugarsku literaturu bolje poznali neg oni (...). Ali i farniki doma su se s nami študenti nek po ugarsku pomínali: - to je onda bila moda, jedino je to bila dostojna rič za inteligentne ljude. Svi, još i ti dobri hrvatski farniki su stali pod terorom šovinizma."²¹⁸

Mađarski šovinizam i nacionalni ekskluzivizam bijaše djelomice kompenzacija za izolaciju unutar europskoga kulturnoga kruga. Narod koji govori neindoeuropskim jezikom neizbježno je bio izložen osjećaju potpune izdvojenosti od ostalih naroda. Mađari su osim toga njevali izuzetan ponos prema svojim azijatskim precima što ih je ispunjavalo silnim samozadovoljstvom i prožimalo osjećajem nadmoćnosti. Urođena svijest o svojoj privilegiranosti kao da ih je oslobađala od bilo kakve odgovornosti prema najbližim susjedima, koje nisu smatrali ravnopravnim narodima.²¹⁹ Ovu činjenicu morali su na poslijetku uvidjeti i sami gradišćanski Hrvati.

"Mi smo morali našu dušu, naše telo, našu krv i naše imanje za ugarsko aidovat, aliti potribovat ništa nismo smili. I kad smo se dosti kasno zbudjevali, su nam zdaleki vikali i kričali: Vi nimate kulture, vi ste neg hervati, vi ste od svita zaostali. Ali mi, mi Ugri, mi smo milostivni i ćemo vam od naše kulture dat! O čudna sliparija! Ugersku kulturu, njevu grofovsku kulturu su nam tili dat, ka neg jedno uči; druge narodi gaziti. Za naše škole su htili skrb nositi oni, ki su nam vsa vrata k znanosti zaperli. Ar je oto ugerska kultura da su njevu rič mesto našega materinskoga jezika va škola na našu dicit silovali? Je to kultura, da su naše sine i kćerke silovali ugerske riči učiti prez toga, da bi kakove hasni imali? Ugerska vlada i peljači nisu hteli nam pute k znanosti odpriti! Ugerska grofovska vlada je neg svit slipila, i doma svoje narodi gazila i va neznanosti deržala".²²⁰

Treba, međutim, priznati da mađarski aristokrati nisu bili baš posve lišeni osjećaja prema životnim problemima hrvatskih seljaka. Početkom devetnaestoga stoljeća grof

²¹⁷ Meršić ml., Znameniti..., nav. dj., 79.

²¹⁸ Meršić st., Spominki, nav. dj., 70-72.

²¹⁹ Johnston, nav. dj., 365.

²²⁰ Naša budućnost, Novi Glasi, 1. leto, Wien-Sopron, I. broj, 26. novembra 1921, 2.

Niczky, gospodar mučindrofskoga dvorca, uzeo je u službu siromašnoga Hrvata Jurja Juranića iz Židana. Spoznavši veliku nadarenost i marljivost dječakovu, grof je Juraniću omogućio školovanje u györskom sjemeništu i bogosloviji u Pešti. Juranić je kasnije postao doktorom filozofije i bogoslovja, te jedan od najuglednijih učenjaka svoga vremena.²²¹ U Filežu je pak grof Henrik Zichy 1864. godine utemeljio zavod za djecu (čuvarnicu) pod uvjetom "da naukovni i konverzacioni jezik bude onaj jezik hrvatski, kako se tamo govori".²²² Spomenutim su zavodom kasnije upravljale milosrdne sestre iz Szatmara. Bila je to jedina ustanova takve vrste među gradišćanskim Hrvatima.

Tijekom devetnaestoga stoljeća Hrvati u Zapadnoj Ugarskoj nisu još bili izloženi izrazitim utjecajima njemačkoga kulturnoga ozračja. Mađarski su vladajući krugovi Nijemce i Hrvate doživljavali na sličan način: i jedni i drugi bijahu podjednako dostojni svakoga prezira (bolond horvát, bolond német). Oni nisu mogli biti isto što i *magyar ember*, rođeni Mađar. Samo je pravi Mađar mogao biti smatran čovjekom.²²³

Između hrvatskih i njemačkih seljaka zapravo nije postojala neka osobita razlika u gospodarskom i društvenom položaju. Zajednička podređenost učinila ih je međusobno bliskima i ravnopravnima. U selima koja su bila nastanjena pretežno Hrvatima, Nijemci bi se u najvećem broju slučajeva kroatizirali. Prema Csaplovicsevu svjedočanstvu postojalo je čak pravilo da Hrvatica, ušavši u kući kakva Hienca (Nijemca), nije htjela učiti njemački, već bi cijela kuća morala naučiti njezin jezik. Mnogi Hrvati, kaže on, bijahu vješti njemačkom jeziku, ali nikako nisu željeli pristati da im se na tom jeziku predaje vjeronauk.²²⁴ Milčetić pak potvrđuje da je kroatizacija Nijemaca još uvijek učestala pojava i da gotovo svi hrvatski seljaci odlično vladaju njemačkim jezikom.²²⁵

Učenje njemačkoga jezika među hrvatskim seljacima oduvijek bijaše nekom vrstom društvenoga prestiža. Poznato je da su u starija vremena Hrvati odrasliju svoju djecu redovito slali u susjednu Štajersku, gdje bi nekoliko godina služili kod imućnijih gospodara i usput naučili govoriti njemački. Boraveći među *Štajerima* kao pastiri, mnogi su seljački sinovi tako dobili prve temelje stranoga jezika, koji će im dobro poslužiti i kasnije. Ne nalazeći kod kuće dovoljno zarade, hrvatski radnici, obrtnici, sitni trgovci i težaci tražili su posao po tvornicama i na gospodarstvima među austrijskim Nijemcima. Živeći i radeći u *Esteraju* Hrvati su još bolje ovladali njemačkim jezikom koji se mnogo učio i u seoskim katoličkim školama.

Prvi svjetski rat prekinuo je taj mirni društveni razvitak. Potpisivanjem mirovnoga ugovora u dvorcu Trianon između Mađarske i zemalja Antante (4. lipnja 1920.), kada

²²¹ Meršić ml., Znameniti, nav. dj., 63-64.

²²² Kuhač, nav. dj., 249.

²²³ Novi Glas, br. 1, 3.

²²⁴ Csaplovics, nav. dj., 27.

²²⁵ "U Rasporuku govori također sav mlađji naraštaj i nimški. Mađarski znadu vrlo rijetki (...) Na ulici zatekoh dosta ljudi, gdje pored hrvatskoga govore i njemački, dapače i djecu sa volovima (...) Obiteljski je jezik po svim kućama hrvatski; opet mi se čini, da svaki seljak misli, kako je njemački jezik odličniji od svakoga drugoga. U krčmi Julija Fröcha objedovah pa se i ovdje uvjerih, da svi ljudi, koji odlaze u Austriju kao radnici, kao kućarci ili težaci, govore njemački (...) Fröch je Nijemac, 20 je godina u Rasporuku, gdje je oženio Hrvaticu te govori hrvatsku čakavštinu kao da je rođen Hrvat. I djeca mu govore vrlo dobro hrvatski. Dok vlada u porodici hrvatski jezik, nema straha, da će se ovdješnji Hrvati iznijemčiti." Milčetić, nav. dj., 288.

nekadašnja Zapadna Ugarska sa šopronskom, železanskom i mošonskom županijom postaje dijelom Republike Austrije (*Burgenland*), situacija se iz temelja promijenila. Hrvati iz Gradišća dovedeni su tada u veliku dvojbu, pitajući se: "Ćemo ostate Ugri, ali nastati Nimci?"²²⁶

Pitanje integracije u većinski narod ostalo je otvoreno sve do danas. Područje pod austrijskom upravom nastavilo se razvijati pod neposrednim utjecajem njemačkoga jezika i kulture, dok mađarski dio dijaspore živi i dalje pod ugarskim uplivom.

1.6.3. Politička i kulturna svijest

Na temelju društvenoga položaja gradišćanskih Hrvata može se zaključiti da su oni od početka svoga doseljenja u Zapadnu Ugarsku u političkome smislu igračka u rukama drugih. Pretežni je dio hrvatskoga stanovništva pripadao staležu kmetova koji bijahu podložni vlastelinima, stvarnim gospodarima ove zemlje. Samo je vrlo uski sloj privilegiranih uživao neznatne političke ili društvene slobode. Ovakva situacija potrajala je sve do ukinuća kmetstva (1848.), kada se uspostavljaju novi odnosi i uvode veće građanske slobode. Tako su stvoreni preduvjeti za politički i kulturni razvitak hrvatske etničke manjine u okviru ugarske države.

Hrvati u početku nisu mogli procijeniti vrijednost novostečenih građanskih sloboda niti su bili svjesni kakve mogućnosti one mogu pružiti pojedincu i sveukupnoj narodnoj zajednici. Umjesto da trijezno i razborito sagledaju kakvu bi korist za njih mogle imati parlamentarne borbe, u kojima se trebalo zalagati za bolji položaj vlastitoga jezika i kulture, gradišćanski Hrvati pasivno su podržavali postojeće stanje, naivno podupirući novostvorene ugarske stranke koje su vješto znale iskoristiti nedostatak njihove političke promišljenosti.

Ova pasivnost vjerojatno je posljedica duboke katoličke religioznosti i tradicionalnoga oportunitizma hrvatskih seljaka koji su se bez pogovora pokoravali ne samo vjerskim nego i svjetovnim autoritetima. Oni su pomalo fatalistički prihvaćali svoju poziciju nacionalne i vjerske manjine kao grupe kojom se vlada, zajednice naviknute da njome upravljaju neki drugi, viši društveni krugovi. Hrvati su, prema tome, svoju političku indiferentnost nadomještali povlačenjem u privatnu sferu, u atmosferu užega zavijača i roditeljske kuće gdje dominira pučka katolička pobožnost.²²⁷ U psihologiji običnih

²²⁶ Premda je pretežni dio hrvatskih općina pripao austrijskom dijelu Gradišća, velik ih je broj ostao u sastavu Mađarske a neke u novostvorenoj Čehoslovačkoj. Prekinuta je veza i s dotadašnjim kulturnim centrima poput Győra, Šoprona, Kisege i Sombathelya koji su također pripali mađarskoj državi. Rastrkani tako kao manjinska zajednica između četiri državne oblasti gradišćanski Hrvati nisu više mogli održati nekadašnju etničku homogenost, postajući sve više podložni asimilaciji većinskih narodnih skupina. Stoga borba za njihovu nacionalnu i društvenu emancipaciju podrazumijeva ne samo suprotstavljanje dominaciji njemačkog i mađarskog, nego podjednako tako slovačkog i češkog kulturnog kruga. Sada više nije pitanje hoće li ovladati jezikom većine nego mogu li još uopće naučiti materinji jezik kojim se koriste sve manje ili ga uopće više ne poznaju.

²²⁷ "Katoliku je stajala na raspolaganju *sakramentalna* milost njegove crkve kao kompenzaciono sredstvo za njegovu insuficijenciju; svećenik je bio onaj u čijoj ruci je vlast ključeva. Čovjek se u pokori i pokajništvu mogao obratiti njemu, on je davao okajanje, nadu u milost, sigurnost oprosta, i time pružao *rasterećenje* od one strašne *napregnutosti* u kojoj je bila neizbježiva i ničim ublažena sudbina jednog kalviniste da živi. Za njega nije bilo onih prijateljskih i ljudskih utjeha, i on se nije mogao nadati da će trenut-

seljaka postojala je osim toga stoljetna vjera u vječni poredak stvari. Smatralo se da stvari ne mogu biti drugačije nego što jesu, pa stoga ne treba ni pokušavati promijeniti društveni sustav u kome je "Bog visoko, a car daleko". Tegobna mudrost narodnih poslovice upućivala je većinu seljaka da u životu mogu samo trpjeti i podnositi zlo, bez nade u mogućnost ukidanja nepravdnog svjetovnog poretka. Ova nesigurnost povlačila je za sobom i odanost tradiciji, odnosno, pasivno prepuštanje vlastitoj sudbini. Premda je postojeći društveni sustav sa svim svojim nepravdama i oskudicama rađao mnoga nezadovoljstva, bijaše opasno i pomalo nepristojno napustiti uhodane putove stare tradicije.²²⁸

Političkim životom Mađarske druge polovice devetnaestoga stoljeća dominirale su uglavnom dvije stranačke grupacije. Prva bijaše Narodna stranka (Néppárt) Ferenc Deáka, koja se pomirila s austrijskim carem i prihvatila nagodbu iz 1867. godine, zastupajući ponajprije velikaške i crkvene interese. Suprotni je tabor sačinjavala Liberalna stranka čija se politika temeljila na postupnom uvođenju nekih naprednjačkih ideja. U razdoblju od 1867. do 1919. ugarski su liberali imali i jednoga gradišćansko-hrvatskoga poslanika u peštanskom Parlamentu.²²⁹ Iz protesta prema liberalima 1895. godine osniva se Katolička narodna stranka koja se protivi građanskome braku i prva izražava želju da izađe u susret narodnim manjinama. Radničke interese zastupala je pak Socijaldemokratska stranka koja nije imala izrazitijega utjecaja na javni život.²³⁰

Ugarsko izborno pravo bilo je tada jedno od najrestriktivnijih u Europi a vladajuća aristokracija uporno se opirala svakom pokušaju uvođenja općeg prava glasa. Budući da je izborno pravo bilo vezano za visoki cenzus, broj birača u pojedinim hrvatskim selima nije bio velik. Iako se cenzus malo-pomalo sužavao, izbori su u pravilu ostali puka maskerada, a Parlamentom u Budimpešti vladali su zastupnici veleposjednika, bogatih industrijalaca i uskog sloja inteligencije. Prilikom izbora u nemađarskim okruzima mađarske su se stranke služile i nezakonskim sredstvima kako bi izzigrale ionako ograničena prava narodnih manjina.

Prirodno je da u takvim okolnostima izborna praksa na lokalnoj razini morala nalikovati tragikomičnoj farsii. Interese hrvatskih seljaka u pravilu su zastupali oni ljudi koji nisu mnogo znali o svom izbornom kotaru niti o stvarnim problemima njegovih stanovnika. Bili su to obično ugarski grofovi ili fiškali koje su predlagali stranački korteši kao parlamentarne zastupnike (kevtet). U očima ove gospode seljački birači bili su samo primitivni paori (buta paraszt), od kojih nisu trebali ništa drugo osim njihova glasa. Za Narodnu stranku korteširali su pretežno seoski župnici a za liberalne plaćene

---

ke slabosti popraviti pojačanom voljom i drugim trenutcima, kao katolik, pa i luteran." M. Weber, Protestantska etika i duh kapitalizma, V. Masleša/Svjetlost, Sarajevo 1989, 100.

²²⁸ Burke, nav. dj., 144.

²²⁹ Bio je to Anton Emanuel Herics, župnik u Vulkaprodrtštofu i Cindrofu. Herics se rodio 1825. godine u Zalaegerszegu. Školovao se na varaždinskoj gimnaziji a teologiju studirao u Zagrebu i Pešti. Godine 1848. zbog svoga ugarskoga rodoljublja napušta zagrebačko učilište i odlazi na peštansku bogosloviju. Zbog svoga ponašanja u revolucionarno je doba godinu dana bio suspendiran iz službe i osuđen na kućni pritvor. Nakon toga službovao je u spomenutim hrvatskim selima. Od 1875. do 1884. godine bio je član ugarskoga Parlamenta. Naročito se zalagao za ukinuće tzv. *nimške porcije*, odnosno, obaveznog ugošćavanja vojnika preko zime u hrvatskim selima. Umro je 1905. u Cindrofu. Meršić, Znameniti..., nav. dj., 57.

²³⁰ Ernst, nav. dj., 182.

privatne osobe. Na dan izbora glasači su na biralištu dobivali besplatnu litru vina i dobar gulaš, nakon čega bi uslijedilo izvikivanje i prepirka oko pojedinih kandidata, što se vrlo često završavalo u pijanim tučnjavama. Poslije toga keveti se više nisu pojavljivali među svijetom sve do sljedećih izbora.²³¹ O tim nesretnim prilikama *Novi Glasi* pisali su 1921. godine:

"Premislite neg na orsačka odibiranja. Jednoč, aliti dva pute su vam pokazali jednoga človika, vaši peljači suga dobro pohvalili, vino i žgano je curilo. Svit su znorili, oni ki su glasovati hodili su se vina i žganoga dobro napili i naubedovali i kad su domon došli (čudaputi z razbitom glavom) nisu jako znali kade jesu bili i ča su delali. Ovo je bilo vladi za slipariju potribno, ovo su alđovali ar ovo je njeve cilje služilo. Po odibiranju su vas na miru ostavili, do drugoga puta."²³²

Iste novine na drugom mjestu donose i ovakovu ocjenu:

"Politizerat je jako nezahvalan posal, aliti mora biti i mi va našem novom stališu nesmimo politiku drugim ostavit, nego našu politiku sami načinjiti. Do sada smo naučni bili, da su advokati i grofi za nas politizerali, a mi smo od politike toliko znali, da si jedan drugomu vrlo zdivlje i jedan drugoga za krasca, za kanjca i cigana držū. Do sada smo od politike toliko znali, da smo vsako peto leto jednoga poslali va parlament, ki je onde za nas govoril, ako si je zube odperl, ar je bilo takovi, kim krez pět lét nijedan glas nij ušal. A ča je posloval, kako je posloval mij hvala Bogu nigdar nismo pitali. Pri odibiranju su nam vina na grlo naljali, guljaš smo na ubed dostali, i ki je skrbil je i par cigarov dostal. Mužike je bilo i da veselje celo bude, smo si jedan drugomu i glavu razbili, ar jedan je k-vomu grofu, a drugi k-onomu vlikał. Aliti zač, ono nijedan nij znal, za to se nismo skerbili. Aliti kad su nam porciu na porciu navalili, nismo znali kamo pinezi projdu, onda smo zdivali židovu, grofu i vsakomu plundrašu, samo sami sebe nismo po glavi udrili za vino i guljaš, ko smo poždrokali pri odibiranju, ar nismo mislili, da se vsaki račun platit mora i da čedu nam i drugu notu igrati, kade nećemo veselo tancati."²³³

Politička svijest među gradišćanskim Hrvatima počela se buditi upravo u vrijeme izbivanja I. svjetskog rata. Na žalost, kako ratovi nisu suviše pogodni za unapređivanje, izgrađivanje i razumijevanje demokratskih procesa, isprva nije moglo biti nekog jedinstvenog programa koji bi uspio zadovoljiti potrebe hrvatske narodne manjine. Umjesto toga, vladalo je krajnje nejedinstvo i opće nesnalaženje što će potrajati sve do svršetka rata.

U sveopćoj pomutnji koja je nastala neposredno prije priključenja zapadnougarsko-gradišćanskoga teritorija Republici Austriji, politika odjednom postaje temom dana. Tijekom 1919. godine, u razdoblju od samo četiri i pol mjeseca, Mađarska će promijeniti čak tri različite vladce. Liberalni režim Mihályja Károlyja nakon boljševičkog državnog udara Béle Kuna zamijenjena je komunističkom strahovladom koja u 133 dana vodi do građanskog rata, poslije čega slijedi polufašistički "monarhizam" admirala Miklósa Horthyja. Nijedna druga europska zemlja nije prošla takvu političku skalū, gdje se u

²³¹ Horvat, Povijest Frakanave, nav. dj., 52-53.

²³² Naša budućnost, *Novi Glasi*, 1, 1/1921, 2.

²³³ Misli priko naše politike, *Novi Glasi*, 3/1921, 2.

sasvim kratkom vremenu izmjenjuju velike krajnosti.²³⁴ Zemlja bijaše u potpunom rasulu.

Stvaranje novih političkih razgraničenja još je više pridonosilo sveopćoj duhovnoj nestabilnosti, trajno povećavajući napetost i uzrujanost među stanovništvom. Pitanje državnoga suvereniteta podijelilo je Hrvate na dvije međusobno suprotstavljene struje. Oni koji su zaposlenjem ili trgovinom bili usmjereni prema austrijskim krajevima zagovarali su prijučjenje Austriji, dok su ostali zbog veće gospodarske povezanosti s mađarskim okruženjem ostali privrženi Mađarskoj. Najveći dio inteligencije gledao je skeptično na ove događaje, ostajući uglavnom po strani od dnevne politike. Stoga politička inicijativa ostaje u rukama malobrojnih pojedinaca koji svojim djelovanjem nastoje pridobiti što veći broj pristaša, bilo da je riječ o duhovnicima i učiteljima ili običnim seljacima.

Početak siječnja 1919. godine šopronski odvjetnik dr. Štefan Pinezić, rodом iz Pajngrta, zajedno s hrvatskim svećenicima iz srednjega Gradišća osniva "Hrvatski Narodni Tanač" (Hrvatski narodni savjet za Ugarsku), s ciljem da zastupa interese Hrvata u Zapadnoj Ugarskoj. Na osnivačkoj skupštini u Koljnofu Pinezić je proglasio politički program u kome se zahtijeva uporaba hrvatskoga jezika u uredima i sudstvu, podučavanje hrvatskoga jezika u nižim i višim školama, osnivanje obrtnih škola za Hrvate u Mađarskoj i uvođenje slobodnih gospodarskih veza sa susjednom Austrijom. U ožujku iste godine komunistička diktatura Béle Kuna prekinula je ove političke sanjarije a "crvena garda" raspršila je svaku nadu u njihovo ostvarenje.²³⁵ Neuspjeh Pinezićeva programa označava ujedno početak svih budućih političkih raskola među gradišćanskim Hrvatima.

Polarizacija između mađaronske i proaustrijske političke struje unosi veliki razdor među Hrvatima početkom dvadesetih godina našega stoljeća. Na jednoj strani postojala je velika politička grupa predvođena ponajprije inteligencijom što se obrazovala na mađarskim učilištima, duhovnici i učitelji koji su uporno zagovarali ostanak u Ugarskoj. Budući da su takvo mišljenje prenosili i na običan narod, koji je od ranije podložan utjecaju njihova autoriteta, mađaronska struja bila se znatno proširila u svim slojevima stanovništva. Na čelu ove grupe stajao je Martin Mršić stariji, velikoborištovski župnik, svojevremeno najutjecajnija osoba kulturnog i političkog života u gradišćanskim Hrvatima.²³⁶

Drugu su grupaciju sačinjavali pretežno Hrvati u egzilu, u Donjoj Austriji, Štajerskoj i Beču, politički i vojni bjegunci, te pendleri i ostali radnici koji su se zalagali za pripajanje novoj austrijskoj državi. Oni su u Austriji vidjeli u prvom redu mogućnost gospodarskoga prosperiteta. Na čelu ove grupe stajali su isprva Mate Jurasović, željez-

---

²³⁴ Johnston, nav. dj., 352.

²³⁵ Između Kunovih pristaša, koji u ime slobode savjesti i vjere progone katolike, i Hrvata pojavljuju se tada veliki nesporazumi što vode i do oružanih konfrontacija. Njihova je žrtva, primjerice, fileški župnik Anton Semeliker strijeljan u Šopronu 10. travnja 1919. godine. Iz rukopisa emisije Politička nit do 1919 održane 13. siječnja 1987. na Hrvatskom radiju ORF-a u Željeznom (ciklus Kipići iz naše prošlosti), 6.

²³⁶ B. V r a n j e š, *Novine gradišćanskih Hrvata do drugog svjetskog rata*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, sv. 8, Zagreb 1976, 374; Rukopis emisije Politiku za Gradišćanske Hrvate održane na Hrvatskom radiju ORF-a u Željeznom 20. siječnja 1987, 2-5.

nički činovnik iz Pajngрта, i Jožef Vuković iz Santaleka. U ovoj grupi važnu su ulogu osim toga imali misionar Ivan Čuković, te učitelji Koloman Tomšić, Tome Bedenik i Franjo Čizmazija.²³⁷

Između Meršičeve i Jurasovićeve struje postojala je silna netrpeljivost tako da nije bilo moguće stvoriti nikakav zajednički kompromis koji bi otvorio put pomirenju i mogućem zajedničkom istupanju. Unatoč tome što su obje grupe nastojale riješiti probleme vlastite narodne manjine, zastupajući napredovanje gradišćanskohrvatskoga jezika i kulture, nije bilo moguće ujednačiti gledišta oko načina i usmjerenosti političkoga djelovanja. Dok je Meršić vidio spas naroda u krilu crkve i konzervativizma, njegovi su ideološki protivnici nastojali pronaći put integracije manjine u novoj austrijskoj državi. Obostrana zaslijepljenost, osobne zamjerke i svade, nesloga i međusobna zavist, pridonosile su trajnom nepovjerenju i produbljivanju nesporazuma. Politička je podvojenost Hrvata ostavila dalekosežne posljedice na daljnji razvitak manjinske zajednice budući da se rascjep u stranačkim krugovima proširio i na sveukupno pučanstvo, od inteligencije do radničkih i seljačkih slojeva.

Kada je Austrija riješila problem priključenja plebiscitom i osnivanjem samostalne pokrajine Burgenland, kojoj su gradišćanski Hrvati na Miloradićev poticaj dali odgovarajuće hrvatsko ime Gradišće, temeljito su se promijenile društvene i političke prilike. Pripajanjem pokrajine Austriji gradišćanski Hrvati započinju borbu za svoje socijalno, ekonomsko i kulturno priznanje u izrazito nepovoljnim okolnostima, u atmosferi sveopće nesigurnosti izazvane poslijeratnom gospodarskom krizom, bez jedinstvene središnje institucije s kojom bi se mogao graditi narodni pokret i čvršći politički koncept.

U ožujku 1922. osnovana je u Donjoj Pulji Hrvatska kršćansko seljačka stranka (Christliche kroatische Bauernpartei), čiji su utemeljitelji bili župnik Demeter Roženić, bilježnik Ivan Manz i major Wilhelm Stipetić a duhovni pokrovitelj Martin Meršić stariji.²³⁸ Bijaše to prvi i dosada jedini pokušaj samostalnoga političkoga okupljanja Hrvata u novoj državi, radi zaštite hrvatskih kulturnih, privrednih i društvenih interesa. Budući da stranka nije uspjela osvojiti potreban broj glasova na parlamentarnim izborima u studenome iduće godine, Hrvati se otada "priključuju drugim austrijskim političkim strankama u okviru kojih sve do danas pokušavaju u važnim pozicijama zastupati kulturne i privredne narodne interese".²³⁹

Nedostatak vlastite stranke pokazao se štetnim za hrvatsku manjinu koja, prema malobrojna, uvijek bijaše razdrta međusobnim podjelama. Umjesto da pokušaju krenuti vlastitim putem Hrvati su i dalje nastavili iscrpljivati svoje političke snage u izbornoj kombinatorici austrijskih stranaka koje, poput nekadašnjih ugarskih *keveda*, neće imati previše sluha i volje za rješavanje životnih problema sada već sasvim marginalizirane hrvatske manjine. Na taj su se način, usljed nesloge i neiskustva, pod pritiskom velikih stranačkih grupacija, dali naivno izgurati iz političkog života, ulažući silnu energiju u dokazivanje svoje lojalnosti.²⁴⁰

²³⁷ F. Tobler, Novi Glasi - naše prve novine u Austriji, Novine i časopisi Gradišćanskih Hrvata, Željezo 1985, 82-83.

²³⁸ F. Robak, Kroaten im Burgenland. Eine Dokumentation. Europaverlag Wien-München-Zürich 1985, 29. Kasnije je promijenila ime u Hrvatska kršćansko-socijalna stranka.

²³⁹ Benčić, Gradišćanski Hrvati, nav. dj., 45.

²⁴⁰ Benčić, Narodna svist kod Gradišćanskih Hrvata u prošlosti i danas, nav. dj., 41.

Između dvaju ratova najutjecajnije političke stranke austrijskoga društva bijahu Kršćanskosocijalna i Socijaldemokratska partija. Hrvati nastanjeni u srednjem i južnom Gradišću, pristalice nekadašnje mađaronske struje, priklonili su se pretežito prvoj a stanovnici sjevernoga Gradišća u najvećem broju slučajeva pristupaju drugoj parlamentarnoj stranci. Tradicionalna suprotnost između seljaka i radnika, koja inače postoji u svakom gradišćansko-hrvatskom selu, uzrokovat će tako polarizaciju u političkim stavovima i pogledima. Većina hrvatskih seljaka, predvođena svojim duhovnicima i učiteljima, sklonija je katoličkome tradicionalizmu, konzervativizmu i idejama kršćanskih socijalista. Na drugoj su strani većinom hrvatski radnici, gorljivi pobornici internacionalizma i sljedbenici austrijske socijalne demokracije. Podjela na konzervativce i socijaliste, *črne* i *črljene*, razdijelila je korpus hrvatske manjine u dva različita tabora. I jedni i drugi izgrađivali su vlastiti kadar, ravnopravno sudjelujući u izborima općinskih savjeta. Poslije II. svjetskog rata nastavlja se suradnja tih dviju glavnih stranačkih grupacija, *narodne* (Volkspartei - ÖVP) i *socijalističke* (Sozialistische Partei - SPÖ).

1.6.4. U slijepoj ulici ili tiha asimilacija

Gradišćanski su se Hrvati u prošlosti, uostalom kao i danas, uvijek vrlo intenzivno identificirali sa svojim životnim prostorom. Oni koji nekada bijahu vjerni podanici Krune sv. Stjepana i oduševljeni ugarski rodoljubi, danas su podjednako tako čestiti i ponositi austrijski građani. No, problem je u tome što su se mnogo manje identificirali s vlastitom kulturom, doživljavajući svoj materinji jezik i tradiciju kao nešto manje vrijedno u odnosu na priznatu kulturu svoga većinskoga okruženja. Čini se da je upravo taj kompleks manje vrijednosti motivirao mnoge Hrvate da napuste svoje i prihvate strane narodnosne odlike, utapajući se postupno u većinskom etniku. Prilagođavajući se okolini mnogo brže od ostalih narodnih manjina zapadnougarskoga prostora, Hrvati su oduvijek bili izloženi procesu tihe asimilacije.

Osjećaj manje vrijednosti, koji je inače svojstven mnogim slavenskim narodima, u gradišćanskih Hrvata rasprostranio se vjerojatno već u doba naseljavanja u novu postojbinu. Život u maloj i prilično izoliranoj seoskoj zajednici, zabačenoj u panonskim ravninama, odasvud okruženoj stanovnicima koji govore tuđim jezicima, odvijao se u tjeskobi i strahu, u trajnoj defenzivi i pasivnom prihvaćanju podređenoga položaja. Prirodno je da u takvim okolnostima manjinski kolektivitet nije uspio stvoriti neku osobitu samosvijest, toliko važnu za svakoga pojedinca, niti pružiti čvrsto uporište i trajnu sigurnost svim članovima zajednice. Hrvatstvo, kakvo su njegovali katolički svećenici boreći se za održanje jezične i kulturne samosvojnosti, mnogi su doživljavali kao neku vrstu tegobna jarma koji čovjeka pritišće i pretvara u zaprežnu životinju, opterećenu nepotrebnim balastom vlastite prošlosti. Osjećaj krivice i podvojenosti, malodušnost, mlakost i nesigurnost, upravo plahost i plašljivost, mnogi su pripisivali upravo hrvatstvu, potiskujući ga u sebi kao nešto čega se treba stidjeti, što valja zaboraviti ili čak prezirati.²⁴¹

²⁴¹ "Naši Hrvati su u toku razvitka punokrat bili mađaroniji od Mađara i njemačkiji od Nijemaca i to iz osjećaja svoje prijatelje, seljake domoroce, vršnjake nadmašiti, preletjeti, pokazati njima da sam ja nešto više nego oni što uvijek znači prilagoditi se okolini kojoj se želim priključiti a nekoji put biti čak bolji nego što je ta okolina. Problematika stajati MEDJU je usko povezana jezičnom problematikom, jer je jezik puno-

Nema sumnje da je hrvatska samomržnja pogodivala odnarođivanju Hrvata u Gradišću. Isprva je asimilacija bila ograničena isključivo na plemstvo i inteligenciju, *plundraše* koji su školovanjem izgubili dodir sa svojom seljačkom sredinom i nastanili se u gradovima s mađarsko-njemačkom većinom. Tijekom devetnaestoga stoljeća, u doba velike industrijalizacije, asimilacija se proširuje na hrvatsko radništvo koje se pod utjecajem liberalizma i austrijske socijaldemokracije počinje emancipirati i integrirati u njemačku kulturnu sredinu.²⁴²

U novije doba odnarođivanje zahvaća i seljaštvo pa opstanak cjelokupne zajednice dolazi u pitanje. Sve je veći broj Hrvata koji nemaju intelektualnoga i jezičnoga odnosa prema svome kulturnom dobru a jedini njihov odnos prema svome hrvatskome podrijetlu zapravo je samo emocionalne prirode. Od svega preostaje danas još samo osjećajnost, čisto iracionalno hrvatstvo koje nema realnu podlogu, već se ostvaruje jedino zajedničkim hodočasničkim pohodom, arhetipskim običajem godišnjega okupljanja stare zajednice u svetom prostoru.²⁴³

Proces asimilacije Hrvata usko je povezan s općim društvenim i političkim promjenama koje su zahvatile gradišćansko-hrvatska sela u osvit našega stoljeća i nastavile sve do danas. Nakon I. svjetskog rata uklonjeni su slamnati krovoti i srušene trošne seljačke kuće sa starinskim rasporedom prostorija koji bijaše svojstven ovome podneblju. Opća modernizacija nastavlja se poslije II. svjetskog rata, u doba gospodarske konjunktura i blagostanja, kada sela usljed velike izgradnje potpuno mijenjaju svoj prvotni vanjski izgled. Pored suvremenih jednokatnih kuća podižu se gospodarske zgrade i garaže, uvodi mehanizacija i nabavljaju nova komunikacijska sredstva koja sve više uklanjaju razlike između seoskoga i gradskoga načina života.²⁴⁴

Istovremeno s naglom urbanizacijom dolazi do velikih promjena i na području svakodnevnoga života gradišćanskoga sela. Nekadašnje potpuno seljačke općine sasvim su izmijenile nekadašnju poljoprivrednu strukturu. Iz godine u godinu seljaka ima sve manje dok broj putujućih radnika (*pendlera*) neprestano raste.²⁴⁵

---

krat jedina vidljiva razlika i zato različita mišljenja o jeziku. Nesmijsmo nikako pozabiti da ima razlika između SLAVENSKE i GERMANSKE kulture. Naš narod je jednostavno presadjen iz jedne kulturne okoline u drugu, izgubio usku povezanost sa slavenskom kulturom a nije se mogao prilagoditi potpuno germanskoj, već ova činjenica nosi u sebi čitav niz konflikta! Ni ovo ni ono! Možda nešto drugo što bi se moralo višekrat i istaknuti." Lugačić (N. Benčić), O osjećanju manje vrijednosti, Novi Glas, II, 3-4/1970, 6-11.

²⁴² "Jer hrvatski je bio jezik popova, a onaj tko se prilagodio novom vremenu, govorio je njemački. Mnogi su Hrvati našli posao na velikom prostoru Beča, u industriji, u građevinarstvu, onaj tko nije želio ostati *Krowat*, kako još i danas obično nazivaju Hrvate, taj se žurio da zaboravi svoj materinji jezik. Taj je proces mijenjanja ubrzala pojava prvih jugoslavenskih radnika: gradišćanski Hrvati ni za što na svijetu nisu željeli da ih poistovjećuju s njima; nakon toga mnogi od njih na radnom mjestu više nikada nisu prevalili preko jezika nijednu hrvatsku riječ." M. Poljac, *Austrijski put*, Gordogan, IX, 23-24/1987, 66.

²⁴³ Baumgartner-Müllner-Münz, *Identität und Lebenswelt*, nav. dj., str. 192; Benčić, *Narodna svist*, nav. dj., 42.

²⁴⁴ "Stari rastegnuti stani se zgublaju, a mjesto njih vidimo nove jednokatne stane. Seoski oblik postao je kroz ove nove zgrade preminjen. Pojedine prostorije; ke su bile tipične za ove rastegnute stane: prva hiža, veža, zadnja hiža, kamra, štala pak odzadna škadanj, danas u tom redu već ne postoju." Csenar, *750 ljet Dolnja Pulja*, nav. dj., 101.

²⁴⁵ U Donjoj Pulji je, primjerice, broj pravih seljaka u tri desetljeća opao čak za 63 % u odnosu na međuratna vremena. Isto, 77.

Sve veća mobilnost stanovništva doprinosi ne samo bržoj asimilaciji nego i postupnom odumiranju hrvatskoga sela. U nekim selima koja su nekada bila isključivo hrvatska, danas se više ne može čuti ni jedna hrvatska riječ. Početkom ovoga stoljeća File Szedenik, stigavši u rodno selo, bolno uzdiše: "Čemu sam neg došal, / simo va vo selo? / to naše ognjištje, / zdavno jugašeno! / Hiža striha prazna, / zaperta su vrata, / pauk paočinu snova / med ubloke, sada..."²⁴⁶ Ove riječi zvuče danas poput kakva zlokobna proročanstva. Zajedno s odumiranjem seoskoga načina života i sela kao stare društvene baze jezične grupe, nestaju i gradišćanski Hrvati sa svojim nacionalnim i kulturnim osobitostima.

Svi pripadnici hrvatske manjine u Austriji, osim materinjega, poznaju danas i njemački jezik koji preko školovanja, tiska, radija i televizije postaje njihovim dominantnim komunikacijskim medijem. U selima se osim toga pojavljuje sve veći broj miješanih brakova što samo po sebi doprinosi boljoj integraciji u njemačku govornu većinu. Na taj način hrvatska obitelj, koja je stoljećima glavni posrednik narodne kulture, također zapada u duboku krizu i polako nestaje. Obitelj prestaje biti most koji povezuje generacije u prenošenju jezične i kulturne informacije, prekida se lanac narodne tradicije i gubi svijest o vlastitom etničkom identitetu.²⁴⁷ Sve slabije poznavanje materinjeg jezika, koji se u okviru obitelji rijetko koristi, opterećuje mnoge pripadnike hrvatske manjine a mlađe generacije moraju ga učiti poput svakog drugog stranog jezika.

Ne treba zaboraviti da je porast životnoga standarda sasvim izmijenio nekadašnje društvene običaje i navike na selu. Ljudi su nekada provodili svoj život bez velikih duševnih naprežanja, mirno i staloženo, u skladu s ritmom prirode i zamlje koju su obrađivali. Imali su dovoljno vremena za svakodnevne poslove i nedjeljni odmor, sastajući se u polju, crkvi, krčmi, sajmovima ili naprosto kod susjeda. Današnji seljak sve više zanemaruje te stare vrednote kolektivnoga života i povlači se u izolaciju. Nedostatak vremena ukida komunikaciju među ljudima i doprinosi posvemašnjem otuđenju od vlastite životne sredine.

"Industrijalizacija, big za pinezom i mala obitelj (Kleinfamilie) donesli su nam velik komfor, ali usput i nazvanu izolaciju. Pomislimo samo malo najzad, kako je to bilo prije: muži imali su lazno, sjesti se na klupčicu i uz razgovore kuriti njihove fajfe. Žene su imale mogućnost komunikacije pri čihanju perja. A danas? Moderni žitak nas je razdvojil. Prije su se ljudi zajedno odmarali od dnevnoga djela pri razgovoru - a to na hrvatskom jeziku - a mi se odmaramo pred televizijom, svi u isti čas, ali svaki u svojoj sobi."²⁴⁸

Sve do II. svjetskog rata u svakom većem gradišćansko-hrvatskom selu postojao je živahan kulturni život, u kome su sudjelovali svi pripadnici manjinske zajednice bez

²⁴⁶ Szedenik, Jačke, nav. dj., II. Pjesma nosi naslov Na domorodnom mestu.

²⁴⁷ Ljudska se populacija prepoznaje po socio-kulturološkim strukturama. To je u najvećoj mjeri određena varijanta biološke (antropološke) zajednice, utemeljene na genetičkom jedinstvu. Genetička populacija je relativno zatvorena grupa s točno utvrđenim granicama. U očuvanju bioloških i socijalnih struktura pri razvitku jedne etničke zajednice obitelj i institucija braka ima prvorazrednu ulogu. Soritsch, Heirat und Migration bei burgenländischen Kroaten, nav. dj., 254.

²⁴⁸ J. Vlačić, Selo - Varoš (Borištofske impresije), Pokus 1-2/1980, 19.

obzira na spolne i dobne razlike. Sviranje tamburica, pjevanje ili postavljanje igrokaza na hrvatskom jeziku bijaše temeljem djelovanja svakog prosvjetnog društva, oblik redovita okupljanja i komuniciranja unutar narodne grupe. Glavni pokretač svih kulturnih aktivnosti na selu, organizator svečanosti i priredbi, plesova i zabava bila je seljačka mladež, predvođena duhovnicima i učiteljima, koji bijahu posrednici u promicanju hrvatskoga jezika i kulture. Masovni odlazak sa sela u gradove stvorio je veliku prazninu u svim slojevima stanovništva, poglavito među seoskom omladinom, usljed čega počinje zamirati i kulturni život. Prosvjetna su društva nepovratno izgubila pretežni dio svoga članstva a njihovo djelovanje nastavlja nekolicina lokalnih entuzijasta. Na žalost, tradicionalne pučke priredbe i zabave predstavljaju sve slabiju konkurenciju sveprisutnom televizijskom mediju, što pridonosi duhovnoj izolaciji pojedinaca.

Unatoč tome što je Crkva donekle uspjela sačuvati svoj utjecaj kao središnja vjerska i kulturna institucija gradišćanskih Hrvata, primjećuje se da političke stranke danas postupno sve više preuzimaju orijentacijsku ulogu u oblikovanju javnoga mnijenja među pripadnicima manjinske zajednice. U tom smislu postoje dva oprečna politička stava za koje se zalažu zastupnici gradišćanskih Hrvata u Austriji. Na čelu prve struje stoji *Hrvatsko kulturno društvo* (HKD) koje ima izrazito konzervativni program i bavi se gajenjem danas već pomalo zastarjelih oblika narodne kulture. Zastupajući istovjetne političke ciljeve kao Narodna stranka (ÖVP), HKD uporno traži ispunjenje člana sedam Austrijskog državnog ugovora iz 1955. godine, prema kojem hrvatska manjina dobiva pravo korištenja dvojezičnih natpisa s nazivima mjesta, ostvarenje jezične ravnopravnosti u općinskoj upravi i sudovima, u vrtićima i školama diljem Gradišća. Pobornici ove opcije ne uzimaju u obzir neprestane promjene u društvu i gospodarstvu, tako da se zapravo udaljuju od svoje hrvatske baze. Stoga ih drugi obično nazivaju *Nadkrovoti*.²⁴⁹

Suprotan stav zastupa *Prezidij konferencije načelnika i zamjenika gradonačelnika hrvatskih i jezično mješovitih zajednica*, hrvatska organizacija bliska Socijalističkoj stranci (SPÖ), koju je utemeljio i dugi niz godina predvodio Fritz Robak iz Štikaprona.²⁵⁰ Premda su spoznali promjene društvenih prilika, zastupnici ove struje uporno odbijaju priznavanje hrvatskoga identiteta i tako otvoreno potpomažu asimilaciju. Nastupajući protiv obaveznoga hrvatskoga podučavanja, protiv hrvatskoga službenoga jezika i protiv dvojezičnih seoskih natpisa, Robak i njegovi *tovaruši* desetljećima su utjelovljenje hrvatske asimilatorske politike u Gradišću.

²⁴⁹ Identität und Lebenswelt, nav. dj., 189.

²⁵⁰ Fritz Robak (1913.-1994.), potječe iz siromašne radničke obitelji. U mladim godinama odlazi na službu u susjednu Austriju. Zbog političke agitacije u doba fašizma proveo je četiri mjeseca u zatvoru a poslije toga radi kao željezničar. Od 1945. do 1980. bio je SP-načelnik u Štikapronu i zastupnik u Gradišćanskom zemaljskom saboru. Robak bijaše zastupnik u Saveznom vijeću (Nationalrat, 1962.-1975.), član zemaljskoga predsjedništva SPÖ Gradišća, jedan od utemeljitelja Saveza socijalističkih općinskih zastupnika i više od dvadeset godina predsjednik spomenute organizacije. Godine 1955. utemeljio je Prezidij konferencije načelnika i zamjenika načelnika hrvatskih i jezično mješovitih zajednica Gradišća (Präsidiums der Bürgermeister- und Vizebürgermeisterkonferenz der kroatischen und gemischtsprachigen Gemeinden des Burgenlandes). Posebno je zaslužan za opskrbu sjevernoga Gradišća vodom. Budući da mu je politički cilj bila asimilacija Hrvata, bio je nepopustljiv protivnik onih koji su se zalagali za održavanje hrvatstva. Usp. Robak, nav. dj., i Hrvatske novine, 85, 36/1994, 7.

U osobi Fritza Robaka otkrivaju se ona proturječja koja su svojstvena ljudima izrazito podvojene svijesti, individualnostima što su razapete između vlastita podrijetla i potrebe za drugim identitetom. Svoj kompleks manje vrijednosti kompenzirao je doživotnom protuhrvatskom agitacijom. U ranoj mladosti, radeći kao pomoćni radnik u tvornicama jute, gonič blaga i težak u austrijskim poljoprivrednim dobrima, Robak je osjetio konflikt koji će ga usmjeriti prema samomržnji i odbacivanju svoje hrvatske narodnosti.

Robak je zbog svoje germanizatorske politike postao jedna od najomraženijih osoba, klasičan primjer asimilanta kojega većina njegovih sunarodnjaka prezire poput Jude. On je tamna mrlja, sjena što se nadvija nad umirućim hrvatstvom Gradišća. Kao socijalistički gradonačelnik neumorno je propovijedao da *Krowodn* nikako ne smiju pristati da ih njemačka većina potisne u umjetni geto. Pitanje jezika i nacionalne pripadnosti, smatrao je on, nemaju prednost pred jednakošću šansi i dobrim suživotom s njemačkim stanovništvom. U tom smislu hrvatski jezik prikladan je samo u intimnom krugu uže obitelji a izvan kuće valja se služiti njemačkim.

Ratoborni i nepomirljivi Robak "svojom politikom asimilacije nije stekao prijatelje ni u redovima vlastite stranke, Socijalističke partije Austrije. Dok su mu pokrajinski i savezni političari pljeskali, mladi, lijevi socijalisti su, više od sviju, radili bolne grimase kad bi se spomenulo Robakovo ime; doživljavali su ga kao sramotnu mrlju na prsluku stranke; mladi su ga Hrvati mrzili iz dna duše, kao što se može mrziti samo prebjeg, i, na koncu, konzervativci i klerikalci vidjeli su u Robaku najprije crvenog, a onda i grobara jedne bogobojazne manjine - ako je točno da mnogo neprijatelja znači čast, onda je stari gradonačelnik bio častan čovjek."²⁵¹

Promotrimo li obje zastupničke organizacije, Hrvatsko kulturno društvo ili Konfenciju načelnika, možemo zaključiti da nijedna od spomenutih institucija nije u stanju aktivirati i politizirati masu gradišćanskih Hrvata u skladu s istinskim željama manjinske narodnosti. Na taj način problem povezivanja tradicije i suvremenih sadržaja ostaje otvoren. Posljednjih se godina ipak jasno razabire postupno jačanje nove hrvatske svijesti, posebice među pripadnicima mlađe generacije Hrvata u Gradišću. "Ta svist se je odaljila od svake romantike i gleda dvojezičnost opet kot realnu šansu obdržati svoju tradiciju. Ova nova svist, ka dobro pozna svoje tradicije, danas već nije tako jako ugrožena od pogibelj germanizacije."²⁵²

Gradišćanski je Hrvat danas svjestan činjenice da pripada krugu panonske kulture zapadnougarskoga prostora, svijetu austronjemačke tradicije i konačno - last but not

²⁵¹ Pollack, Austrijski put, nav. dj., 68. Aludirajući na djelatnost Fritza Robaka mladi gradišćanskohrvatski pjesnik Fredi Hergovich veli u jednoj pjesmi: "frici naš / ki si štikaproni / pusti kraljestvo tvoje / budi bolje doma / ar se vidimo va pakli a ne na nebi / izjavu svakidanju drž si danas / i otpusti nam jezik naš / kot i mi otpušćamo bedavosti tvoje / i ne zapeljaj nas u asimilaciju / nego oslobodi nas od zla / AMEN." Molitvica, Rompotanje, književni list Gradišćanskih Hrvatov br. 1, prilog Hrvatskih novina od 6. ožujka 1987.

²⁵² Identität und Lebenswelt, nav. dj., 186. i 189. Podupiranje višejezičnosti u Gradišću prisutno je, primjerice, u djelovanju Kulturne Zadruga (KUGA) u Velikom Borištofu. Usp. Kuga Kulturna Zadruga Kulturvereinigung. Dokumentacija. Eine Dokumentation 1982-1992. Herausgegeben von Hans Linzer und Joško Vlasich. Übersetzung - Prevod: Daniela Fellinger. Edition lex liszt 12. Großwarasdorf / Veliki Borištof 1992.

least - hrvatskom kulturnom i jezičnom ishodištu kojega više ne doživljava kao nepotrebno opterećenje, već u njemu prepoznaje bogatstvo, svojevrstnu prednost koja proizlazi iz etničke raznolikosti. Prostor Gradišća otvara se tako za projekt neke buduće kulturne reinterpretacije, gdje Hrvati više nisu podređena i zaboravljena manjina, osuđena na izumiranje, već ravnopravna etnička zajednica koja svojom prisutnošću obogaćuje kulturu današnje Austrije.²⁵³

Sudbinu gradišćanskih Hrvata nije moguće razumjeti ne poznaju li se povijesne odrednice njihova razvoja. Povijest, sadašnjost i budućnost ove narodne manjine neodvojiva je od austrijskoga prostora. U jednoj pjesmi Matilda Böles ustvrđuje: "Stolećima tako puzima / po zemlji esterajskoj / Sad nam rižu vlaku na granici / a mi ćemo se opet riedit prik / aš nismo mi Ugri nismo nit Hrvati / neg duše / kie se kupuju á la ruski / kie čedu i mertve plaznit / prik ... va Esteraj."²⁵⁴ U tim stihovima ogleda se svcukupna prošlost gradišćanskohrvatske zajednice i sudbinska njezina određenost pograničnim međuprostorom. Čak i onda kada više ne bude Hrvata, njihove će duše prelaziti granice, uporno tražeći svoju obećanu zemlju *esterajsku*.

---

²⁵³ "Austrija, kao država sa svojom visokoorganiziranom kulturom, ima u svojem kulturnom vrtu jedan egzotičan, skoro nerealan svijet, ki daje toj kulturi danas poseban čar privlačljivosti; no svaki egzotičan cvijet potribuje posebnu pažnju, gajenje, čuvanje, otklanjanje malodušnosti i uskogrudnosti. Samo širokogrudnom potporom i razumivanjem će se moći u budućnosti spasiti ova kultura, ka se iz rustikalno-seljačkoga nivoa mora probiti do složene suvremene kulture, ča - izgleda svim nam - načinja najveć poteškoć." Benčić, Stvaranje i gajenje kulture, nav. dj., 64.

²⁵⁴ M. Böles, Jantarska cesta, Pečuh 1992, 45. Pjesma se zove "Idemo prik".

Zusammenfassung

DIE KULTUR DER BURGENLÄNDER KROATEN

Irvin Lukežić

Gegenstand dieser Arbeit ist die Untersuchung der kulturellen Identität der burgenländisch-kroatischen Gemeinschaft. Die Burgenländer Kroaten stellen in der Diaspora eine ethnische Enklave dar. Heute leben sie als Minderheit zerstreut in Österreich, Ungarn und in der Slowakei, und sie sind der Rest der im sechzehnten Jahrhundert als Folge intensiver Wanderungsbewegungen entstandenen Zerstreuung, die wiederum durch die Verwüstung der kroatischen Gebiete in den Türkenkriegen verursacht wurde. Der Zugang zur Problematik der Kultur der Burgenländer Kroaten besteht zunächst im historischen und geographischen Gesichtspunkt. Danach spricht man von der traditionellen Gesellschaftsstruktur des burgenländischkroatischen Dorfes, über die geistigen Ausgangspunkte und die spezifische volkstümliche Religiosität der Kroaten im einstigen Westungarn. Schließlich folgt eine Darstellung des sozialen und öffentlichen Lebens der Burgenländer Kroaten, in der der Beziehung zu den südlichen Landsleuten besondere Aufmerksamkeit gewidmet wird, den Kulturen der Mehrheiten, sowie dem politischen und Kulturbewußtsein dieser nationalen Minderheit.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

POSVEĆEN DVADESETPETOGODIŠNJOJ SURADNJI
HRVATSKIH I GRADIŠĆANSKIH POVJESNIKA

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Ivana Lučića 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 130 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, ožujak 1996.